

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ERKEN DÖNEMDE (Hicri I. Asır)
KADINLARIN KUR'AN YORUMUNA KATKILARI

SERPİL BAŞAR

Danışman

Prof. Dr. ÖMER DUMLU

2010

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Erken Donemde (Hicri I. Asır) Kadınların Kur’an Yorumuna Katkıları” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gosterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

SERPİL BAŞAR

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı Soyadı :Serpil BAŞAR
Anabilim Dalı :Temel İslam Bilimleri
Programı :Tefsir
Tez Konusu :Erken Dönemde (Hicri I. Asır) Kadınların Kur'an
Yorumuna Katkıları

Sınav Tarihi ve saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ..... tarih ve .....sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 30. maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini.....dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	0	OY BİRLİĞİ İLE	0
DÜZELTİLMESİNE	0	OY ÇOKLUĞU İLE	0
REDDİNE	0		

karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır.	0
Öğrenci sınava gelmemiştir.	0

Evet

Tez burs, ödül ve teşvik programlarına aday olabilir.	0
Tez, mevcut hali ile basılabilir.	0
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.	0
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.	0

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....0 BAŞARILI	0 DÜZELTME	0 RED	.....
.....0 BAŞARILI	0 DÜZELTME	0 RED	.....
.....0 BAŞARILI	0 DÜZELTME	0 RED	.....
.....0 BAŞARILI	0 DÜZELTME	0 RED	.....
.....0 BAŞARILI	0 DÜZELTME	0 RED	.....

ÖZET
DOKTORA TEZİ
ERKEN DÖNEMDE (Hicri I. Asır) KADINLARIN KUR'AN YORUMUNA
KATKILARI
SERPİL BAŞAR
Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri
Tefsir Anabilim Dalı

Bu tez, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonra ilk asırda hanımların Kur'an yorumlarına katkılarının ne olduğunu tespit etmek ve bu konudaki problemleri çözmek amacı ile hazırlanmıştır.

Tezimiz bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümümüzde; araştırmamızın amacı, yöntemi, problemleri ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde; kadınların Kur'an Tarihi'ne ve Kur'an İlimleri'ne yönelik katkıları incelenmiş, Kur'an'ın yazılış süreci, toplanması, çoğaltılması hakkında önemli rivayetler naklettikleri görülmüştür. Bu arada özel mushaf edinen ve kendi tefsirlerini bu mushafların kenarına not eden hanımlar da bulunmaktadır. Kur'an ilimleri ile ilgili olarak en çok nüzül sebepleri ilmine yönelik rivayetlerinin olduğu görülmektedir. Ancak; yedi harf ya da mekki-medeni konularında da açıklamalar yapmaları, onların bu konulardan haberdar olduklarını göstermektedir.

İkinci bölümde ise; kadınların Kur'an'ı yorumlama yöntemleri hakkında tafsilatlı bir inceleme yapılmış, elimizdeki malzeme ile doğruya en yakın sonuçlara ulaşmaya gayret edilerek, elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Araştırmamızda elde ettiğimiz verilerin değerlendirildiği sonuç bölümü ile tezimiz tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, tefsir, rivayet, soru, katkı.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
CONTRIBUTIONS OF THE WOMEN TO INTERPRETATION'S QORAN IN FIRST
CENTURY
SERPIL BASAR
Dokuz Eylul University
Institute of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences
Qoranic Commentary Program

Our aim in this thesis is bringing up women's contributions to interpretation of Qoran in the first century after Prophet Muhammed (s.a.v.) and finding out the solutions about these problems.

Our study consists of an introduction and two chapters and a conclusion.

In the introduction, we gave information about the aim, method, problems and sources of our investigation.

In the first chapter, we have examined the contributions of the women to History of Qoran and contributions of the women to The Sciences of Qoran. It has seen that Women narrate the important narratings about the process of writing, collecting and reproducing of Qoran. In the mean time, some of them have got private Moshaf. On the other hand they have written their commentaries next the text of Qoran. We seen that women have quoted the narratings about occasion of revelation. But their explanations about al-ahruf al sab'a and makki-madani indicate that they know these topics.

In the two chapter, we have researched the methods of women for interpretation of Qoran in details. We have explored the true results with our materials by evaluating the data we reached.

Our study concluded with a result which we took out from our thesis.

Key Words: Women, question, hearsay, contributions, interpretation.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
SINAV TUTANAĞI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI ve KAPSAMI.....	1
II. METODU ve KAYNAKLARI.....	2
III. ARAŞTIRMADA ELE ALINAN KADINLAR.....	4
A-Hz. Peygamber'in Hanımları.....	4
B-Diğer Hanımlar.....	6
IV. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

KADINLARIN KUR'AN TARİHİ'NE ve KUR'AN İLİMLERİ'NE KATKILARI

I. KADINLARIN KUR'AN TARİHİ'NE KATKILARI

A. Vahiy ve Vahiy Şekilleri.....	8
B. İlk ve En Son Nazil Olan Ayetler	11
C. Kur'an'ın Yazılışı, Ezberlenmesi ve Öğretilmesi.....	13
D. İlk Kur'an Nüshaları.....	17
E. Özel Mushaf Sahibi Hanımlar.....	19
F. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Tefsirinin Miktarı.....	22
G. Kur'an'ın Parça Parça İndirilişi.....	23

II. KADINLARIN KUR'AN İLİMLERİ'NE KATKILARI

A. Vakıf ve İbtida.....	25
B. Yedi Harf.....	26
C. Nüzul Sebebi.....	27
1. Rivayetlerin Çeşitliliği.....	28
2. Haklarında Ayet Nazil Olan Kadınlar.....	32
3. Nüzul Sebeplerini Rivayet Eden Kadınlar.....	41
4. Nüzul Ortamı ve Zamanını Rivayet Eden Kadınlar.....	46
D. Muhkem ve Müteşabih.....	57
E. Nesh.....	60
F. Mekki-Medeni Ayetler.....	64

İKİNCİ BÖLÜM

KADINLARIN KUR'AN'I YORUMLAMA YÖNTEMLERİ ve ÇABALARI

I. KUR'AN'I YORUMLAMA YÖNTEMLERİ.....	69
A. Ayeti Ayet İle Tefsir.....	70
B. Ayeti Hadis İle Tefsir.....	72
C. Ayetin Kelimelerini Açıklamak.....	75
D. Ayetten Hüküm Çıkarmak.....	80
1. Ayetin Hükümünü Fıkhi Terimlere Açıklamaları.....	82
2. Ayetin Hükümüne Ziyadelik Getirmeleri.....	85
II. KUR'AN'I YORUMLAMA YÖNÜNDEKİ ÇABALARI.....	90

A. Ayet İçinde Geçen Bir Parçayı Açıklamaları.....	91
B. Ayetin Bütünü Hakkında Açıklama Yapmaları.....	97
C. Rivayetleri İle Ayetin Tefsirine Katkıda Bulunmaları.....	100
1. Ayetin Bir Bölümüne Yönelik.....	100
2. Ayetin Bütününe Yönelik.....	104
D. Başkalarının Ayet Hakkındaki Sorularına Cevap Vermeleri...	110
E. Ayet Hakkındaki Yanlış Anlaşımaları Düzeltmeleri.....	113
F. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Bireysel Olarak veya Topluca Soru Sormaları.....	116
G. Ayetlerin Hükümlerini Kendi Hayatlarında Uygulamaları.....	137
H. Ayetleri Kendi Görüşlerine Delil Getirmeleri.....	147
I. Ayetleri Yanlış Anlayıp ve Yanlış Uygulamaları.....	150
İ. Kur'an Okumaya ve Öğrenmeye İstekli Oluşları.....	152
J. Kur'an Ayetlerinden Psikolojik Olarak Etkilenişleri.....	158
K. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Kur'an Hakkındaki Açıklamaları...	161
L. Besmele Hakkındaki Görüşleri.....	164
M. Lahn Hakkındaki Rivayetleri.....	166
N. İsrailiyyat Rivayetleri.....	169
M. Fezailu'l-Kur'an Hakkındaki Rivayetleri	171
III. İLK ASIRDA TEFSİR ALANINDA KADINLAR ARASINDAN ÖNE ÇIKAN İSİMLER.....	173
SONUÇ.....	176
KAYNAKLAR.....	183

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselâm
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.S.B.E.	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: Bin, İbn
bt.	: Bint
bkz.	: Bakınız
bty.	: Basım Tarihi Yok
byy.	: Basım Yeri Yok
çev.	: Çeviren
D.E.Ü.İ.F.V.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
D.E.Ü.S.B.E.	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
K.	: Kitap, bölüm.
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
Ör.	: Örnek, misâl
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme, tercüme eden
v.	: Vefat Tarihi
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesâire
y-y.	: Yüz yıl

ERKEN DÖNEMDE (HİCRİ I. ASIR) KADINLARIN KUR'AN YORUMUNA KATKILARI

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI ve KAPSAMI

Kur'an, her dönemde farklı yönlerden inceleme konusu edilen kutsal bir kitaptır. Kur'an tarihi ve tefsir tarihi ile ilgili araştırmalar ise, bu yönde yapılan çalışmalar içinde önemli bir alanı kapsamaktadır. Ancak, Kur'an tarihi ve tefsir tarihi eserlerine baktığımızda, bu alanda çaba sarfeden isimler arasında hanımların isimlerini pek göremeyiz. Onların bu gayretini müstakil olarak ortaya koyan bir araştırma da yapılmamıştır. İslam dinine göre, ilim öğrenmek kadın ya da erkek her müslümana farzdır. Ancak bilgi edinmek için, bir bilinç ve eğitim düzeyine ihtiyaç vardır. Bireyin eğitim ve farkındalık düzeyi, öğrenme sürecini her aşamada etkiler. Bu sebeple kadının dini öğrenme ve yaşama düzeyini yükseltme gereğinden bahsedebilmek için, öncelikle hanımların ilk asırlardan itibaren dinlerini öğrenmek adına yaptıklarını tespit etmeye ihtiyaç olduğu bir gerçektir.

Araştırmamız, mevcut Kur'an ve tefsir tarihine paralel bir okuma olarak düşünülebilir. Çünkü bu alanlarda bazı başlıklar altında kadınların isimleri geçmesine rağmen, pek çok başlıkta kadınların durumu araştırılma noktasına gidilmemiştir. Bu nedenle çalışmamız, sorulmayan soruları sorma ve bir anlamda kadınların ilim faaliyetlerini ortaya koyabilme adına Kur'an ve tefsir tarihini yeniden okuma girişimidir. Bu çalışmada amaç, elimize geçen rivayetler ışığında dönemin nasıl bir yapıya sahip olduğunu ve kadınların bu dönemde Kur'an'ı öğrenme ve uygulama alanındaki çabalarını ortaya koymaktır. Biz bu çabayı, bir anlamda Kur'an'ı anlama faaliyetlerine katkı sağlamak olarak düşünüyoruz. Katkı, bir konuda emek vermek, bir işe yardım etmek,¹ bir şeye emek ve fikir eklemek anlamlarına gelmektedir.² Bu anlamda, araştırmamızda özellikle vahiy sürecine bilinçli olarak katkıda bulunan,

¹ Pars Tuğlacı, *Okyanus 20. Yüzyıl Ansklopedik Türkçe Sözlük*, Pars Yayınevi, İstanbul, 1971, II, 123.

² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006, II, 1606.

ayetleri hem kendisi anlamaya çalışan hem de başkalarınınca da anlaşılmasını sağlayan hanımlar tespit edilmiştir. Bu durum, bugün kadının eğitimi ve dinini yaşama düzeyi açısından bize önemli veriler sağlamıştır. O dönemde talep eden ve şartları zorlayarak bilgi elde eden kadınların varlığı, bugüne çok önemli mesajlar vermektedir.

İşte bu çalışmada; vahyin başlangıcından itibaren hicri ilk asırda kadınların bu konudaki çabasını göz önüne sermek, zihinsel açıdan canlı hayatı ortaya koymak, bugün Kur'an tarihi ve tefsir tarihi tartışmaları kapsamında değerlendirdiğimiz konulardaki düşüncelerini tespit etmek, bununla birlikte kadınların toplumsal pozisyonlarına ışık tutabilecek izler aramak, onların gözünden Kur'an'ın nazil olduğu olgusal ortamı yeniden gözden geçirmek ve aslında bu anlamda Kur'an ve tefsir tarihine fayda sağlayacak yeni veriler elde etmek amacındayız.

Bu amaçla, vahyin başlangıcı olan Miladi 610 yılından itibaren özellikle hicri 1-100, miladi 632-729 yılları arasında yaşamış hanımların, kişisel veya grup halinde gösterdikleri Kur'an'ı anlama ve uygulama gayretlerini incelemeyi uygun gördük. Çalışmanın sınırlarını tespit ederken, kaynaklara yönelik olarak yaptığımız ön araştırmada, bu dönemin başlı başına incelenecek kadar geniş bir malumata sahip olduğunu tespit ettik. Bu nedenle, ilk asır ile sınırlı kalmanın uygun olacağı kanaatine vardık. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarından başlamak üzere sahabi hanımlara ve ilk asırda yaşamış tabiinden olan hanımlara yoğunlaşarak konuyu ortaya koymaya çalıştık.

II. METODU ve KAYNAKLARI

Tefsir ilmi, kendine has usulleri ve kriterleri olan bir ilimdir. Bu disiplinde elde edilen malzeme ile araştırmacı arasındaki ilişki biçimi de özel bir öneme sahiptir. Bu nedenle kaynaklara dayalı bir araştırma yapıldığında, müelliflerin subjektif oluşlarından etkilenilmemesi mümkün değildir. İşte bu sebeple asıl metodumuz, tefsirlerde konumuz ile ilgili rivayetin ele alınış biçimini, hangi bağlamla ilgi kurularak kullanıldığını, aynı rivayetin farklı ayetlerin tefsirlerinde niçin kullanıldığını tespit etmek ve ele alınan rivayetlerden konumuz ile ilgili veri sağlamaktır. Ayrıca, elde edilen veriler arasında

karşılaştırma, analiz ve sonuç elde etme gibi yaklaşımlar da başvurduğumuz diğer yöntemler olacaktır.

Burada konumuz ile ilgili olan kaynakların alanlarının çok çeşitli olduğunu ifade etmek gerekir. Bu anlamda geniş bir kaynak taraması yaptığımızı itiraf etmek durumundayız. Rivayetler, her ayetin tefsirinde dağınık bir vaziyette olduğu için, genelde bir tefsir eserini ele aldığımızda, eserin tamamını gözden geçirdik diyebiliriz. Fark ettiğimiz bir husus, çoğunlukla tefsirlerde ayetlerin tefsiri için nakledilen rivayetlerin birbiri ile aynı olmasıdır. Bu bize, müelliflerin ayetin tefsirinde o rivayetin naklini mutlaka gerekli gördükleri için böyle davrandıklarını düşündürmüştür. Ancak bu tavır, zaman zaman tekrarların oluşmasına neden olmuştur.

Rivayetleri tespit ettikten sonra, benzer bilgileri bir araya getirerek bize ışık tutacak başlıklar oluşturduk ve tefsirin araştırma alanı olarak belirlediği pek çok başlık için, o konuya dair kadınların, duyduğunu naklederek ya da kendi düşüncesini ifade ederek katkı sağladıklarını gördük. Bu, her şeyden önce kadınların, konu hakkında bilgi sahibi olduklarını ya da olaydan haberdar olduklarını göstermiştir.

Araştırmamız esnasında konumuzla bir şekilde ilgisi bulunan kadınları, isimlerinin geçtiği ilk yerde dipnotta kısaca tanıtarak, sahabelerden ya da tabiinden olduklarına dikkat çektik. Bu arada metin içerisinde, kaynaklardan yaptığımız alıntılarını tırnak içinde gösterdik. Metinle ilgisi bulunan ayetleri ise, konumuz ile ilgili olan kısmının mealini metin içerisinde, aynı ayetin arapça orjinal metnini ise dipnotlarda vermeyi tercih ettik. Metin içinde ayetin sadece arapça orjinalinden istifade etmemiz gereken durumlarda ise, mealini dipnotta verdik.

İlk dönemi konu alan araştırmalarda bilgilerin nerede bulunabileceği konusu önemlidir. Hanımların bu alanlardaki rollerini müstakil olarak ele alan bir eser mevcut değildir. Bu tür bilgileri arama ihtiyacı ile özellikle klasik tefsirler üzerine inceleme yapmak, araştırmanın kapsamının oldukça geniş olduğunu göstermektedir. Faydalandığımız tefsirlerin başlıcaları; Taberi (v. 310/922)'nin Camiu'l-Beyan'ı, İbn Ebi Hatim (v. 327/939)'in Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim'i, Fahrüddin er-Razi (v. 606/1209)'nin et-Tefsiru'l-Kebir'i, Kurtubi (v. 671/1277)'nin el-Camiu li Ahkami'l-

Kur'an'ı, İbn Kesir (v. 774/1372)'in Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim'idir. Bu tefsirlerden yaptığımız alıntılarda bazen uzun pasajlara yer verdik. Amacımız, rivayetin bütünü aktararak, konu hakkında yeterli detayı sunmak ve doğruya yakın bir değerlendirme yapabilmektir. Ayrıca, bazı rivayetlerin farklı ayetlerde tekrar tekrar kullanıldığını gördük ve bunları da belirttik. Kur'an ilimleri eserleri olarak ez-Zerkeşi (v. 794/1391)'nin el-Burhan'ı, Suyuti (v. 911/1505)'nin el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an'ı, ez-Zerkani (v. 1122/1710)'nin Menahilu'l-İrfan'ı yararlandığımız kaynaklardandır. İslam Tarihi eserlerinden İbn Sa'd (v. 230/844)'in et-Tabakât'ı, İbn Abdilber (v. 463/1071)'in el-Istiâb'ı, İbnü'l-Esir (v. 633/1233)'in Üsdü'l-Gâbe'si, İbn Hacer (v. 852/1449)'in el-İsâbe'si başvuru kaynaklarımız olmuştur.

Bu eserler, bizi bir yandan Hz. Peygamber dönemine ulaştırırken, bir yandan da ondan sonraki yakın döneme, sahabe nesline, onların problemlerine ve yorumlarına ulaştırmaları bakımından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Şii gelenek başta olmak üzere işari ve mezhebi temayüllerin etkisi ile yazılan tefsirlerden de konumuz araştırılabilir. Ancak tezimizin kapsamının çok genişleyeceğini düşündüğümüz için, söz konusu kaynakları araştırmamıza dahil etmedik.

Ayet mealleri için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim ve Meali ile Ömer Dumlu-Hüseyin Elmalı tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı (Meal) kullanılmıştır. Dipnotlarda, istifade edilen eserler, ilk bölümden itibaren isimlerinin geçtiği ilk yerde ayrıntılı olarak tanıtılmış, daha sonra tekrar atıf yapılacağı zaman, yazarın meşhur adı belirtilmiş, eseri için (*a.g.e.*) kısaltması kullanılmıştır.

III. ARAŞTIRMADA ELE ALINAN KADINLAR

A- Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hanımları

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, dini esasları insanlara tebliği esnasında, eşleri de bu tebliğde aktif rol almışlardır. Mescid-i Nebevi'ye bitişik olan odaları, birer medrese işlevi görmüştür. Müslüman kadınlar, abdest, hayız, gusül gibi Hz. Peygamber (s.a.v.)'e

direkt olarak sormaktan çekindikleri soruları, hanımlarına sormuş ve bu konularla ilgili bilgileri öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarının her konuda ondan nakillerde buldukları, onun sözlerini, davranışlarını ve uygulamalarını naklettikleri bilinmektedir. Onlar, Müslüman kadın ve erkeklere dinlerini öğrenmede yardımcı oluyor, fetva veriyor, helal ve haramları açıklıyorlardı. Evleri, soru sormak isteyen diğer müslümanlara açıktı.

Onun hanımları, günlük işlerin içinde eşlerinin yardımcısı konumundaydılar. Ayrıca onların, vahiy sürecindeki soruları, farkettikleri yanlışları dile getirmeleri, kendilerine gelen kadın sorunlarını aktarmaları açısından ayetlerin nüzülüne sebep oldukları ve toplumda zihniyet değişikliğine neden oldukları görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Hz. Hatice,³ vahiy tecrübesi esnasında eşinin yardımcısı, moral vericisi, danışmanı ve onun hayatının maddi-manevi destekleyicisidir. Ayrıca o, Hz. Peygamber (s.a.v.)'i ve getirdiği mesajı ilk anlayan olarak da değerlendirilebilir. Hz. Aişe,⁴ Hafsa⁵ ve Ümmü Seleme⁶ gibi vahiy sürecinde isimleri sık anılan hanımlar ise, hicri ilk asırda ilim faaliyetleri yoğun olan hanımlar olarak ele alabileceğimiz önemli isimlerdir. Hz. Aişe, tek başına ele alındığında ise, sadece Kur'an Tarihi'nde değil, İslam Tarihi'nde entellektüel ve siyasi anlamda etkin bir kişidir.

---

³ Hz. Hatice, Hz. Peygamber'in ilk hanımıdır. Mekke'nin zenginlerindedir. Hz. Peygamber'e Mekke döneminde maddi ve manevi olarak destek olmuştur. M. 620 yılında vefat etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Leiden, 1925, VIII, 12-14; İbn Hacer, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, Mısır, 1939, IV, 275.

⁴ Annesi Ümmü Ruman, babası Hz. Ebu Bekir'dir. Hz. Peygamber'in hanımlarındandır. Zeki ve bilgili bir hanımdır. H. 58 yılında vefat etmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 58; İbn Abdilber, *el-Istıab fi Marifeti'l-Ashab*, Mısır, 1939, IV, 351; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 349.

⁵ Annesi Zeyneb bt. Maz'un, babası Hz. Ömer'dir. Eşi Huneys ile birlikte Habeşistan'a hicret etmiştir. Huneys, Uhud'da aldığı yara ile şehit olduktan sonra Hz. Hafsa, Hz. Peygamber ile evlenmiştir. H. 45 yılında vefat etmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 81; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 294; Mehmet Zihni Efendi, *Meşahiru'n-Nisa*, İstanbul, h. 1294, I, 170.

⁶ Babası Sehl b. el-Muğire, annesi Atike bt. Amir'dir. Adı, Remle ya da Hind bt. Ümeyye olarak da bilinir. Eşi Ebu Seleme ile birlikte Habeşistan'a hicret etmiştir. Ebu Seleme Uhud Savaşı'nda şehit olduktan sonra, Ümmü Seleme Hz. Peygamber ile evlenmiştir. H. 59 yılında vefat etmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 86; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 405.

B. Diğer Hanımlar

Asr-1 saadette erkeklerin yanı sıra pek çok hanım sahabi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den, hanımlarından ve diğer sahabilerden nakillerde bulunmuş, tabiin nesline bu malumatı ulaştırmışlardır. Muteber kaynaklarda bu rivayetler mevcuttur.

Sahabi hanımların, İslam'ın ilk yıllarında zorlu yaşam koşullarına maruz kalmaları, dinlerini öğrenme ve yaşama isteklerini engellememiştir. Bu koşullar altında, geceleri Kur'an okudukları, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dilinden duydukları kadarı ile sure ezberledikleri, ayetleri kendi görüşlerine kaynak olarak kullandıkları rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca mesajını anlamadıkları ayetleri ve uygulamalarını sorguladıkları, yanlış uygulamaları tenkit ettikleri, bir araya geldiklerinde müzakereler yaptıkları ve içinden çıkamadıkları durumları ya Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ya da hanımlarına ilettikleri, rivayetler incelendiğinde görülmektedir.

Hanım sahabiler, bilgi nakli hususunda üzerlerine düşeni kendi şartları içerisinde olabildiğince üst düzeyde gerçekleştirerek, bu işi görev bilinci içinde yerine getirmişlerdir. Bu nedenle vahiy sürecinde kadın unsurunu, salt pasif bir unsur olarak görmek yanlış olur. Bu hanımlar, bilinçli olarak ve potansiyellerini dışarı yansıtacak tarzda, haklarındaki peşin hükümlerin değişmesine neden olmuşlardır. Kur'an bağlamında bunun en açık örneği, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelip kendileri hakkında bir hüküm bildirilmesini istemelerinde görülmektedir.

Böylece, zihinlerdeki kadın imajı ile ilgili olarak hicri ilk asır için söyleyebileceğimiz şey, diri diri toprağa gömülen kız olarak istenmeyen kadın imajından, dirayetli, bilgili, ferasetli, yüksek nüfuzlu toplum lideri olan Hz. Aişe imajına dönüşebilmiştir. Sahabe hanımlar içinden isimlerini herhangi bir olay ya da soru ile duyuran kadınlar, oluşturdukları imaj açısından her dönemde zihinleri etkilemeye, insanları düşündürmeye devam edeceklerdir. Tefsir ilmi açısından asıl fonksiyonları da bu yönde olmuş ve olmaya da devam edecektir.

Bu bilgiler ışığında bugün yaşayan her kadın, onlara baktığında kendini geleceğe nasıl yansıtması gerektiği noktasında bir tür projeksiyon yapabilmektedir. Böylece bir düşünme ve kendi potansiyelini görme alanını açık tutmaktadır. Onlar, bir

dönemde kendi şimdilerini oluşturmuş ve yaşamış kadınlardır. Bugünün kadını, onlarla kurduğu her düşünsel ilişkide, Kur'an'ın uygulanabilirliğini ve bu uygulamanın nasıllığını tecrübe etmek için, zihninde bir anlam dünyası meydana getirebilmektedir. Bu anlamda Kur'an ve Tefsir Tarihi'nin kadın aktörleri ve onların yaptıkları üzerine düşünmek, şimdikiyi şekillendirmede ve geleceği tasarlamada bizim için de ilk adımlardan biridir.

IV. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Araştırmamızdaki problem; tezimizin başlığını oluşturan “Kadınların Kur'an Yorumuna Katkıları” konusu ile ilgili olarak, kadınların bu alana yönelik katkılarının farklı biçimlerde olmasıdır. Bu biçimleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Ayeti yorumlayan ve yorumlarını başkaları ile paylaşan, bu yönde kendilerine gelen soruları cevaplayan ve yanlış anlaşılmaları düzeltme yönünde direkt olarak katkı sağlayan kadınlar mevcuttur.

2- Ayetleri anlamaya çalışan, anlamaya yönelik sorular soran ve sorunlarına çözüm arayan kadınların, ayetlerin anlaşılmasına yönelik dolaylı bir katkısından söz etmek mümkündür.

3- Bunların dışında ayetleri kendi hayatlarında uygulamaya çalışan, yanlış uygulamaları sorgulayan ve bu şekilde ayetleri anlama eylemine dolaylı bir katkı sağlayan hanımlar da mevcuttur.

Bu nedenle, hicri ilk asırda ele aldığımız kadınların tamamının, “Kur'an'ı yorumlayan” konumunda olmadıklarını söylemek durumundayız. Bunların dışında ele aldığımız kadınlar, ayetleri anlamaya ve uygulamaya çalışarak, dönemin zihinsel canlılığına örnek olmaları bakımından dolaylı bir katkı sağlamışlardır. Bu konunun bu şekilde anlaşılması gerekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADINLARIN KUR'AN TARİHİ'NE ve KUR'AN İLİMLERİ'NE KATKILARI

I. KADINLARIN KUR'AN TARİHİ'NE KATKILARI

A. Vahiy ve Vahiy Şekilleri

Kur'an tarihi, vahiy sürecinin başlangıcından itibaren yaşanan olayları, Kur'an metninin iniş ve yazılış süreci, kitaplaşması, çoğatılması gibi konuları ele alan ilimdir.⁷ Bu nedenle vahiy olgusu ve vahyin geliş şekilleri, Kur'an tarihini başlatan ilk konulardır.

Vahiy, kelime olarak; ima etmek, fısıldamak, süratle işaret etmek veya yazmak, başkasına bir şeyi intikal ettirmek, ilham ve telkin etmek, süratli ve gizli bir şekilde bildirmek anlamına gelir.⁸ Dini anlamda; Allah Teala'nın bildirmek istediği hidayet ve buyrukları seçtiği kullarına, gizli bir yolla bildirmesidir.⁹ Yüce Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.v.)'i güzel bir örnek olsun diye (Ahzab, 33/21)¹⁰ peygamberlik ile görevlendirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), ilk olarak uykuda gördüğü sadık rüyalar ile vahye bir hazırlık dönemi geçirmiştir. Vahiy alma yollarından biri olan "rüya" hakkında Hz. Aişe şöyle der: "Resulullah'a gelen ilk vahiy, uyku halinde görülen sadık rüya şeklinde idi. Hangi rüyayı görürse, mutlaka gün aydınlığı gibi çıkardı."¹¹ Vahyin başlangıcında sadık rüyalar aşamasında Hz. Aişe, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanında değildir. Ancak o, daha sonradan öğrendiği bu bilgileri aktarmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), ilk olarak Hira'da ve uyanık iken vahye muhatap olmuştur. Hz. Aişe bu konuda,

⁷ Zerkani, *Menahil'ul-İrfan*, Kahire, 1953, I, 127.

⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1954, XV, 379.

⁹ Zerkani, *a.g.e.*, I, 63.

¹⁰ (Ahzab, 33/21) لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...

¹¹ Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Bed'ül-Vahy, 1.

muhtemelen daha sonra edindiği bilgiler ile vahyin başlangıç sahnesini dinamik bir hassasiyet içinde şöyle tasvir eder:

“Resulullah'a vahiy, ilk defa uykuda gördüğü sadık rüyalar ile gelmiştir. O sırada gördüğü her rüya sabah aydınlığı gibi aynen çıkardı. Sonra uzlet ve yalnızlık kendisine sevdirdi. Hira'da inzivaya çekilip birkaç gece boyunca ibadet ediyor, sonra ailesine dönerek tekrar birkaç günlük azığını alıp gidiyor, böylece aynı işi tekrarlıyordu. Nihayet Hak ona beklemediği bir anda geliverdi. Hira'da iken kendisine gelerek, ‘Oku!’ dedi. ‘Ben okuma bilmem’ diye cevap verdi. Resulullah (s.a.v.), bu olayı şöyle anlatır: ‘Beni tutup canımı acıtacak kadar sıktı, sonra serbest bırakıp tekrar ‘oku’ dedi. Ben, ‘Okuma bilmem’ dedim. Tekrar sıktı ve bırakıp ‘Yaratan Rabbinin adı ile oku, O insanı bir alaktan yarattı...’(Alak, 96/1-5)¹² dedi. Resulullah (s.a.v.), kalbi ürperti içinde olarak döndü. Hz. Hatice'nin yanına gelip, ‘Beni örtün’ dedi. Hz. Hatice onu örttü. Korkusu geçince, ‘Kendimden endişe ediyorum’ dedi. Bunun üzerine Hz. Hatice, ‘Endişe etme, Allah (c.c.) seni hiç utandırmaz, zira sen yakınlarını gözetir, darda kalanlara yardımcı olur, muhtacı giydirir, misafiri sever ve ikram edersin, kötü gün dostu olarak musibete uğrayana, düşkünlere yardım edersin’ dedi.”¹³

Bu rivayetle birlikte ilk vahiy tecrübesi, ayrıntılı bir şekilde tefsir tarihi içindeki yerini alır. Hz. Aişe, olayı gözlemleyen biri olmamasına rağmen, daha sonra öğrendiği bu bilgileri zihinlerde o sahneyi canlandıracak şekilde ve etkili bir biçimde anlatmış, olayın kaynaklarda yer almasını sağlamıştır. Ancak olayı kimden öğrendiğini açıklamamıştır. Bu rivayete göre, Hz. Aişe'nin iyi bir dinleyici olduğu anlaşılmaktadır. Olayları sade ve anlaşılır bir dille aktarışı da önemlidir. Onun bu olumlu özellikleri, tefsir ilmine önemli katkılar sağlamıştır.

Bu aşamada özellikle ilk tecrübeden sonra, vahyin bir süre kesilmesi ile birlikte Hz. Hatice, eşini teselli eden bir hanım olarak görülmektedir. Bu olayı Süddi şöyle nakleder: “Cebrail Hz. Peygamber (s.a.v.)’e kırk gün gecikerek geldi. Bunun üzerine

¹² (Alak, 96/1-5) اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

Hiz. Peygamber (s.a.v.) durumu Hiz. Hatice'ye açtı. Hiz. Hatice, 'Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, sana böylesi bir ikram ile başlayan Yüce Allah (c.c.), bunu mutlaka tamamlayacaktır' dedi. İşte bunun üzerine; 'Rabbin seni terk etmedi...' mealindeki Duha, 93/3.¹⁴ ayet nazil oldu."¹⁵ Hiz. Hatice, bu sıkıntılı süreçte ona inanan bir kadın olarak gerekli manevi desteği vermiş ve ilk inanan olarak da tarihe geçmiştir.

Vahyin tanımında temel faktör, iletişimdir. Yüce Yaratıcı'nın kulu ile iletişim kurması, temeldeki amaçtır. Bu iletişimi resulü ile ya doğrudan ya da bir elçi vasıtası ile kurmuştur. Vahiy şekillerinden biri olan "melek aracılığı" ile vahyin gönderilmesi konusunda yine Hiz. Aişe, Hiz. Peygamber (s.a.v.)'den şöyle nakleder: "Melek bana bazen çingırak sesine benzer bir ses halinde gelir. Böylesi bana en ağır olanıdır. Onun söylediğini belledikten sonra, o benden ayrılır."¹⁶ Başka bir rivayette Hişam b. Urve kanalı ile Hiz. Aişe'den gelen bir rivayete göre, Haris b. Hişam Allah Resulü'ne, "Ey Allah (c.c.)'in elçisi, sana vahiy nasıl geliyor?" diye sormuş, Allah Resulü: 'Bazen vahiy bana bir çan sesi gibi gelir. Bu bana en zor ve şiddetli olanıdır. Benden ayrıldığında vahiy ezberlemiş olurum. Bazen de melek bana bir adam şeklinde gelir, benimle konuşur, söylediğini ezberlerim.' demiştir."¹⁷

Hiz. Aişe, vahiy şekilleri konusunda soru soran sahabeyi de dikkatli biçimde dinlemiş ve Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in cevabını aktarmıştır. Onun sayesinde vahiy şekilleri hakkındaki bu bilgiler, kaynaklarda yer almıştır.

Hiz. Aişe, ayrıca vahiy aldığı anda Hiz. Peygamber (s.a.v.)'i gözlemlemiş ve şöyle demiştir: "Son derece soğuk bir günde ona vahiy inerken görmüştüm. Vahiy hali

---

¹³ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Alak Suresi, 477; Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Beyrut, 1972, el-İman, 73; Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ay'il-Kur'an*, Kahire, 1954, XII, 645; Sa'lebi, *el-Kesf ve'l-Beyan*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, Beyrut, 2002, X, 243.

¹⁴ (Duha, 96/3) مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ

¹⁵ Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, İstanbul, 1308, XXIII, 206.

¹⁶ Buhari, *a.g.e.*, Bed'ül-Vahy, 1.

¹⁷ Buhari, *a.g.e.*, Bed'ül-Vahy, 2; Müslim, *a.g.e.*, Kitabu'l-Fedail, 2333; Taberi, *a.g.e.*, XXIV, 8; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, 1952, XIII, 7079.

sona erdiğinde Hz. Peygamber (s.a.v.), ter içinde kalmıştı."¹⁸ Yine bu konuda Hz. Aişe şöyle der: "Resulullah'a vahiy geldiğinde, bir bineğin üzerinde ise, binek çökerdi."¹⁹ Başka bir rivayetinde; "Resulullah'a vahiy geldiği esnada, 'Doğrusu biz sana ağır bir söz vahyedeceğiz' ayetinde olduğu gibi bir ağırlık çökerdi." demiştir.²⁰

Hz. Aişe'den gelen rivayetler bize, vahyin Hz. Peygamber üzerindeki etkileri konusunda bilgiler vermiştir. Buna göre vahiy esnasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaşadıklarına çevresinde bulunanlar şahit oluyorlar, ancak vahyin gizlilik vasfı nedeni ile tam olarak ona ne olduğunu anlamıyorlardı.²¹ Hz. Aişe, aynı zamanda bu rivayeti ile Resulullah'a Kur'an inerken onun karşılaştığı şiddetli hali ve vahyin onun üzerindeki fiziksel etkilerini Müzzemmil Suresi, 73/5.²² ayet ile bağlantı kurarak aktarmıştır. Onun rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu hali, vahyin onun üzerinde şiddetli bir etkiye sahip olmasından kaynaklanmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bireysel olarak yaşadığı vahiy tecrübesinin ayrıntıları ve vahiy şekillerinin nasıl olduğu, bu şekilde açığa çıkmaktadır. Hz. Aişe, öğrendiği tarihi verileri naklederek, onların kayıtlara geçmesini sağlamıştır. Ayrıca vahiy halini, dışarıdan bir gözlemci olarak zihnine kaydetmiş, daha sonra bu konularda da bilgi vermiştir. Buna göre Hz. Aişe'nin, vahiy şekillerinin ne olduğu konusunda da bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

B. İlk ve En Son Nazil Olan Ayetler

Alak Suresi'nin ilk beş ayetinin, nazil olan ilk ayetler olduğu konusunda bilgiler mevcuttur.²³ Bazı alimler de Fatıha Suresi'nin,²⁴ bazıları da Besmele'nin ilk

¹⁸ Buhari, *a.g.e.*, Bed'ü'l-Vahy, 1.

¹⁹ Sa'lebi, *a.g.e.*, X, 61.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1402/1982, VII, 158.

²¹ Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Kahire, 1957, I, 229.

²² "Kuşkusuz biz sana ağır bir söz iletacağız." (Müzzemmil, 73/5)

²³ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 249-252.

²⁴ Zemahşeri, İbn Abbas ve Mücahid'den gelen başka bir rivayete dayanarak, Fatıha Suresi'nin ayetlerinin ilk nazil olan ayetler olduğunu ifade etmiştir. Bkz: Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Beyrut, bty., IV, 270.

inen ayetler olduğunu iddia etmektedirler. Ancak ağırlıklı görüş, Alak Suresi'nin ilk ayetlerinin nazil olduğu yönündedir.²⁵

Hz. Aişe, Abdullah b. Şeddad, Ata b. Yessar ve Mücahid, Kur'an'ın ilk inen ayetlerinin Alak Suresi'nin ilk beş ayeti olduğunu zikretmişlerdir.²⁶

Hz. Aişe, Resulullah (s.a.v.)'in bu konuda şöyle dediğini nakleder: "...Cebrail beni üçüncü kez sıktı ve bıraktı, 'Yaratan Rabbi'nin adıyla oku' dedi." Hz. Aişe şöyle devam eder: "Hz. Peygamber (s.a.v.) olayı anlatırken, bu ayeti 'İnsana bilmediğini öğretmiştir' kavline kadar okudu. Kur'an'da ilk inen ayet, işte bu ikra ayetidir."²⁷

Hz. Aişe, söz konusu tartışmalar içinde Alak Suresi'nin ilk beş ayetinin nazil olan ilk ayetler olduğu yönünde görüş bildirmiş ve bu yönde görüş bildirenler arasında yer almıştır.

En son inen ayetler ile ilgili olarak Bakara, 2/281,²⁸ Maide, 5/3,²⁹ Nisa, 4/176,³⁰ Nasr, 110/1-3.³¹ ayetleri hakkında, en son nazil olan ayetler oldukları konusunda rivayetler mevcuttur.³²

Nasr, 110/1-3. ayetler ile ilgili olarak Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre, o şöyle der. "Hz. Peygamber (s.a.v.) ömrünün sonlarına doğru 'Subhanekallahumme ve bihamdike estağfiruke ve etubu ileyk' sözünü sık sık söylemeye başladı. Bunun nedenini sorduğumda; 'Ümmetim için bana bir işaret verildi. O işareti gördüğüm için bu sözleri söylüyorum, o işaret 'Allah'ın yardımı ve fethi geldiği zaman' ayetidir.' dedi ve Nasr Suresi'ni sonuna kadar okudu."³³ Hz. Aişe'ye göre, en son nazil olan ayet Nasr, 110/1-3. ayetleridir.

²⁵ Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Kahire, 1951, I, 14.

²⁶ Taberi, *a.g.e.*, XXX, 274; Sa'lebi, *a.g.e.*, X, 244.

²⁷ Buhari, *a.g.e.*, Bed'ü'l-Vahy, 1; İbn Kesir, *a.g.e.*, XV, 8522.

²⁸ (Bakara, 2/281) وَأَتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

²⁹ (Maide, 5/3)... حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ

³⁰ (Nisa, 4/176)... يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ

³¹ (Nasr, 110/1)... إِذَا جَاء نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ

³² Abdurrahman Çetin, "Ayet" *D.İ.A.*, IV, 243.

³³ Taberi, *a.g.e.*, XII, 731.

Ümmü Seleme, Al-i İmran, 3/195.³⁴ ayet ile ilgili olarak, “*Nihayet Rableri onlara icabet etti..*” ayeti son nazil olan ayettir, demiştir. İbn Kesir, bu düşünceye katılmaz ve; “Bu ayet, hicret konusunda nazil olan son ayet olabilir.” der.³⁵

İlk inen ayetler konusunda Hz. Aişe’den gelen bilgilerle, genel kabul gören bilgilerin kesiştiği nokta, Alak Suresi’nin ilk beş ayeti olmasıdır. Son nazil olan ayet konusunda görüş birliği yoktur. Ümmü Seleme’nin Al-i İmran, 3/195. ayet ile ilgili görüşü İbn Kesir tarafından kabul edilmemiştir. Ancak Hz. Aişe’nin ve Ümmü Seleme’nin, ayetlerin nüzül sırası ile ilgili bir takım bilgiler vermeleri, bu konuların farkında olduklarını göstermeleri açısından önemlidir.

C. Kur'an'ın Yazılışı, Ezberlenmesi ve Öğretilmesi

Kur'an, vahyin sözcüsü olan Hz. Peygamber (s.a.v.)’e Arapça bir söz olarak vahyedilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de vahyi, yine sözel olarak muhataplarına iletmiştir. Çünkü kendisi ümmi olarak nitelenmiştir.³⁶ Ümmilik kavramı; okuma yazma bilmeyen, okuma yazma öğrenmemiş, tahsil görmemiş, bildiklerini yazılı bir kaynaktan almamış anlamına gelmektedir.³⁷ Buna göre Hz. Peygamber, ümmi bir peygamber olarak vahyi, muhataplara yazılı olarak aktarmamıştır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.), sözel olarak aktardığı vahyin, sahabe tarafından ezberlenmesinin yanısıra, yazı ile kaydına titizlik göstermiştir. Resmi kayıt için kendine katipler edinmesi, bunlar için özel yerler tahsis etmesi bu titizliğin bir sonucudur.³⁸ Bu katiplerinin sayısının kırk kadar olduğu ifade edilir.³⁹ En önde gelenleri; dört Halife, Ubey b. Ka'b, Halid b. Velid, Zeyd b. Sabit, Muaz b. Cebel’dir.⁴⁰

³⁴ (Al-i İmran, 3/195) ... فاستجاب لهم ربهم أني لا أضيع عمل عامل منكم من ذكر أو أنثى...

³⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 1521.

³⁶ Bakara, 2/78; Al-i İmran, 3/20; Araf, 7/157-158.

³⁷ İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 34; Isfehani, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Beyrut, bty., s. 28.

³⁸ Suphi es-Salih, *el-Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1968, s. 69-70.

³⁹ Zencani, *Tarihu'l-Kur'an*, Beyrut, 1969, s. 42.

⁴⁰ Osman Keskioglu, *Kur'an Tarihi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, II, 87; Suat Yıldırım, *Ana Hatlarıyla Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 34.

Vahyin yazı ile kaydı konusunda kadınların durumunu ortaya koyabilmek için, öncelikle yazı bilen kadınların kimler olduğunu bilmemiz gerekir. O dönemde kadınlardan Şifa bt. Abdillah⁴¹ yazı yazmayı bilmektedir ve Hz. Hafsa'ya da öğretmiştir.⁴² Ümmü Gülsüm bt. Ukbe,⁴³ yazı yazmayı öğrenmiştir. Kerime bt. Mikdad,⁴⁴ yazı yazabilen hanım sahabiler arasında yer alır. Ümmü Sa'd bt. Rebi,⁴⁵ yazı yazabilen bir kadındır. Ümmü Seleme ve Hz. Aişe ise, sadece okuyabilen ancak yazı yazamayan hanımlardır.⁴⁶ Bu hanımların dışında Hz. Fatıma,⁴⁷ Esmâ bt. Umeys,⁴⁸ Fatıma bt. Kays⁴⁹ ve Sübey'a el-Eslemiyeye⁵⁰'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'den

---

⁴¹ Mekke'de hicretten önce müslüman olan hanımlardandır. Cahiliye döneminde de insanlara hizmet etmeyi seven, akıllı ve becerikli bir hanım olarak tanıtılır. Babası Abdullah b. Şems, annesi Fatıma bt. Vehb b. Amr'dır. Ebû Hayseme b. Huzeyfe ile evlenmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 268.

⁴² İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 84; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 286; 372.

⁴³ Ukbe b. Ebi Muayt'ın kızıdır. Hudeybiye Antlaşması sonrası Hz. Peygamber'e sığınan kadınlardan biridir. Kardeşleri Ammar ve Velid onu geri istemelerine rağmen, Hz. Peygamber onu teslim etmemiş ve Zeyd b. Harise'ye nikahlamıştır. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 230; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, Kahire, 1970, VII, 386; İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 646.

⁴⁴ Annesi Duba'a bt. Ez-Zübeyr vasıtasıyla Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmiştir. İbn Hibban tarafından sika olarak kabul edilmiştir. Ömer Rıza Kehhale, *A'lamu'n-Nisa*, Beyrut, 1982, IV, 244.

⁴⁵ Asıl adı Cemile bt. Sa'd olan bu hanım, Ümmü Sa'd künyesi ile de bilinir. Zeyd b. Sabit ile evlenmiştir. Hz. Aişe'den hadis öğrenmiş ve rivayette bulunmuştur. Çocuklara Kur'an öğretmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 477; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VII, 338.

⁴⁶ Belazuri, *Fütuhu'l-Buldan*, Kahire, 1939, s. 458.

⁴⁷ Hz. Peygamber'in en küçük kızıdır. Hz. Ali ile Medine'de evlenmiştir. H. 11 yılında vefat etmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 28.

⁴⁸ Hz. Peygamber'in hanımlarından Meymune'nin kız kardeşidir. Eşi Cafer b. Ebi Talib ile Habeşistan'a göç etmiştir. O ölünce Hz. Ebu Bekir ile evlenir. Onun vefatından sonra da Hz. Ali ile evlenmiştir. Hz. Peygamber'den 60 hadis nakletmiştir. H. 40 yılında vefat etmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 280; İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 234.

⁴⁹ İlk muhacirlerdendir. Dahhak b. Kays'ın kız kardeşidir. Kocası Ebu Hafs b. Amr, kendisini üç talak ile boşayınca, Üsâme b. Zeyd ile evlenmiştir. Görüş sahibi ve zeki bir kadın olduğu ifade edilir. Şa'bi ondan rivayet nakletmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 273; İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 371; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 373; Zehebi, *Tecridu Esmâ's-Sahabe*, Daru'l-Mearif, Beyrut, bty. II, 295.

duydıklarını yazdıkları da ifade edilmiştir.⁵¹ Aişe bt. Sa'd, tabiinden yazı bilen bir hanımdır.⁵² Yazı bilen bu hanımlar, vahyin yazılışını gerçekleştiren katipler arasında yer almamışlardır.⁵³ Bu durumu, yazı bilen kadınların sayılarının az oluşu ve yazı malzemesinin eksikliği gibi dönemin şartlarına bağlamak mümkündür.

Ancak Kur'an ayetlerinden haberdar olma ve ezberleme konusunda aynı pasif tablo görülmez. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gelen ayetleri kadınlara da okuması, öğrenme süreçlerini olumlu yönde etkilemiştir. Mücahid bu konuda şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bir vahiy nazil olduğunda onu önce erkeklerin sonra da kadınların huzurunda bu vahyi ezberden okurdu."⁵⁴ Yani cemaate katılan kadınlar, o gün inen ayetleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dilinden duyabiliyor, takip edebiliyorlardı. Ayetlerin ezberlenmesi ile ilgili olarak ise, Suyuti'nin sahabelerden kurraların isimlerini belirtirken Hz. Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme'nin adını da sayması önemlidir.⁵⁵ Zerkeşi, "Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında Kur'an'ı ezberleyen sahabeler" başlığı altında pek çok sahabenin Kur'an'ın belli bölümlerini ezberlediğini zikretmiş, bunlar arasında kadınlardan Hz. Aişe, Hafsa, Ümmü Seleme ve Ensar'dan Abdullah b. Haris'in kızı Ümmü Varaka'nın⁵⁶ da adını belirtmiştir.⁵⁷ Bu bilgiye göre Hz. Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme Kur'an

---

⁵⁰ Haris el-Eslemiyeh'nin kızıdır. Sa'd b. Havle ile evlenmiştir. Kocasının ölümünden sonra doğum yaptığı için, iddet müddetinin ne kadar olduğu konusu sorun olmuştur. Hz. Peygamber, doğum yapması ile iddetinin sona erdiğini kendisine belirtmiştir. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VII, 137; Zehebi, *a.g.e.*, II, 275.

⁵¹ el-Azami, *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimiz'in Hadislerinin Tedvin Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 34.

⁵² Sahabelerden Sa'd b. Malik'in kızıdır. Medine'de yaşamış hanım tabiiilerdendir. Babasının kendisine yazı yazmayı öğrettiğini söylemiştir. Belazuri, *a.g.e.*, s. 458.

⁵³ Vahiy katiplerinin sayısı, kaynaklarda yirmi dört ile kırk üç arasında değişir. Ancak aralarında hiçbir kadın bulunmamaktadır. Belazuri, *a.g.e.*, s. 459; İbn Abdilber, *a.g.e.*, I, 69; Zencani, *a.g.e.*, s. 20.

⁵⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 296.

⁵⁵ Suyuti, *a.g.e.*, I, 65.

⁵⁶ Hz. Peygamber'in evinde ziyaretine gittiği sahabe hanımlardan biridir. Hz. Peygamber onun isteği üzerine evine bir müezzin görevlendirmiştir. Ümmü Varaka, kendi cariyesi tarafından şehit edilmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 457; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, II, 408.

⁵⁷ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 241. Ayrıca Ümmü Varaka'nın kendisine bir mushaf edindiği de düşünülebilir. Bkz. Rıza Savaş, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul, 1991, s. 115.

hafızdır. Kur'an'ı bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.)'den dinleyerek ezberlemiştir.⁵⁸ Kur'an'ı ezberleyen hanımlar arasında Ümmü Varaka'nın da olması dikkat çeker. Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı zamanda onun bu bilgisine güvenerek, ev halkına imamlık yapmasını da istemiştir.⁵⁹

Anlaşıldığına göre kadınlar arasında Kur'an'ı ezberlemede Hz. Aişe, Hafsa, Ümmü Seleme ve Ümmü Varaka, önemli bir örnektir. Özellikle Hz. Aişe, hafızlığın önemini de farkındadır. Sa'd b. Hişam, Hz. Aişe'den Resulullah'ın şöyle dediğini nakleder: "Kur'an'ı ezberleyerek okuyan hafız kişi, Kur'an'ı muhafaza eden melekler ile beraberdir. Kur'an'ı hafız olmayarak kendisine zor geldiği halde, çalışarak okuyan kimsenin durumuna gelince, ona iki ecir vardır: Kur'an'ı okuma ecir, zorluk ecir."⁶⁰ Bu rivayette Hz. Aişe, hafızlık konusunda hadis nakleden bir ravi olarak görülmektedir. Şüphesiz sahabe ibadetlerinde okumak için ayetleri ezberlemiştir. Ancak bu hanımların ayetlerin tamamını ezberleme yoluna gitmeleri önemlidir. Böylece, metnin muhafazasında aktif ve etkin bir rol almışlardır.

Bu bilgilere ek olarak el-A'zami, Hz. Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme'nin Medine'de Kur'an öğreten sahabeler arasında da isimlerini zikreder.⁶¹ Kur'an'ın sözlü olarak yayılışı ve sözlü olarak korunmasında sahabenin önemli bir rolü vardır. Onlar arasında bu hanımlar da Kur'an'ı ezberleyenler olarak öğreticilik hizmetine aktif olarak katılmışlardır.

Kadınların gayretleri daha çok; ayetleri okuma, ezberleme, manasını anlama, anlatma ve uygulama şeklindedir. Nazil olan ayetleri takip etmekle birlikte, bir kısmı ezberleme yoluna da gitmiştir. Kur'an metninin yazım işinde ise, vahiy katibi olarak yer almadıkları görülmektedir. Bu, yazı bilen kadın sayısının az olmasından kaynaklanmıştır ve o dönemin şartları ile ilgili bir konudur. Ancak sözlü olarak

---

⁵⁸ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 242.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 405; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 481; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, V, 285.

⁶⁰ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Abese Suresi, 458.

⁶¹ el-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi*, (trc. Ömer Türker, Fatih Serenli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 101-102.

Kur'an'ın öğretilmesi için çaba sarfetmeleri, önce öğrenme açısından gayretli olduklarını, daha sonra da öğretme hizmetinden geri kalmadıklarını göstermektedir.

D. İlk Kur'an Nüshaları

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra yazılı olan metinlerin bir araya getirilmesi ve Kur'an'ın kitaplaşma süreci yaşanmıştır. Bu çalışma, Hiz. Ebubekir'in önderliğinde vahiy katipleri aracılığı ile yürütülmüştür.⁶² Hiz. Ebubekir döneminde bir araya getirilen sahifelere "Mushaf-ı Şerif" denilmiştir.⁶³ Bu mushaf önce Hiz. Ömer'e, daha sonra da kızı Hiz. Hafsa'ya emanet olarak geçmiştir.⁶⁴ Bu nüsha, Hiz. Osman dönemindeki istinsah faaliyetine kaynaklık etmiştir. Bu nedenle Hiz. Hafsa'nın Kur'an tarihinde önemli bir yeri vardır.

Mushafın III. Halife Hiz. Osman yerine Hiz. Hafsa'ya emanet edilmesi, özellikle oryantalistler tarafından tartışma konusu edilmiştir. Bu konudaki iddialarından biri, Hiz. Ebubekir döneminde yapılan işlemin, şahsi bir iş olduğu, resmi bir niteliğinin olmadığıdır. Bu görüşe delil olarak nüshanın resmi bir görevi olmayan Hiz. Hafsa'ya verilmesi gösterilmektedir.⁶⁵ Görüldüğü üzere bu düşüncenin kaynağı, Hiz. Hafsa'nın aileden biri olup, resmi bir görevinin olmamasıdır. Oysa Hiz. Hafsa, Kur'an'ın tamamını ezberlemiş, okuma-yazma bilen nitelikli bir hanımdır. Ayrıca Hiz. Osman, henüz şura tarafından halife seçilmemişken, mushafın ona emaneti mümkün olmamıştır. Hiz. Ömer de doğal olarak kızına bu değerli emaneti bırakmıştır.

Nöldeke'ye göre, derlemenin Hiz. Ömer'den sonra kızı Hiz. Hafsa'ya kalması, mushafın devlete ait gibi değil de özel mülk gibi görülmesinden kaynaklanmıştır. Yoksa resmi ve kamu malı niteliğindeki bir belge, akrabadan sevilen bir kişiye miras kalmazdı. Bu kişi peygamberin eşi de olsa bir kadın olamazdı. Bu bakımdan resmi bir iş olsaydı, derleme sonraki halifenin elinde olurdu.⁶⁶ Nöldeke, derleme işinin özel bir gayret

---

⁶² Suyuti, *a.g.e.*, I, 73.

⁶³ Mushaf, özel olarak Kur'an'ın kendisi ya da Kur'an metinlerinin bulunduğu sayfalarıdır. Ragıb el-İsfehani, *a.g.e.*, s. 279.

⁶⁴ Buhari, *a.g.e.*, Fedailü'l-Kur'an, 3; Suyuti, *a.g.e.*, I, 57; Zencani, *a.g.e.*, s. 62-63.

⁶⁵ Watt, *Modern Dünyada İslam Vahyi*, (çev. Mehmet S. Aydın), Ankara, 1982, s. 42-44.

⁶⁶ Nöldeke, *Kur'an Tarihi*, (çev. Muammer Sencer), İlke Yayınları, byy., 1970, s. 27.

olduğunu ifade etmiş, mushafın Hz. Hafsa'ya emanet edilmesini bu görüşüne destek olarak kullanmıştır. Ona göre, resmi bir nüsha bir akrabaya ve özellikle bir kadına emanet edilemez. Nöldeke ayrıca şöyle demektedir: “Ömer, 1. halife döneminde düşüncesi en etkili kişiye, Ebu Bekir ilk mümin ve Hz. Muhammed'e en yakın kişi olma imtiyazına sahipti. Ebu Bekir gibi bir kişinin Kur'an toplama işine kendi kendine girişmemesi, gariptir. Belki bu çabada Peygamber'in eşi ve Ebu Bekir'in kızı olan, aile politikasından yana olmayan ve tutkuları için gerçeği feda eden Aişe'nin de parmağı vardı.”⁶⁷ Nöldeke, Hz. Ebu Bekir'in daha önce mushafı toplama işine girişmeyişi, Hz. Aişe'nin istememesine bağlayarak konu üzerinde şüphe yaratmaya çalışmıştır. Ancak bu bakış açısı, taraflı bir zihniyetin ürünüdür. Ayrıca; “*Mushaf, resmi bir nitelikte değildir, çünkü resmi bir nüsha bir kadına emanet edilemez*” derken, Hz. Aişe'nin bir kadın olarak Hz. Ebu Bekir'in Mushaf'ı toplama işlemine engel olabileceğini düşünmüş ve o dönemin zihinlerdeki “kadın imajı” hakkında birbiri ile çelişkili ifadeler kullanmıştır. Buna göre bir kadına resmi mushaf emanet edilemez ama başka bir kadın isterse, devletin resmi işlerine engel olabilecek kadar etkili olabilir.

Görüldüğü üzere mushafın derlenişinin resmi nitelikli bir girişim olmadığı ve devlet malı olmadığı şeklindeki görüşler, Hz. Hafsa'nın resmi bir görevi olmayışına, aileden biri oluşuna ve bir kadın oluşuna bağlanmakta, olayın doğal seyri ve Hz. Hafsa'nın özel nitelikleri göz ardı edilmektedir.

Daha sonra çoğaltılan nüshalardan biri Medine'de kalmış, diğerleri Şam, Kûfe, Basra, Mekke, Bahreyn ve Yemen'e gönderilmiştir.⁶⁸ İstinsah işlemi esnasında çoğaltılan nüshalardan biri olan İmam Mushafı, bazılarında göre Hz. Osman'ın şehit edilmesi esnasında okuduğu Kur'an-ı Kerim'dir. Nitekim Amre bt. Kays el-Adeviyye'nin⁶⁹ rivayetine göre, kendisi bu nüshayı Hz. Aişe ile birlikte Medine'de görmüştür.⁷⁰ Bu bilgi, mushafların akibeti konusunun aydınlatılmasına destek olarak

---

⁶⁷ Nöldeke, *a.g.e.*, s. 30.

⁶⁸ Zerkani, *a.g.e.*, I, 401.

⁶⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.)'e beyat eden kadınlardan biridir. Zehebi, *a.g.e.*, II, 289.

⁷⁰ Amre binti Kays el-Adeviyye'den rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: "Hz. Osman'ın öldürüldüğü sene, Hz. Âişe ile beraber Mekke'ye gittik. Medine'ye döndüğümüzde Osman'ın (r.a) öldürüldüğü sırada okuduğu

bilgi sağlamaktadır. Amra bt. Kays, Medine nüshasını gördüğünü söyleyerek, burada da bir nüshanın kaldığını ifade etmiştir.

Hz. Hafsa'nın Kur'an tarihinde önemli bir görev üstlenmiş olduğu açıktır. Çoğaltma işleminde Hz. Ebu Bekir döneminde toplatılan nüshaya dayanılmış olması, Hz. Hafsa'nın bu nüshayı koruyabilmiş olmasına bağlıdır. Bu nedenle Hz. Hafsa, ilk nüshayı koruyan bir kadın olarak, bu konudaki tartışmaların odağındadır. Çoğaltılan nüshaların akibeti konusunda ise, Amre bt. Kays, Hz. Aişe ile birlikte Medine nüshasından bahsetmektedir. Bu rivayet de tarihi bir veri sağlamaktadır.

E. Özel Mushaf Sahibi Hanımlar

“Özel Mushaflar” ifadesi, vahiy katipliği yapan ya da vahiy katibi olmadığı halde sadece Kur'an'a ilgilerinden dolayı bazı sahabenin kendisi için oluşturdukları özel Kur'an metinleridir. Hz. Peygamber (s.a.v.), gelen vahiy bölümlerini vahiy katiplerine yazdırdıktan sonra, yazılı bu metinleri kendi yanında toplamış, isteyen sahabe buradan kendisine nüsha yazmış ya da yazdırmıştır.⁷¹

Aşağıdaki rivayetler de kadınlardan bazılarının kendilerine ait özel nüshaları olduğunu göstermektedir. Hz. Aişe'nin kendine ait bir mushafı olduğunu gösteren rivayetler şöyledir:

Hz. Aişe'nin kölesi Ebu Yunus'dan gelen bir rivayete göre o şöyle der: “Aişe bana kendisine bir mushaf yazmamı emretti ve; ‘Orta namaz ayeti gelince bana haber ver’ dedi. Bu ayete ulaşıncı, ‘İkinci namazına devam edin’ diye yazdırdı sonra şöyle dedi: ‘Bunu Resulullah’tan işittim.’⁷²

Urve şöyle der: “Bu ayet Hz. Aişe'nin mushafında ‘Namazlara ve orta namaza devam edin, bu ikinci namazdır’ şeklinde yazılı idi.”⁷³

---

mushafı gördük. Kanının ilk damlası şu âyet-i kerimenin üzerine akmıştı: ‘Onlara karşı Allah sana yeter. O, işitendir, bilendir.’ (Bakara, 2/137) Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 73.

⁷¹ Zerkani, *a.g.e.*, I, 246; M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 43.

⁷² Tirmizi, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Kitabı't-Tefsir, Bakara Suresi, 29; İbn Ebi Davud, *Kitabu'l-Mesahif*, Daru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 94; İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 955-956.

⁷³ İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 94; İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 956.

Abdülmelik b. Abdirrahman, annesi Ümmü Humejde bt. Abdirrahman'ın⁷⁴ şöyle dediğini nakleder: “Ben orta namazı Aişe'ye sordum. O bana ayeti şöyle okudu: *'Orta namaza, ikindi namazına devam edin.'* Başka bir rivayete göre Ümmü Humejde şöyle der: “Ben orta namazı Aişe'ye sordum. O bana, *'Biz onu Nebi zamanında şöyle okurduk: 'Orta namaza, ikindi namazına devam edin.'* diye cevap verdi.”⁷⁵

Hz. Hafsa'nın kendine ait bir nüshası olduğunu gösteren rivayetler şöyledir:

Salim b. Abdillah, şöyle nakleder: “Hafsa, birinden kendisine bir mushaf yazmasını istedi ve orta namaz ayetine gelince, *'Orta namaz ve ikindi namazı yaz'* dedi.”⁷⁶

Abdullah b. Ömer'in kölesi Nafi, İbn Ömer'den şöyle nakleder: “O mushafını yazan katibe şöyle dedi: *'Ben Resulullah'tan işittim ki orta namaz, ikindi namazıdır. Orta namaza ikindi namazı yaz.'* dedi.”⁷⁷ Başka bir rivayette Nafi şöyle der: “Ben mushaf yazıyordum. Hafsa kendisine bir mushaf yazmamı istedi ve; *'Şu ayete geldiğinde yazıyı bitirme, Resulullah'ın ezberlediği gibi orta namaz ikindi namazı yaz.'* dedi.”⁷⁸

Zeyd b. Eslem'in Amr b. Rafi'den naklettiğine göre, kendisi Hafsa için mushaf yazanlardan biridir.⁷⁹ İmam Malik, Zeyd b. Eslem kanalıyla Amr b. Rafi'den şöyle nakleder: “Resulullah'ın zevcesi Hafsa için bir mushaf yazıyordum. Bana, *'Namazlara, orta namaza devam edin ayeti geldiğinde, haber ver'* dedi. Ben de bu ayete geldiğimde kendisine haber verdim. Bana şöyle yazdırdı: *'Namazlara ve orta namaza, ikindi namazına devam edin.'* dedi.” Başka bir rivayette şu ifade de yer alır: *'Hz. Peygamber (s.a.v.)'den ezberlediğim gibi, orta namaza ikindi namazı yaz.'*⁸⁰

⁷⁴ Ümmü Humejde, Hz. Aişe'den hadis öğrenen bir talebesidir. İlk asır abidelerinden biri olarak tanıtılır. Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, I, 297.

⁷⁵ İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 95.

⁷⁶ İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 96.

⁷⁷ İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 95; Sa'lebi, *a.g.e.*, II, 196.

⁷⁸ İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 97.

⁷⁹ İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 97.

⁸⁰ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 956.

Asr, 103/1.⁸¹ ayet ile ilgili olarak Razi açıklama yaparken, Hz. Hafsa'nın bir tefsirine dikkat çekerek şöyle der: "Hz. Hafsa'nın mushafında asr kelimesinin yanında, ikinci namazı şeklinde bir açıklama bulunmaktadır."⁸² Buna göre Hz. Hafsa, asra yemin edilirken, ikinci namazına yemin edildiğini düşünmüş ve bu şekilde kaydedilmesini sağlamıştır.

Ümmü Seleme'nin kendine ait bir mushafı olduğu şu rivayetten anlaşılmaktadır: Ümmü Seleme'nin kölesi Abdullah b. Rafi onun kendisine şöyle dediğini nakleder: "Bana bir mushaf yaz, orta namaz ayetine gelince, '*orta namaz ikinci namazı*' yaz."⁸³ Başka bir rivayette Amr b. Meymun babasından şöyle nakleder: "Ümmü Seleme, kendisi için bir mushaf yazan katibine; '*Orta namaza ikinci namazı yaz*' dedi."⁸⁴

Bu rivayetlere göre Hz. Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme, özel mushaf sahibidir. Bunları katiplere yazdırarak edinmişler, gerekli açıklamaları mushaf kenarlarına da yazdırmışlardır. Bize göre de okuma bilen bu hanımların kendilerine ait bir nüsha edinmemiş olmaları mümkün değildir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'den duyduklarını da mushaflarına kaydettirerek, Hz. Peygamber'in yapmış olduğu tefsirin de yazı ile kaydedilmesini sağlamışlardır. Ancak, özellikle Hz. Hafsa'nın hem yazı yazabilen hem de okuyabilen bir kadın olarak yine de mushafını bir katibe yazdırması dikkat çekicidir. Bu durum bize muhtemel olan şu sebepleri düşündürmüştür:

1- Nazil olan ayetleri sürekli olarak takip etmek ve yazmak için, mescitte bulunma ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'i takip etme gerekliliği bir zorluk yaratmış olabilir.

2- Hz. Peygamber (s.a.v.), mushaf yazımı için belli kişileri görevlendirmiştir. Bunların dışında başka birinin mushaf yazma yetkisi yoktur.

---

⁸¹ (Asr, 103/1) وَالْعَصْرُ

⁸² Razi, *a.g.e.*, XXIII, 390.

⁸³ İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 98.

⁸⁴ İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 98.

Bu bölümde bahsedilen hanımların Kur'an'ı ezberlemiş olmalarına rağmen, özel mushaf edinmiş olmaları, yanlarında Kur'an metninden yazılı parçalar bulundurmaları, Kur'an'ın yazılı haline de sahip olmayı istediklerini düşündürmektedir. Bu şekilde metin ile sürekli olarak meşgul olmak, onlar için kolaylaşmıştır. Duydukları tefsiri buralara kaydettirerek, tefsirin yazı ile de korunacağına ve gelecek nesillere aktarılacağına inanmışlardır. Bu şekilde hem öğrenmeye, hem de öğrendiklerinin başkaları tarafından da öğrenilmesine çalışmışlardır. Tefsir alanındaki ilk zihinsel hareketlilik sürecinde bu kadınların, kendi yaşamsal şartları içinde, ayet metinlerini ezberleme, yazı ile tespitini sağlama çalışmalarında bulunmaları, bu zihinsel hareketlilikten çok da uzak olmadıklarını bize göstermektedir.

F- Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Tefsirinin Miktarı

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaptığı tefsirin miktarı konusunda yapılan tartışmalara, Hz. Aişe'den gelen rivayetin bir katkı sağladığı görülmektedir. Hz. Aişe, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ayetlerin bir kısmını tefsir ettiğini dile getirmektedir. Abbas b. Abdülazim, Hz. Aişe'den şöyle nakleder: "Hz. Peygamber (s.a.v.), Cebrail'in kendisine öğrettiği belirli ayetlerden başka Kur'an'dan bir şey tefsir etmezdi."⁸⁵ Bu rivayet, söz konusu görüşün en önemli delillerindendir. Bu ifadeye göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) bir takım konularda Cebrail'e soru sormuş, onun açıklamalarına göre ayetler hakkında açıklamalar yapmıştır. Ancak bu sözü ile Hz. Aişe'nin, gaybi konulardaki ayetleri ve mücmel ayetleri kastettiği düşünülmüştür. Çünkü bu tür ayetler, ancak Yüce Allah'ın bildirmesi ile bilinebilecek hususlardır.⁸⁶ Hz. Aişe, bu rivayeti ile "Kur'an'ın ancak bir kısmını tefsir etti" şeklinde görüş bildiren alimlere kaynaklık etmektedir.⁸⁷

Ancak, bu rivayete dayanılarak, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in genel anlamda çok az bir tefsir yaptığını ileri sürmek de çok doğru olmaz.⁸⁸ Bu görüşün karşısında "Kur'an'ın tamamını tefsir etmiştir" şeklinde düşünenler de olmuştur. İbn Teymiye (ö.

⁸⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, I, 6.

⁸⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1989, s. 233.

⁸⁷ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Mısır, 1976, I, 51.

⁸⁸ Taberi, *a.g.e.*, I, 39; İbn Kesir, *a.g.e.*, I, 11.

728/1328), beyan görevini hatırlatarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Kur'an'ı açıkladığını, zaten bu kitabın da açıklanmayı hakettiğini düşünür.⁸⁹ O'nun ahkamı beyan, mekârimi ahlakî şerh ve teşvik anlamında tefsir yaptığını ileri sürenlere göre ise, O, ihtiyaca göre gereken her yerde tefsir yapmış ve açıklanması gereken konuları açıklığa kavuşturmuştur. Buna göre Hz. Aişe, bazı ayetler ile ilgili olarak, Cebrail'in açıklamasını beklediğini ifade etmiş olabilir.⁹⁰

G. Kur'an'ın Parça Parça İndirilişi

Kur'an metninin tamamı birden indirilmemiş, risalet boyunca ihtiyaca göre parça parça indirilmiştir. Furkan, 25/32-33.⁹¹ ayetler, parça parça indirilişteki hedefi açıklar. Buradaki ilahi hikmet, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kalbini kuvvetlendirmek ve ağır ağır okumasını sağlamak içindir. Aynı zamanda sahabenin de hıfzını kolaylaştırmak ve ayetlerin içeriğini anlamalarını sağlamak da hedeflenmiştir.

Kur'an'ın parça parça indirilişindeki bir başka neden, tedriciliktir. Kur'an'ın nihai amacı, insanları hem dünyada hem de ahirette mutlu etmektir. Bu amaç doğrultusunda kendi emir ve yasaklarını beyan etmek için, bir takım toplumsal değer ve davranış biçimlerini, inanç motivasyonlarını ve toplumda meydana gelen fert ve cemaat bazındaki ihtilaf ve problemleri dikkate alır. Bu nedenle başta ibadetler olmak üzere, bütün ilahi emir ve yasaklar, hem birey hem de ilk muhatap kitlenin eğitimi için tedricen inzal olmuştur.⁹²

Bu konudaki rivayetlere bakıldığında, Hz. Aişe'nin tedricilikten bahsettiğini görmekteyiz. O şöyle der: "Kur'an vahyi, önce cennet ve cehennemden bahseden kısa sureler ile başladı. Müslümanların sayısı artınca, helal ve haramlar indi. Şayet önce, içki içmeyin diye emredilseydi onlar, içkiden asla vazgeçemeyiz derlerdi. İşin başında zina etmeyin hükmü inseydi, zinayı asla bırakmayız derlerdi."⁹³

⁸⁹ Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an Tefsiri*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 61.

⁹⁰ Suat Yıldırım, *a.g.e.*, s. 70.

⁹¹ (Furkan, 25/32-33) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا

⁹² Muhsin Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 105.

⁹³ Buhari, *a.g.e.*, Fedailu'l-Kur'an, 6; Suyuti, *a.g.e.*, I, 73.

Bu rivayete göre Kur'an, derinleşmiş alışkanlıkları ve görüşleri değiştirmede aceleci olmamış, basamaklaştırarak bu hükümleri sunmuştur. Kur'an, muhatap kabul ettiği toplumun alıştığı adet, gelenek ve değerlerin olduğunu, bütün bunların da bir anda terk edilmesinin mümkün olamayacağı gerçeğini göz önüne almış, önce itikadi ve ahlaki konularda ayetler gönderilmiş, ardından da belli aralıklar ile emir ve yasaklar ile ilgili ayetler nazil olmuştur. Bu rivayette Hz. Aişe'nin ayetlerin bu yapısal özelliğinden haberdar olduğu görülmektedir. Onun bu yapıdan haberdar olması, vahiy sürecinin en dikkatli gözlemcisi olduğunu ve Kur'an'ın iç yapısı hakkında da bilgi sahibi olduğunu ispatlamaktadır. O, Kur'an'ın iç yapısı olan tedrici özellikten haberdar olup, bu konuda görüş bildiren bir hanım olarak, Kur'an ilimlerine yönelik katkısı tartışılmayacak bir konumdadır.

II. KADINLARIN KUR'AN İLİMLERİ'NE KATKILARI

İlim, kelime olarak bilmek, anlamak anlamlarına gelir. Terim olarak, meseleleri delilleriyle idrak etmek demektir.⁹⁴ Kur'an ilimleri; inişi, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, icazı, nasihi, mensuhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi açısından Kur'an ile ilgili olan ilimlerdir.⁹⁵ Bu ilimlerin konusu bizzat Kur'an'ın kendisidir. Söz konusu ilimlerin sayısı hakkında Zerkeşi (v. 794/1391) el-Burhan'da 47 derken,⁹⁶ Suyuti (v. 911/1505) ise bu sınırı biraz daha genişleterek astronomi, tıp, geometri gibi ilimleri de dahil etmiştir.⁹⁷ İbnü'l-Arabi (v. 543/1148) 77540 gibi bir sayı vermekle beraber, "Gerçek sayıyı ancak Allah Teala bilir" demiştir.⁹⁸

Kur'an ilimleri tabirinin ilk asırda mevcut olmadığı bir gerçektir. Ancak bu başlık altında biz, Kur'an ilimlerini ilgilendiren konular hakkında, kadınların etkisini ortaya koymaya çalışacağız.

---

⁹⁴ İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 417.

⁹⁵ Zerkani, *a.g.e.*, I, 127.

⁹⁶ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 9-12.

⁹⁷ Suyuti, *a.g.e.*, II, 162.

⁹⁸ Zerkani, *a.g.e.*, I, 23; Zerkeşi, *a.g.e.*, II, 16-17.

A. Vakf ve İbtida

Kur'an ilimlerinden biri olan vakf ve ibtida, okuma esnasında mananın esas alınarak nerelerde durulup, nerelerde geçileceğini bildirir.⁹⁹ Ebu Cafer en-Nehhas (v. 338/948)'a göre sahabe, Kur'an metnini öğrendikleri gibi, vakıf yerlerini de öğrenmişlerdir.¹⁰⁰

Vakf ve ibtida kaidesine Müzzemmil, 73/4.¹⁰¹ ayet delil olarak getirilmektedir. Bu ayet meal olarak şöyledir: “*Öyleyse sen de Kur'an'ı ağır ağır oku.*” Bu okuyuş şekli, bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uygulaması ile de sabittir. Bu konuda bilgi verenlerden biri, Ümmü Seleme'dir. O, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in okuyuşu hakkında: “*Nebi, Kur'an okuduğu zaman, kıraatini ayet ayet keserdi.*” dedikten sonra, Fatiha Suresi'nin ilk üç ayetini ayrı ayrı okuyarak örnek vermiştir.¹⁰² Ümmü Seleme, konu hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in okuyuşunun nasıl olduğunu açıkladıktan sonra, kendisi bu okuyuş şeklini Fatiha Suresi'nden örnek vererek uygulamalı bir şekilde göstermiştir. Bu bilgiye göre Ümmü Seleme, sadece teorik bilgiye değil, pratik bilgiye de sahiptir ve kendisini dinleyenlere uygulamasını göstererek, konunun zihinlerde açıklığa kavuşmasını sağlamıştır.

Ümmü Seleme'nin rivayetlerinden bir başkası şöyledir: “Bir adam, ‘Allah ve Peygamberi'ne itaat eden doğru yolu bulmuştur, ikisine isyan eden’ deyip bu kelimedede durunca Hz. Peygamber (s.a.v.); ‘Ne kötü bir okuyucusun’ diyerek, vakf ve ibtidaya dikkat etmeyen bu adamın okuyuşunu beğenmemişti.”¹⁰³ İbnü'l-Cezeri, Ümmü Seleme'den gelen bu rivayete işaret ederek, “Bu ilmi bilmenin ve ona itina göstermenin vücubu, tevatürle sabit olmuştur ve bu konu sahabenin de icmâna dayanmaktadır.”

---

⁹⁹ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 342.

¹⁰⁰ Suyuti, *a.g.e.*, I, 83.

¹⁰¹ (Müzzemmil, 73/4) وَرَتَّلَ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً

¹⁰² Tirmizi, *a.g.e.*, Kitabu'l-Kiraat, 2927; Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 350.

¹⁰³ Buhari, *a.g.e.*, Fedailu'l-Kur'an, 29.

demmiştir.¹⁰⁴ Hatta İbnü'l-Enbari (v. 328/939), "Vakf ve ibtidayı bilmek, Kur'an'ı bilmenin kemalindedir." diye düşünür.¹⁰⁵

Ümmü Seleme, vakf ve ibtida kaidesini dikkate almayan bir okumanın, manayı nasıl bozduğuna dair bir rivayet naklederek, konunun önemine dikkat çekmiş, daha sonra alimlerin görüşlerinin şekillenmesine bu rivayeti ile katkıda bulunmuştur.

B. Yedi Harf Meselesi

Hz. Peygamber (s.a.v.), "Kur'an yedi harf üzere indi, onlardan hangisi kolay gelirse o harfi okuyunuz." buyurmuştur. Bu hadisi rivayet eden sahabe arasında bir de kadın ravi olarak Ümmü Eyyüb'ün¹⁰⁶ adı geçer.¹⁰⁷ Abdullah b. Ebi Yezid, Ebu Yezid'den o da Ümmü Eyyüb'den şöyle nakleder: "Resulullah'ın; '*Kur'an yedi harf üzere inmiştir, hangisini okursan senin için yeterlidir.*' dediğini işittim."¹⁰⁸

Yedi harf çoğunlukla "yedi Arap lehçesi veya yedi vecih" olarak açıklanır. Ancak bu sayı hasır ifade etmez, amaç; Kur'an'ı kolay okuyabilmektir.¹⁰⁹ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'den yedi harfin ne olduğu konusunda hiçbir yerde bir açıklama bulunmaz. Açıklanmadığı için de üzerinde çok farklı görüşler belirtilmiştir.¹¹⁰ Suyuti, bu yorumların kırk kadar olduğunu söyler.¹¹¹ Bu konudaki rivayetlere bakıldığında, yedi harfin ne olduğunun netlik kazanmadığı, sadece okuyuşta bir kolaylık amaçlandığı görülmektedir. Ancak en çok kabul gören görüş, kıraat farklılıklarıdır.¹¹² Bu bilgilere göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'an'ın anlam merkezli okunmasına yani anlamı

---

¹⁰⁴ Suyuti, *a.g.e.*, I, 231.

¹⁰⁵ Suyuti, *a.g.e.*, I, 230.

¹⁰⁶ Sahabe'den Ebu Eyyüb el-Ensari'nin hanımıdır. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, V, 143.

¹⁰⁷ Bu konuda diğer raviler: Ebu Hureyre, Abdullah b. Mesud, Zeyd b. Erkam, Ömer b. Hattab, İbn Ömer, Alkame en-Nehai, İbn Abbas, Ubey b. Ka'b, Ebu Bekre, Ebu Cehm el-Ensari. Bkz: Taberi, *a.g.e.*, I, 10- 20.

¹⁰⁸ Buhari, *a.g.e.*, *Fedailu'l-Kur'an*, 5-7; Taberi, *a.g.e.*, I, 15.

¹⁰⁹ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 212.

¹¹⁰ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 212.

¹¹¹ Suyuti, *a.g.e.*, I, 45.

¹¹² Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıratlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 63.

değiştirmeyecek şekilde farklı lafızlarla okunmasına izin vermiştir. Bu iznin temel amacı, kolay okumayı sağlamak ve öğrenmeye katkıda bulunmaktır.

Hanımlardan gelen başka bir rivayet olmadığı için, kadınların yedi harf konusundaki düşüncelerini öğrenemiyoruz. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kolay okumak için çeşitli lafızlarla okuma izninin farkında olduklarını söylemek mümkündür. Ümmü Eyyüb, bu ilmin ortaya çıkışına ve alimler arasında tartışılır bir konu haline gelmesine, naklettiği yedi harf rivayeti ile bir katkı sağlamıştır.

C. Nüzul Sebebi

Kur'an ayetleri, belli bir sebebe bağlı olarak ya da belli bir sebebe bağlı olmadan nazil olan ayetler olarak iki gruba ayrılır.¹¹³ Vahiy sürecinde bir kısım ayetler, ya bir olayın hükmünü açıklamak ya da Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sorulan sorulara cevap teşkil etmek üzere iniyordu. İşte bu tür ayetlerin inişine sebep olan hadise ve sorulara "sebeb-i nüzul" denir. Ancak bu terimdeki sebep, ayet için mutlak bir gereklilik değil, ayetin inmesine vesile olan ortam anlamındadır.¹¹⁴ Bu düşüncelerle tefsir, ilk dönemlerde sebeb-i nüzülü bilmekten ibaret görülmüştür.¹¹⁵ Bu bilgi, sahabenin Kur'an'ı yakından takip ettiklerini gösteren bir ifadedir.¹¹⁶ Sahabenin bu yaklaşımları doğaldır. Çünkü onların gayretleri Kur'an'ı anlamak ve yaşamaktır. Bunun için gerekli olan da nüzul sebeplerini bilmektir. Sahabe, insanların yapıp etmeleri sonucunda nazil olan ayetlerin hükümleri ile sebeplerini birbirine bağlama yeteneğine sahiptir.¹¹⁷

şimdi nüzul sebebi ile ilgili diğer konulara ve bu ilme yönelik olarak kadınların rivayetlerine ve kendi yorumlarına geçelim:

---

¹¹³ Zerkani, *a.g.e.*, I, 106.

¹¹⁴ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 13.

¹¹⁵ İsmail Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 116.

¹¹⁶ Suyuti, *a.g.e.*, I, 222.

¹¹⁷ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü*, şule Yayınları, İstanbul, 1994, s. 58.

1. Rivayetlerin Çeşitliliği

Rivayetlerin çeşitliliğinden maksat, bir ayetin iniş sebebi ile ilgili olarak birden çok rivayetin nakledilmesidir. Aynı ayet ile ilgili olarak zamanı, yeri ve şahısları farklı olayların nakledilmesi durumunda yapılması gereken, olay ile ayet arasında sebep açısından bir bağın olup olmadığını tespittir. Böyle bir bağ varsa, rivayetler cem edilir.¹¹⁸ Sebep aynı, ancak diğer unsurlar farklı ise, ayetin benzer birkaç olay ile ilgili olarak nazil olduğu ifade edilir.¹¹⁹ Ayrıca bir olay sebebi ile birden çok ayetin nazil olması hakkında rivayetler de bulunmaktadır.¹²⁰ Bu konuda kaynaklarda geçen örneklerden biri, Ümmü Seleme'den gelen rivayetlerdir.

Ümmü Seleme şöyle der: "Ya Resulallah, hicret konusunda Allah'ın kadınlardan bahsettiğini duymadım!" Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurdu: "Rableri dualarını kabul etti: 'Ben sizden erkek olsun, kadın olsun, iş yapanın işini boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, memleketlerinden çıkarılanların, yolumda işkenceye uğratanların, savaşan ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim...' (Al-i İmran, 3/195)"¹²¹ Yine başka bir rivayette Ümmü Seleme şöyle der: "Ya Resulallah, erkekleri zikrediyorsun ama kadınlardan bahsetmiyorsun!" Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.); 'Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri özlemeyin..' (Nisa, 4/32)¹²² ayeti ile

'Doğrusu erkek ve kadın müslümanlar, erkek ve kadın müminler, boyun eğen erkekler ve kadınlar...' (Ahzab, 33/35)¹²³ ayetlerini indirdi."¹²⁴ Başka bir rivayete göre

¹¹⁸ Suyuti, *el-İtkan*, I, 56.

¹¹⁹ Zerkani, *a.g.e.*, I, 118.

¹²⁰ Suyuti, *a.g.e.*, I, 108.

¹²¹ Tirmizi, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Nisa Suresi, 8; İbn Ebi Hatim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Beyrut, 1999, 2. Baskı, III, 844; Vahidi, *Esbabü'n-Nüzul*, Mısır, 1968, s. 80; Razi, *a.g.e.*, VI, 291; İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 1521; Suyuti, *Lübabü'n-Nükul*, Beyrut, 1980, s. 31; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, V, 224.

(Al-i İmran, 3/195) ... فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّمَّنْ ذَكَرَ أَوْ أُنْثَىٰ

¹²² (Nisa, 4/32) ... وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ ...

¹²³ (Ahzab, 33/35) ... إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَاتِتِينَ وَالْقَاتِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ ...

¹²⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 199; Tirmizi, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Nisa Suresi, 8; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, III, 935; Sa'lebi, *a.g.e.*, III, 299; İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 1521; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, V, 224.

Mücahid, Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle sorduğunu nakleder: "Erkekler savaşa katılıyor, biz katılmıyoruz, mirastan da yarı pay alıyoruz..." Bunun üzerine Nisa, 4/32. ayet nazil oldu.¹²⁵

Aynı ayetler ile ilgili olarak gelen diğer rivayetler şöyledir:

Rivayete göre bir kadın heyeti Resulullah'a gelerek; "Ya Resulallah, Allah (c.c.) kadın ve erkeğin hepsinin Rabbi değil mi? Sen de hepsinin peygamberi değil misin? Ne oluyor da Allah (c.c.) erkekleri zikrediyor, kadınları zikretmiyor? Korkuyoruz ki bizim Allah (c.c.)'ın katında değerimiz yok!" dediler. Bunun üzerine Nisa, 4/32.¹²⁶ ayet nazil oldu.¹²⁷ Başka bir rivayete göre bir kadın, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına gelerek, kadın ve erkeklerin durumunu miras ve şahitlik olarak anlattıktan sonra, "Biz amelde de mi böyleyiz? Bir kadın bir iyilik yaptığında yarım sevap mı alacak?" diye sordu. Bunun üzerine Nisa, 4/32. ayet nazil oldu.¹²⁸

Ahzab, 33/35.¹²⁹ ayet ile ilgili olarak da benzer rivayetler gelmiştir. Ümmü Seleme ve Enise bt. Ka'b el-Ensari¹³⁰ ikisi birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek; "Yüce Allah (c.c.) niçin Kur'an'da erkeklerden bahsediyor da kadınlardan bahsetmiyor?" diye sordular. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu."¹³¹

Başka bir rivayete göre; Cafer b. Ebi Talib'in eşi Esmâ bt. Umeys, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kadınların hicreti konusunda soru soran kadınlardan biridir. Hz. Ömer kendisine; "Medine'ye hicret edenler sizden daha ilerideler" dediğinde Esmâ, bunu Hz. Peygamber'e soracağını söyleyerek onun yanına gelir ve şöyle der: "*Erkekler*

¹²⁵ Tirmizi, *a.g.e.*, K. Tefsir, Nisa Suresi, 30; Taberi, *a.g.e.*, V, 56; Vahidi, *a.g.e.*, s. 85; Razi, *a.g.e.*, VIII, 8.

¹²⁶ (Nisa, 4/32) ... وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ...

¹²⁷ Sa'lebi, *a.g.e.*, III, 299.

¹²⁸ İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, III, 935.

¹²⁹ (Ahzab, 33/35) ... إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ...

¹³⁰ Enise bt. Ka'b, Medine'li olup Hazrec kabilesine mensuptur. Annesi Rebab bt. Abdullah, babası Ka'b b. Amr'dır. Asıl adı Nesibe bt. Ka'b'dır. Ümmü Ümare, künyesidir. Bedir'de şehit olan Abdulah b. Ka'b'ın kız kardeşidir. Akabe beyatine katılmıştır. Uhud Savaşı'na katılan ve yara alan bir hanımdır. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 412-413; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 479; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VII, 152.

¹³¹ Sa'lebi, *a.g.e.*, VIII, 45.

*bize karşı övünüyor ve bizim ilk hicret edenlerden olmadığımızı zannediyorlar!”*¹³² Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: “Siz önce Habeşistan’a hicret ettiniz, sonra da Mekke’den hicret ettiniz.”¹³³

Başka bir isme İkrime’den gelen şu rivayette rastlıyoruz: “Ümmü Umare el-Ensariyye,¹³⁴ Resulullah’a gelerek; ‘Ben her şeyi erkekler için görüyorum, kadınlar için bir şey görmüyorum’ dedi. Bunun üzerine Ahzab, 33/35. ayet nazil oldu.”¹³⁵ Taberi, bu soruyu soran kişinin Ümmü Umare değil, Ümmü Seleme olduğunu söyler.¹³⁶

Ümmü Seleme’nin hangi sorusundan sonra hangi ayetin nazil olduğunu tespit etmek üzere görüş bildirenler olmuştur.¹³⁷ Ümmü Seleme ve diğer hanımlar, birbirine benzer içerikte ifade ettikleri “kadınlardan bahsedilmeme” durumunu Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ilettiklerinde, Al-i İmran, 3/195, Nisa, 4/32 ve Ahzab, 33/35. ayetler nazil olmuştur. Bu durumun müfessirlerden kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Nüzul sebebi ilminin sorunlarından biri, hangi olaydan veya sorudan sonra hangi ayetin indiğini tespittir. Müfessirler, bazen benzer içerikteki ayetlerin nüzul sebebini açıklamak için, bir rivayete dayanma ve bunu birden fazla ayetin iniş sebebi gibi gösterme durumuna gitmişlerdir. Müfessirlerin, Ümmü Seleme’nin bu kuvvetli soru sorma biçimini birden fazla ayet için nüzül sebebi rivayeti olarak naklettiklerini söylemek mümkündür.

Ayrıca burada, Ümmü Seleme’nin kadınlar ile ilgili konuların ayetlerde geçmediğini fark ederek, konunun ayet bazında açıklanmasını istemesi söz konusudur. Bu onun, kendi kişisel kanaati olabileceği gibi, yanına soru sormak için gelen diğer

¹³² Başka bir rivayete göre; “Bizim hicretimizi saymıyorlar” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.); “Sizin iki, diğerlerinin bir hicreti var” diye cevap verdi. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 280-285; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 226.

¹³³ Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, I, 58; Mehmet Zihni Efendi, *a.g.e.*, I, 34.

¹³⁴ Enise bt. Ka’b ile aynı kişidir. Bkz. 130 nolu dipnot.

¹³⁵ Tirmizi, *a.g.e.*, Kitabu’t-Tefsir, Ahzab Suresi, 14; İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 456; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, V, 407; Kurtubi, *el-Cami’ li Ahkami’l-Kur’an*, I-XX, Kahire, 1967, XIV, 185; İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 1488.

¹³⁶ Taberi, *a.g.e.*, XXII, 13.

¹³⁷ Zerkani, *a.g.e.*, I, 115.

hanımların yoğun bir biçimde dile getirdikleri bir düşünce de olabilir veya rivayetlerde görüldüğü gibi birkaç kadın ile birlikte kendisi konuyu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e iletmış olabilir. Bu ihtimal kabul edilirse, Ümmü Seleme, hanımların kendi aralarındaki bir meraklarını Resullah'a iletmış demektir. Ancak, vahyi yakından takip edip, ezberleyen, kendine ait özel bir mushafı olan Ümmü Seleme'nin bizzat kendisinin böyle bir eksikliği farketmiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Ümmü Seleme, bu şekilde vahyin içinde kadının yerini anlamaya yönelik bir çaba içindedir. O ana kadar inen ayetlerde, kadınlardan açıkça bahseden bir ifade duymamış, bu konuyu merak etmiş ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e de ifade etmekten gerekli görmüştür. Ümmü Seleme, bu anlamda vahiy sürecinde muhatap alınan kadınlardan biridir.

Bu konuda başka bir rivayet şöyledir: İbn Ebi Şeybe, Ümmü Seleme'den şöyle nakleder: “Ben Hz. Peygamber (s.a.v.)'e; *'Erkeklerin Kur'an'da adı geçtiği gibi, kadınların adı geçmiyor'* dedim. O günden sonra dediklerimi unutmuştum, aklımda bir şey kalmamıştı. Ancak birgün Resulullah'ın minberden seslenişi beni korkuttu. Ben o esnada saçımı örüyordum. Sonra evimdeki bir odaya çekildim ve kulağımla duvarın ötesini dinledim. Resulullah: *'Ey insanlar, Allah Teala buyuruyor ki; 'Doğrusu müslüman erkeklerle, müslüman kadınlar...'* (Ahzab, 33/35) ayetini sonuna kadar okudu.”¹³⁸

Ümmü Seleme, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarının konumunu bu rivayette açıkça dile getirmektedir. Onların evleri mescid ile bitişik olduğu için, vahyi yakından takip edebilmişlerdir. Ayrıca hanımlar, akıllarına gelen problemleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'e rahat bir şekilde iletiyorlardı. Ancak her zaman sordukları sorular için cevap beklemedikleri de bu rivayetten anlaşılmaktadır. Ümmü Seleme, söylediği sözü neredeyse unuttuğunu ifade etmektedir. Ayrıca, kendi sözüne cemaatin huzurunda cevap verilmesinden duyduğu korkuyu da dile getirmiştir. Çünkü Ümmü Seleme, sorduğu sorunun Allah Teala tarafından ciddiye alındığına ve cevaplandığına canlı olarak şahit olmuştur.

---

¹³⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6536.

2. Haklarında Ayet Nazil Olan Kadınlar

Vahiy sürecinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte aynı olgusal ortamı paylaşan kadınların, günlük olaylar esnasında karşılaştıkları sorunlar, ayetlerin iniş sebebi olarak bir ortam oluşturmuştur. Bu tür rivayetlerde kadınların bu konumunun, doğrudan ayetin nazil olmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü olayların içindeki kişi olarak dikkate alınmışlardır. Yaşadıkları olaylar, ya kendileri tarafından ya da başkaları tarafından Hz. Peygamber'e iletilmiştir. Ancak burada önemli olan, vahiy sürecinde kadınların yaşadıklarının görmezden gelinmemesidir. Bu şekilde nüzul sebebi olan kadınlar, ayetlerin nüzul ortamında aktif bir rol almışlardır.

Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre Ensar'dan bir adam karısına; “*Sana ne döneceğim, ne de seni boşayacağım*” dedi. Kadın, “*Bu nasıl olur?*” diye sorunca adam, “*Tam iddetin bitince sana geri döneceğim, sonra tekrar boşayacağım*” dedi. Kadın durumu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ilettili ve; “*Boşanma iki keredir. Bundan sonra ya güzellikle evliliği devam ettirme veya güzellikle ayrılma söz konusudur...*” mealindeki Bakara, 2/229.¹³⁹ ayet nazil oldu.¹⁴⁰

Rivayetten anlaşılan, o dönemde boşama olgusunun kadınlar üzerinde erkekler tarafından bir baskı unsuru olarak kullanıldığıdır. Boşanmalarına rağmen, eşlerinin kendilerine zulüm olsun diye böyle davranmasından şikayetçi olan bir veya birden fazla kadın, durumlarını direkt olarak Hz. Peygamber'e ilettiklerinde, haklarında çözüm oluşturabilecek ilgili ayet nazil olmuş, onlar sayesinde benzer durumda olan ve benzer sorunları yaşayan diğer kadınlar için de bir çözüm sağlanmıştır.

Çözüm bekleyen başka bir konu, Makıl b. Yesar'ın kızkardeşi Cemile bt. Yesar'ın¹⁴¹ başına gelenlerdir. Boşandığı eşi ile barışmaya kalkışınca, Makıl b. Yesar tepki göstermiş ve barışmasına karşı çıkmıştır.¹⁴² Oysa boşanan kadın, eşi ile barıştığında ona engel olunmaması, evliliklerinin devamını sağlayacaktır. Aileden yana

¹³⁹ (Bakara, 2/229) ... الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا بِمَا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا...

¹⁴⁰ Tirmizi, *a.g.e.*, Kitabu't-Talak, 16; İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 906.

¹⁴¹ Sahabi hanımlardan biridir. Makıl b. Yesar'ın kız kardeşidir. Zehebi, *Tecrid*, II, 255.

¹⁴² İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 932.

tavir alan genel Kur'an yaklaşımı, burada devreye girmiş ve; “Kadınları boşayıp, onlardan boşanmanın kesinleşmesi için belirlenen sürelerle ulaştıklarında, aralarında iyilikle anlaşılırlarsa, kendi eşleri ile yeniden evlenmelerine engel olmayın..” mealindeki Bakara, 2/232.¹⁴³ ayet nazil olmuştur. Olayın kim tarafından Hz. Peygamber (s.a.v.)’e nakledildiği ise belli değildir. Ancak ortak toplumsal hayat neticesinde yaşananlardan herkesin haberdar olunması mümkündür. Çözüm bekleyen bir durum, bu şekilde sorun yaşayanlar için bir ölçü getiren ayetin nazil olması ile sonuçlanmıştır.

Hakkında ayet inip, durumunun açıklığa kavuşmasını sıkıntı içinde bekleyen bir hanım olarak Hz. Aişe karşımıza çıkar. Bu olayda Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bir askeri seferine Hz. Aişe de katılır. Yolculuk dönüğü bir ara Hz. Aişe, ihtiyacını gidermek için çekildiği bir köşede gerdanlığını düşürür, sonra bunun farkına vararak aramaya gider. Bu arada askeri birlik, konaklama yerinden ayrıldığı için Hz. Aişe geride kalır. Orduyu geriden takip etmekle görevli bir kişi, Hz. Aişe’ye eşlik ederek onu birliğe yetiştirir. Abdullah b. Ubey’in de içlerinde bulunduğu münafıklardan bir grup, bu olaya dayanarak Hz. Aişe’ye iffeti ile ilgili olarak bir iftira atar. Hz. Aişe de olanları öğrenir ve hakkında Yüce Allah’ın hüküm indirip, masumluğunu ispatlayacağına inanır. Bir süre sonra onun masumluğunu ispatlayan, “O iftirayı atanlar kuşkusuz içinizden bir gruptur...” mealindeki Nur, 24/11-26.¹⁴⁴ ayetler nazil olur.¹⁴⁵

Kendisine atılan iftira ile ilgili olarak bir hüküm verilmesini isteyerek vahiy bekleyen Hz. Aişe, sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. O, başına gelen bu olay nedeni ile ayetin nüzülünde direkt olarak etkilidir, durumunun açığa çıkması için ayetin inişini beklenmiş ve olayın bir iftira olduğu toplum tarafından anlaşılmıştır. Kendisi de ilgili ayetler hakkında şöyle der: “Benim beraatim hakkında Nur Suresi’nin 11. ayetinden itibaren on ayet inmiştir.”¹⁴⁶

¹⁴³ (Bakara, 2/232) ... وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا... (Bakara, 2/232)

¹⁴⁴ (Nur, 24/11) إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْبَأْفَاكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ (Nur, 24/11)

¹⁴⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 63; Buhari, *a.g.e.*, Nur Suresi, 11; Müslim, *a.g.e.*, Tevbe, 56; Razi, *a.g.e.*, XVI, 556.

¹⁴⁶ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Nur Suresi, 16.

Bu konuda vereceğimiz başka bir örnekte, “Allah, sizinle din konusunda savaşımayan ve sizi yurdunuzdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adaletli davranmanızı yasaklamaz...” mealindeki Mümtahine, 60/8.¹⁴⁷ ayet ile ilgili olarak Abdullah b. ez-Zübeyr, müşrik olan Kuteyle’nin, kızı Esmâ bt. Ebi Bekir’i¹⁴⁸ ziyaret etmesini şöyle anlatır: “Ebu Bekir’in kızı Esmâ, annesi Kuteyle’nin ona getirdiği yiyecekleri kabul etmedi ve evine girmesine de izin vermedi. Hz. Aişe, Resulullah’a bu hususu sorunca, bunun üzerine Allah (c.c.) bu ayeti inzal buyurdu. Ayet inince Resulullah (s.a.v.), Esmâ’ya hediyeleri kabul etmesini ve annesinin evine girmesine izin vermesini emretmiştir.”¹⁴⁹ Bu olay sayesinde de müminlere kötü davranmayanlar ile nasıl bir ilişkinin sürdürüleceği açıklığa kavuşmuştur.

Nüzul sebebi olarak ifade edebileceğimiz diğer bir örnekte, Hudeybiye Antlaşması sonrası Mekke’den müşriklerden kaçan bazı kadınlar, Hz. Peygamber’e sığınmış, antlaşma gereği bu hanımların teslim edilmesi gerekmişti. “Ey inananlar, inanmış kadınlar hicret ederek size gelirlerse onları imtihan edin...” mealindeki Mümtahine, 60/10.¹⁵⁰ ayet bunun üzerine nazil olmuş, kendileri Hz. Peygamber tarafından imtihan edilerek iade edilmemişlerdir. Ümmü Gülsüm bt. Ukbe, Sübey’a bt.

¹⁴⁷ (Mümtahine, 60/8) لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِّنْ دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

¹⁴⁸ Hz. Ebu Bekir’in kızıdır. Hz. Ebu Bekir’in ve Kuteyle’nin kızıdır. Zübeyr b. Avvam’ın eşi, Abdullah b. Zübeyr’in annesidir. Hicret esnasında Hz. Peygamber ve babası Hz. Ebu Bekir’e yardım ettiği için zatu’n-nitakayn lakabını alır. Sahabeden Abdullah b. Abbas ve Safiye bt. Şeybe ondan nakillerde bulunur. H. 73 yılında vefat etmiştir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 249; Buhari, *a.g.e.*, Menakıbu’l-Ensar, 45.

¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV, 4; Taberi, *a.g.e.*, XXVIII, 68; Vahidi, *a.g.e.*, s. 241; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 7840.

¹⁵⁰ (Mümtahine, 60/10) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَأَهُنَّ حَلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآثُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْنَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعَصَمِ الْكُفَّارِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

el-Haris ve Ümeyme bt. Bişr,¹⁵¹ bu şekilde Mekke'den Medine'ye sığınan ve geri iade edilmeyen kadınlardır.¹⁵²

İkrime'den gelen bir rivayete göre; Evs öldüğünde geride bir kızını ve hanımını bırakmıştı. Erkek kardeşi, onlara miras bırakılmasına karşı çıktı. Bunun üzerine Evs'in karısı Ümmü Kuhhe,¹⁵³ Hz. Peygamber (s.a.v.)'e; “*Ey Allah'ın Resülü, benim bir kızım var,¹⁵⁴ babası öldü ve mal olarak hiçbir şeyi yok, ama amcası ona mirastan pay vermiyor.*” dedi. Bunun üzerine amcası, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, “*Ey Allah (c.c.)'in Resülü, bu kadın ata binemez, acizlerin yükünü yüklenemez, düşmana karşı savaşamaz, tüketir, üretmez.*” dedi. Bunun üzerine, “*İster az ister çok olsun, belirlenmiş bir hak olarak erkeklerin, anne ve babalarının ve akrabalarının geriye bıraktıkları mirastan payları olduğu gibi kadınların da anne ve babalarının ve akrabalarının geriye bıraktıkları mirastan payları vardır.*” mealindeki Nisa, 4/7.¹⁵⁵ ayet nazil oldu.¹⁵⁶ Ümmü Kuhhe, kızlarına yapılan haksızlık karşısında onların hakkını almak için çareyi Resulullah (s.a.v.)'a başvurmakta bulmuştur. Bu rivayette dikkati çeken başka bir konu, kızların amcalarının “kadın” anlayışdır. Ata binemeyen, savaşamayan, muhtaçlara yardım edemeyen, sürekli tüketen ama üretmeyen kadının mirasta hakkı yoktur. Bu nedenle kendisi, bu sayılanları yerine getirebilen biri olarak mirasa sahip olmalıdır. Bu anlayış, cahiliye dönemindeki zihinlerde kadın konusunda mevcut olan kalıp yargılara bir örnektir.

Başka bir örnekte, Enes'ten gelen bir rivayete göre Ümmü Harise birisini yaralamıştı. O, olayı şöyle anlatır: “Hz. Peygamber'in huzuruna dava için geldiler.

¹⁵¹ Müşrik Sabit b. Dahdah ile evli iken, Hudeybiye Antlaşması sonrası Medine'ye kaçıp, Hz. Peygamber'e sığınmıştır. Geri iade edilmeyen kadınlardan biridir. Medine'de Sehl b. Huneyf ile evlenmiş, ondan Abdullah b. Sehl'i dünyaya getirmiştir. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 25.

¹⁵² İbn Hişam, *a.g.e.*, IV, 454.

¹⁵³ Zehebi bu hanımın ismini “Ümmü Kucce” olarak okumuştur. Evs b. Samit'in eşidir. Onu Uhud Savaşı'nda kaybetmiştir. Zehebi, *Tecrid*, II, 332.

¹⁵⁴ Başka bir rivayete göre; “İki kızım var” demiştir. İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 1574.

¹⁵⁵ (Nisa, 4/7) لَرَجَالٍ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانُ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانُ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا

¹⁵⁶ Tirmizi, *a.g.e.*, Kitabu'l-Feraiz, 3; Ebu Davud, *es-Sünen*, İstanbul, 1401/1981, Kitabu'l-Feraiz, 2891; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, III, 872, Taberi, *a.g.e.*, IV, 274; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 464.

Resulullah kısas buyurunca, Ümmü Harise'nin annesi Ümmü Rübey'a;¹⁵⁷ *'Kısas mı uygulanacak, Allah (c.c.)'a yemin ederim ki kısas uygulanmayacak'* diye itiraz etti. Hz. Peygamber (s.a.v.); *'Kısas Allah'ın farz kıldığıdır'* dedi. Kadın yine; *'Allah (c.c.)'a yemin ederim ki, kısas uygulanmayacak'* dedi. Hak sahipleri diyeti kabul edinceye kadar ısrar edip durdu. Maide, 5/45.¹⁵⁸ ayet nazil olunca Hz. Peygamber (s.a.v.); *'Allah'ın kulları arasında öyleleri vardır ki, Allah'ın adına yemin edecek olsa Allah (c.c.) mutlaka onun yeminini gerçekleştirir.'*¹⁵⁹ Bu rivayete göre Ümmü Rübey'a, kızına kısas uygulamasına razı olmayarak başka bir çözüm için ısrar etmiş ve onun isteği doğrultusunda ayet nazil olarak hüküm verilmiştir. Buna göre kısas yerine, diyet ödeme çözümü hayata geçmiştir.

“Mümin kadınlara söyle, bakmaları kendilerine yasak olanlara bakmasınlar...” mealindeki Nur, 24/31.¹⁶⁰ ayet ile ilgili olarak Cabir b. Abdillah el-Ensari bu ayetin nüzul sebebini şöyle anlatır: “Esmâ bt. Mürşide,¹⁶¹ Harise oğulları kabilesinde misafir idi. Üzerlerinde izarları (etekleri) olmadan kadınlar, onun yanına girmeye başladılar. Ayaklarındaki halhalleri ve saçları görünüyordu. Esmâ; *'Bu ne kadar çirkin bir hal?'* dedi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.”¹⁶²

Esmâ bt. Mürşide, hoşlanmadığı bir durum karşısında tepkisini göstermiş, kadınların kıyafetlerinin uygun olmadığını ifade etmiştir. Kıyafet hakkında net bir açıklamanın o zamana kadar yapılmamış olması, bu konuda bir boşluk meydana

¹⁵⁷ Sahabe hanımlardan biridir. Zehebi, *Tecrid*, II, 319.

¹⁵⁸ (Maide, 5/45) *وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ نَفْسَ النَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ وَاللِّسَانَ بِاللِّسَانِ وَالْجُرُوحَ قِصَاصًا فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ*

“Biz Tevrat'ta Yahudilere, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralamalarda kısası yazdık. Kim kısas yapmayıp, bağışlarsa bu davranışı onun günahlarının bağışlanmasına sebep olur. Kimler, Allah'ın hükmü ile hüküm vermezlerse, işte onlar haksızlık yapanlardır.”

¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 284; Kurtubi, *a.g.e.*, VI, 251.

¹⁶⁰ (Nur, 24/31) *وَقُلْ لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَا يَخْرُجْنَ بِخُمْرٍ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ*

¹⁶¹ Dahhak b. Halife b. Sa'lebe'nin hanımıdır. Hazrec kabilesindedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e beyat eden hanımlardan biridir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 335.

¹⁶² İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, 5860.

getirmiş, Esmâ, bu durumdan rahatsız olmuştur. Onun tavrını açıkça belli edişi bu süreçte etkili bir adım olarak değerlendirilebilir. Böylece Esmâ bt. Mürşide, ayetin nazil olmasına vesile olan bir ortam oluşturmuştur, diyebiliriz.

Esmâ bt. Mürşide'yi başka bir ayetin nüzul sebebi olarak tekrar görmekteyiz. “Ey inananlar, hizmetçileriniz ve erginlik çağına ulaşmamış çocuklarınız, üç vakit; sabah namazından önce öğle uykusunda elbiselerinizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra izin almadan yanınıza girmesinler...” mealindeki Nur, 24/58.¹⁶³ ayet ile ilgili olarak Mukatil b. Hayyan şöyle anlatır: “Bana ulaştığına göre, Esmâ bt. Mürşide, Hz. Peygamber (s.a.v.) için yemek daveti verdi ve insanlar Resulullah yemek yerken, içeri izinsiz olarak girip çıkmaya başladılar. Esmâ; *‘Ey Allah’ın elçisi, bu ne kadar çirkin bir durum, insanlar izinsiz olarak içeri giriyor.’* dedi. Bunun üzerine Allah Teala; *‘Ey iman edenler, hizmetçileriniz ve erginlik çağına ulaşmamış çocuklarınız...’* ayetini indirdi.”¹⁶⁴

Anlaşıldığına göre Esmâ bt. Mürşide, hoşlanmadığı durumları açıkça ifade etmekten çekinmeyen ve aksaklıkları, olumsuzlukları dile getirerek ayetlerin nüzülünde etkili olan bir isimdir. Kadının giyimi hakkında da bir uyarıda bulunarak, ayetin bir ölçü getirmesine neden olan bir ortam oluşturmuştur. Bu şekilde toplumda görülen bir takım yanlışlıkların, ayetlerin hükümleri çerçevesinde giderilmesini sağlamıştır. Esmâ bt. Mürşide'nin, toplumsal sorunlara kayıtsız kalmayan bir kişilik olduğu ve gördüğü yanlışlıkları açıkça dile getirmekten çekinmediği, bu rivayetlerden anlaşılmaktadır.

Cariyelerin evliliği hakkında nazil olan; “Evlenemeyenler, Allah kendilerini lütfundan zenginleştirene kadar iffetlerini koruyup, harama sapsınlar...” mealindeki Nur, 24/33.¹⁶⁵ ayet ile ilgili olarak şöyle anlatılır: “Münafik Abdullah b. Ubey'in Muaze, Müseyke, Ümeyme, Amre, Erva ve Kuteyle adlarında altı tane cariyesi vardı. Bunları zina etmeye zorluyor, onlara vergi koyuyordu. Bu kadınlardan ikisi Hz.

¹⁶³ (Nur, 24/58) ... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ...

¹⁶⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, 5964.

¹⁶⁵ (Nur, 24/33)... وَلِيَسْتَعْفِفَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ...

Peygamber (s.a.v.)’e gelip, şikayette bulundular. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.”¹⁶⁶ Durumlarından rahatsız olan bu hanımlar, yine Hz. Peygamber (s.a.v.)’e sorunlarını ileterek çözüm bulma yoluna gitmişler, uğradıkları insanlık dışı uygulamaya razı olmayarak, haklarını aramışlardır. Bu olayda kadınların yaşadıkları sorunun çözümünü, inandıkları dinin içinde aramaları ve kendileri hakkındaki yerleşik düzenin değişeceğine inanmaları önemlidir.

Hz. Ömer’in kendisine yaptığı baskıdan şikayetçi olan Sevde’yi,¹⁶⁷ “*Ey Peygamber, eşlerine, kızlarına ve müminlerin hanımlarına söyle, dış elbiselerini üzerlerine alsınlar...*” mealindeki Ahzab, 33/59. ayetin sebab-i nüzulü olarak görürüz. Hişam b. Urve, babasından o da Hz. Aişe’den şöyle nakleder: “Peygamber’in hanımlarından Sevde bt. Zem’a, bir ihtiyacı için evden dışarı çıkmıştı. Sevde iri yapılı bir kadındı. Bu sebeple kendisini tanıyanlara örtülü de olsa gizli kalmazdı. Bu defa Ömer b. Hattab onu dışarı da gördü ve: ‘*Ey Sevde, iyi bil ki, sen bize gizli olamıyorsun, bak düşün, nasıl evinin dışına çıkıyorsun?*’ dedi. Bunun üzerine Sevde evine geldi, o sırada Resulullah benim odamda idi, akşam yemeği yemekteydi, bu halde iken Sevde içeri girdi ve; ‘*Ya Resulallah, ben bir ihtiyacım için evimden çıkmıştım, Ömer bana şöyle şöyle deyip, çıkışıma itiraz etti*’ diye şikayet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.)’e vahiy geldi. Sonra kendisinden vahiy hali kaldırıldı, Sevde’ye; ‘*Siz kadınlara ihtiyaçlarınız için örtünmüş olarak evlerinizden dışarı çıkmanıza izin verilmiştir.*’ buyurdu.”¹⁶⁸ Ayetin nüzulüne şahit olan Hz. Aişe’den gelen bu rivayete göre Hz. Sevde, kendisine karışılmasına kızarak, Hz. Peygamber (s.a.v.)’den bu olaya müdahale etmesini istemiştir. Bunun üzerine nazil olan ayet, kadınların örtülerine dikkat etmeleri halinde, dışarı çıkmalarında bir sakınca olmadığını ifade etmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu yönde gerekli açıklamayı yapmıştır.

¹⁶⁶ İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 401; Razi, *a.g.e.*, XVII, 42; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 394; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, V, 60.

¹⁶⁷ Sevde, Hz. Peygamber’in Hz. Hatice’den sonra evlendiği hanımıdır. H. 54 yılında vefat etmiştir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 52.

¹⁶⁸ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu’t-Tefsir, Ahzab Suresi, 316; Taberi, *a.g.e.*, X, 326; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6575; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, II, 268.

Kur'an'da zihar hükmü olarak bilinen, “Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikayette bulunan kadının sözünü Allah duydu..” mealindeki Mücadele, 58/1.¹⁶⁹ ayetin nüzul sebebi olarak Havle bt. Sa’lebe’yi görmekteyiz. Bu kadının adının Havle bt. Samit ya da Havle bt. Sa’lebe olduğu ifade edilir.¹⁷⁰ Rivayete göre, “Kocası Evs tarafından kendisine zihar yapılıncı, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e geldi ve; ‘Ben genç iken Evs benim ile evlendi, yaşım ilerleyince beni annesi saydı, küçük çocuklarım var, eğer onları onun ailesine bırakırsam zayi olurlar, bakamazlar. Onları yanıma alırsam aç kalırlar.’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.): ‘Senin durumun ile ilgili söyleyebileceğim bir şey yok’ dedi. Havle bunun üzerine; ‘Ya Resulallah, o talakdan bahsetmedi, o çocuklarımın babasıdır.’ dedi. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.): ‘Sen kocana haram oldun’ cevabını verdi. Bunun üzerine Havle, ‘İhtiyacımı ve içimden geçenleri Allah’a arz ediyorum’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.), ‘Sen kocana haram oldun’ dedikçe Havle hayıflanıyor ve Allah’a arzda bulunuyordu. İşte o bu durumda iken Hz. Peygamber (s.a.v.)’e vahiy geldi ve bu ayet nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.) Havle’nin kocasını çağırttı ve ona; ‘Köle azad etmeye gücün yeter mi’ diye sordu. Evs, ‘Hayır’ cevabını verince ona, ‘Oruç tutmaya gücün yeter mi’ diye sordu, ‘Hayır’ cevabını alınca ‘Altmış fakiri doyurmaya gücün yeter mi’ diye sordu. Evs, ‘Hayır ama sen yardım edersen o zaman olur’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.), ona on beş ölçek yardımda bulundu. Evs de kendi elinde bulunandan bu kadarını ortaya koydu, hepsini altmış fakire sadaka olarak dağıttı.”¹⁷¹ Bu rivayetin kaynaklarda değişik varyantları da mevcuttur.¹⁷²

¹⁶⁹ (Mücadele, 58/1) فَذُ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِي تَجَادَلْتُمْ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

¹⁷⁰ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 377-378; Taberi, *a.g.e.*, XII, 7.

¹⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 410; Ebu Davud, *a.g.e.*, Kitabu’t-Talak, 17; Taberi, *a.g.e.*, XXVIII, 3; Vahidi, *a.g.e.*, s. 231; Razi, *a.g.e.*, XXI, 350; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, V, 443; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 282; Suyuti, *Lübabü’n-Nükul*, s. 108; Ömer Rıza, *a.g.e.*, I, 372.

¹⁷² Hz. Aişe bu olay hakkında şöyle anlatır: “Her şeyi işiten o Yüce Zat’ın şanı ne yücedir. Ben odanın bir köşesinde iken, Sa’lebe kızı Havle’nin sözlerini işitiyor, bir kısmını da duymuyordum. O, kocasını Resulullah’a şikayet ediyordu ve sözlerini bitirmeden Cebrail bu ayeti indirdi.” Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 46; İbn Mace, *a.g.e.*, Kitabu’t-Talak, 2063; Kurtubi, *a.g.e.*, XVII, 270.

Havle, ailesinin dağılmasından duyduğu üzüntüyü Hz. Peygamber (s.a.v.) ile paylaşınca, önce Hz. Peygamber (s.a.v.), nikahlarının düştüğünü ifade etmiştir. Ancak kadın bu cevap ile yetinmemiş, ısrarla Allah'tan yardım istemeye devam etmiş ve ailesini kurtarmak için mücadele etmiştir. Arap toplumunda zihar adeti olarak bilinen mevcut adetin değişmesini isteyen Havle, o anda geçerli olan gelenek hakkında yeni bir hüküm istemiştir. Gelen çözüm, onun isteği doğrultusunda bu aileyi dağılmaktan kurtarmıştır. Bu nedenle Havle, bu zihinsel dönüşümde aktif bir rol oynamıştır.

Rivayetlerden anlaşılacağı üzere, nüzul sebebi olarak anlatılan kadınların yaşam durumlarına bakıldığında, başlarına gelen bir olay ya da mevcut hallerinden şikayetçi olmaları nedeni ile nüzul sebebi olarak ele alınmaktadırlar. Ayetlerin nazil olmaya devam ettiği zaman diliminde bu hanımlar, yaşadıkları olayların kendi hayatlarında meydana getirdiği olumsuzluklardan rahatsız olarak ve yaşadıklarına tahammül edemeyerek şikayetçi olmuş ve şartların değişimini isteyerek bu durumun çözümünü, inandıkları dinin içinde arama yoluna giderek, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e

---

İbn Abbas şöyle anlatır: “Bu kadın, Hazreçli Hüveylid kızı Havle'dir. Ubade b. Samit'in nikahında idi. Bir gün kocası ona kızdı ve; ‘*Sen bana annemin sırtı gibisin.*’ dedi.” Taberi, *a.g.e.*, XXVIII, 3; Kurtubi, *a.g.e.*, XVII, 270.

Urve b. Zübeyr, “Onun kocasının aklı kısmen yerinde değildi. Böyle bir anında ona; ‘*Sen benim için annemin sırtı gibisin*’ dedi. Zihar, cahliyyede talak şekillerinden biridir. Bu kadın, Hz. Peygamber'in yanına gelince ona; ‘*Sen kocana haram oldun*’ dedi. Kadın, ‘*Allah'a yemin ederim ki, o talak söylemedi*’ dedi ve; ‘*Fakirliğimi, yalnızlığımı, kimsesizliğimi, kocamdan ayrılışımı Allah'a şikayet ediyorum.*’ diye ısrar etmeye başladı. Nihayet bu ayet nazil oldu.’ dedi.” Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 4; Taberi, *a.g.e.*, XXVIII, 5; Kurtubi, *a.g.e.*, XVII, 270.

el-Hasen'in rivayetine göre kadın şöyle demişti: “*Ey Allah'ın Resulü, Allah cahiliye döneminin geleneklerini silip kaldırmış bulunuyor. Benim kocam bana zihar yaptı.*” Resulullah; “*Bu hususta bana bir vahiy gelmedi.*” dedi. Kadın; “*Ey Allah'ın Resulü, sana her konuda vahiy geliyor da bu konuda mı vahiy gönderilmedi*” dedi. Hz. Peygamber; “*Durum, sana dediğim gibidir*” dedi. Kadın, “*Ben Allah'a şikayet ediyorum, O'nun Resulü'ne değil*” dedi. Yüce Allah da bu ayeti indirdi.” Kurtubi, *a.g.e.*, XVII, 270.

Taberi, bu olayı ayrıca Ebu Aliye, Katade, Muhammed b. Ka'b el-Kurezi, İkrime, Mücahid, Urve ve İbn İshak'dan nakletmiştir. Taberi, *a.g.e.*, XXVIII, 1-7.

Söz konusu rivayetlere bakıldığında, olayın seyrinde bir farklılık görülmemekle birlikte, Urve b. ez-Zübeyr'in, Havle'nin eşinin akli dengesinin yerinde olmadığını eklemiş olması dikkat çekicidir.

başvurmuşlardır. Bu hanımların Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gidip soru sormaları, sorunları ile ilgili ayet inmesini istemeleri, ayetin nüzülü öncesinde uygun ortamı hazırlamıştır. Bu anlamda kadınlar, vahiy sürecinin aktif katılımcılarıdır.

Başka bir taraftan nüzul ortamında aktif bir rol üstlenen bu hanımların, sorunlarını iletmede rahat oldukları, yapacakları işlerin İslama uygunluğunu merak ettikleri, durumlarını araştırma yoluna gittikleri ve bir haksızlığa uğradıklarında çözüm için haklarını aradıkları görülmektedir. Bu tutumları sayesinde, kendilerinin durumunda olan pek çok kadın için de çözüm elde edilmiştir. Onların asıl önemli fonksiyonları da bu yöndedir. Bu nedenle nüzul sebepleri açısından kadınlar, meraklı ve dini içselleştirmeye gayret gösteren bir kişilik özelliği göstermektedirler.

3. Nüzul Sebeplerini Rivayet Eden Kadınlar

Nüzul sebeplerine canlı olarak şahit olan kadınların, sadece şahit olmakla kalmayıp, duyduklarını ve gördüklerini aktardıklarını, nüzul sebebi rivayetlerinden anlamaktayız. Bu rivayetler sayesinde nüzul ortamının şartları hakkında geniş malumata sahip olunmakta, ayetin hangi konu ya da kişi hakkında nazil olduğu anlaşılakta, tarihi bilgiler elde edilmekte ve ayetin neyi ya da kimi kastettiği açığa çıkmaktadır. Bu nedenle tefsirlerde çok geniş bir biçimde kullanılan malzeme olarak, nüzul sebebi rivayetleri dikkat çeker. Rivayetleri nakleden kadınlar da tefsir ilminin bu sahasına yoğun ve önemli bir katkı sağlamışlardır.

Nüzul sebebi rivayetlerinde dikkat edilecek bir konu, rivayetin ayet için sebep ifade etme özelliğine sahip olup olmadığıdır. “Sebebi budur, şu olay olunca şu ayet nazil oldu, şu sorulunca şu ayet nazil oldu” gibi ifadeleri içeren rivayetler, nüzul sebebi olarak kabul edilmiştir. Bunların dışında; “ayet şu konuda ya da şu olayda nazil oldu, ayette Yüce Allah’ın muradı şudur” gibi ifadeler nüzul sebebi olarak kabul edilmemiş ve; “ayet bir manasını, manalarını ya da ahkâmından birini” işaret ettiği düşünülmüş, yani “tefsir rivayetleri” olarak ele alınmıştır. Bu tür rivayetler, genellikle sahabenin kendi tespitlerine dayalı olarak ifade ettiği sebab-i nüzul rivayetleridir. Müfessirlerin

tefsirlerinde bu tür rivayetleri de nüzul sebebi rivayeti olarak nakletmeleri nedeni ile aynı ayet için değişik rivayetler ile karşılaşmak mümkündür.¹⁷³

“*Sonra da siz insanların döndüğü yerden dönün...*” mealindeki Bakara, 2/199.¹⁷⁴ ayeti ile ilgili olarak Hz. Aişe şunları anlatır: “Kureyş ve onun dini üzere olanlar Müzdelife’de vakfe yapıyor, ‘*Biz Allah’ın Haremi’nin sakinleriyiz*’ diyorlardı. Onların dışında kalanlar ise, Arafat’ta vakfe yapıyorlardı. Yüce Allah (c.c.) bunun üzerine; ‘*Sonra siz de insanların döndüğü yerden dönün*’ buyruğunu indirdi. Böylece onlar da Arafat’ta vakfe yapmaları gerektiğini anladılar.” Tirmizi, “*Bu hasen ve sahih bir hadistir.*” der.¹⁷⁵ Hz. Aişe, topluluğun yaptığı bir hata nedeni ile bu ayetin nazil olduğunu haber vermekte ve tarihi bir bilgi kaydetmektedir. Bu tür tarihi bilgiler ile ayetin hangi konudan bahsettiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Esmâ bt. Yezid b. Seken,¹⁷⁶ “*Eşlerinden boşanmış kadınlar, üç adet görme süresi beklerler...*” mealindeki Bakara, 2/228.¹⁷⁷ ayet ile ilgili olarak şöyle anlatır: “Ben Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında boşanmışım. O zaman kadın için bir iddet yoktu. Ben boşandıktan sonra Yüce Allah, boşanan kadının iddeti için bu ayeti indirdi.”¹⁷⁸ Esmâ bt. Yezid b. Seken, ayetin nüzülü öncesindeki mevcut durumdan bahsedip, kendisinin yaşadığı bir olay sonrasında ayetin nazil olduğunu bildirerek, ayet-olay bağlantısını kurmuştur. Bu şekilde, önceki uygulama ve bu uygulamanın yanlışlığı konusunda bilgi elde edilmekte ve ayetin hangi yanlışlığı düzelttiği ya da hangi boşluğu doldurduğu anlaşılmaktadır. Ayet, iddet konusuna açıklık getirmiş, belirsizlik giderilmiştir. Esmâ bt. Yezid, muhtemelen daha sonra bu ayet hakkındaki sorulan bir

¹⁷³ Ahmet Nedim Serinsu, *a.g.e.*, s. 105-132.

¹⁷⁴ (Bakara, 2/199) *ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ*

¹⁷⁵ Buhari, *a.g.e.*, Hac, 91; Müslim, *a.g.e.*, Hac, 151; Tirmizi, *a.g.e.*, Hac, 53; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, II, 354; Kurtubi, *a.g.e.*, II, 428.

¹⁷⁶ Hz. Peygamber’e beyat eden kadınlardan biridir. Ondan 81 hadis nakleder. Dımaşk’a yerleşmiş, h. 30 yılında vefat etmiştir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 319; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, VII, 19.

¹⁷⁷ (Bakara, 2/228) *وَالْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ...*

¹⁷⁸ Ebu Davud, *a.g.e.*, Kitabu’t-Talak, 36.

soruya, ayetin hükmü kendi yaşadığı olay ile bağlantılı olduğu için açık bir cevap verebilmiştir.

Hz. Aişe, “Yetimleri erginlik çağına gelinceye kadar deneyin. Onlarda kendi mallarını idare edecek bir yetenek görürseniz artık mallarını kendilerine verin...” mealindeki Nisa, 4/6.¹⁷⁹ ayet hakkında şöyle der: “Bu ayet yetimin velisi hakkında nazil olmuştur.”¹⁸⁰ Yetim malını haksız yere kendi mallarına karıştıran veliye, bir uyarı niteliği taşıyan ayet ile yetim malı hususunda dikkatli olması gerektiği ifade edilmiştir. Hz. Aişe, o dönemde yapılan hatalı bir uygulamanın ayet ile düzenlendiğine dikkat çekmiştir. Bu tür rivayetler, ayetin hangi konudan bahsettiğini açıklar mahiyetteki tefsir niteliğindeki sebeb-i nüzul rivayetlerine örnektir. Hz. Aişe, bu ifadesi ile belirli bir kişiyi kastetmemekte, toplumda görülen bu tür örnekler hakkında ayetin bir hükmünün olduğunu açıklamaktadır. Bu bilgi sayesinde nüzul çağının sosyal ve psikolojik şartları ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca burada velinin gerçekten fakir olması durumunda ne olacağına da dikkat çekerek, kendi açıklamasını da eklemiş ve şöyle demiştir: “Yetimin velisi muhtaç durumda ise, ona bakma görevi karşılık olacak miktarda bu maldan yiyebilir.”¹⁸¹ Bu rivayete göre Hz. Aişe, veli için “kendisi de muhtaç ve yetime bakıyor” olma özelliklerini belirleyerek, velinin yetimin malından ancak bu özelliklere sahip ise, maruf ölçüsünce yiyebileceğinin fetvasını vermiştir. Bunlar olmadığı takdirde, yetimin malından faydalanılamayacağı, aksi bir davranışın yetime bir haksızlık olacağı ayetten anlaşılmaktadır. Hz. Aişe, hem ayetin kastettiği konuyu açıklamakta hem de konunun istisna durumlarına dikkat çekmektedir. Yetimlere karşı haksızlık yapılması ve yetimlerin bu şekilde ezilmesi, toplumsal bir sorundur. Toplumsal sorunlara duyarlı bir kişilik profili gösteren Hz. Aişe, bu açıklamalarında da sorunlara karşı hassas bir tavır sergilemektedir.

¹⁷⁹ (Nisa, 4/6)... وَأَبْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النُّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبَرُوا... (Nisa, 4/6)

¹⁸⁰ Buhari, *a.g.e.*, Buyu’, 95; İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 1572.

¹⁸¹ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Nisa Suresi, 2; Taberi, *a.g.e.*, III, 602.

Boşanmanın vahiy süreci esnasında kadınlar açısından ciddi toplumsal sıkıntılara neden olduğu, rivayetlerde görülmektedir. Hişam b. Urve, babasından o da Hz. Aişe'den konu ile ilgili olan ve, “Eğer bir kadın eşinin başkasını tercih edeceğinden veya kendini terk edeceğinden endişe ederse, barış yolu ile aralarını düzeltmelerinde bir sakınca yoktur...” mealindeki Nisa, 4/128.¹⁸² ayet hakkında şöyle dediğini nakleder: “Bir erkeğin yanında nikahı altında bir kadın olur, erkek bu kadınla nikahını devam ettirmek istemez ve bu kadından ayrılmak ister. Bunu hisseden kadın, kocasına hitaben; ‘Ben senin beni boşamadan nikahında bırakman için, nafaka, giyim, sükna haklarımdan bir kısmını sana geri vereyim mi?’ diye sorar. İşte bu ayet bu hususta nazil olmuştur.”¹⁸³

Yine başka bir rivayette Hz. Aişe'nin, bu ayette bahsedilen eşler arasındaki uzlaşmayı şöyle açıkladığını görüyoruz: “Bir erkek karısının yaşlılığından veya başka bir şeyinden dolayı onu istemeyecek olursa, bununla birlikte onu boşamak istemezse kadının sırasını bırakarak, nafakasından veya mehrinin bir kısmından vazgeçerek kocasından ayrılmamasında bir mahzur yoktur. Şayet kadın böyle bir fedakarlıkta bulunmazsa kocasının onu razı etmesi ve eşit davranması gerekir.” Hz. Aişe şöyle ekler: “Bu uzlaşma şu şekilde olur: “Kişinin iki hanımı olur, hanımlarından biri yaşlıdır, bu hanım kocasına; ‘Beni boşama, fakat benden yana serbest ol.’ der, böylece uzlaşmış olurlar.”¹⁸⁴

Erkek ve kadının aralarını düzeltmeleri için yapmaları gereken şeyler konusu, yoruma açıktır. Hz. Aişe'nin yaptığı açıklamalara bakıldığında, anlaşma isteyen tarafın kadın olduğu anlaşılmaktadır. Yaşlılığını problem olarak gören kadın, bir takım haklarından vazgeçerek nikahın devamını isteyebilir. Böylece çiftler alarındaki sorunu çözerek, evliliklerini devam ettirmiş olurlar. Bu açıklamasına uygun olarak başka bir rivayette Hz. Aişe şöyle der: “Sevde, yaşlılığı nedeni ile böyle bir korkuya kapıldı, Hz.

¹⁸² (Nisa, 4/128)... وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُورًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ

¹⁸³ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Nisa Suresi, 123; Razi, *a.g.e.*, VIII, 348.

¹⁸⁴ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Nisa Suresi, 24; Taberi, *a.g.e.*, V, 358.

Peygamber'in kendisini boşamaması karşılığında hakkını bana devrettiğini söyledi.”¹⁸⁵ Bu olay muhtemelen Hz. Aişe'nin bu görüşlerinde etkili olmuş, yaşlılığı sebebiyle kadının kendi isteğiyle bir takım haklarından vazgeçerek, evliliğini yürütebileceğini düşünmüştür.

Ancak mutlaka kadının bir takım haklarından vazgeçerek anlaşma yoluna gitmesi söz konusu değildir. Bu durumda da erkek, Hz. Aişe'nin açıklamasına göre anlaşma yolunu aramalı, hanımını razı etmeli ve birden fazla eşi var ise, bu hanımlar arasında adaleti de sağlamalıdır. O halde hanımına karşı zulmedemez. Hz. Aişe, erkeğin hanımından ayrılmak isteme nedenini kadının yaşlılığına bağlamış, kendi görüşünü bu şekilde açıklamıştır. Ayette erkeğin ayrılma isteğinin altında yatan sebep açıklanmamıştır. Bu nedenle Hz. Aişe, kendi yorumunu eklemiş ve anlaşma yollarını da kendi düşüncesine göre açıklığa kavuşturmuştur. Mevcut olayları gözlemleyen Hz. Aişe, ayetin bu tür sorunlara çözüm getirmek için nazil olduğunu ifade etmek istemiştir. Onun bu rivayetini, tefsir rivayeti olarak değerlendirmek gerekir.

“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü Allah duydu...” mealindeki Mücadele, 58/1.¹⁸⁶ ayet ile ilgili olarak Hz. Aişe'den şöyle nakledilir: “Tartışan kadın, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına gelmiş, onunla konuşuyordu. Ben de evin bir köşesinde oturmuştum. Bu sırada Allah Teala, ‘Allah (c.c.), kocası hakkında seninle...’ ayetini inzal buyurdu.”¹⁸⁷

Bu rivayete göre Hz. Aişe, ayetin nüzülü esnasında aynı ortamda bulunmaktadır ve hangi olay sonrası ayetin indiği konusunda çok açık bir bilgi vermektedir. Kocası ile yaşadığı sorunu ısrarla dile getiren kadın, ortamı terk etmemişken ayet nazil olmuş ve sorun çözümlenmiştir. Hz. Aişe, sebep-ayet bağı bu rivayetinde ortaya koymaktadır.

¹⁸⁵ Buhari, *a.g.e.*, Nikah, 95; Tirmizi, *a.g.e.*, K. Tefsir, Nisa Suresi, 24; Ebu Davud, *a.g.e.*, Nikah, 38; İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 169; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, IV, 1079; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, V, 475.

¹⁸⁶ (Mücadele, 58/1)... قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا...

¹⁸⁷ Taberi, *a.g.e.*, XXVII, 3; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, X, 3342; Sa'lebi, *a.g.e.*, IX, 348; İbn Kesir, *a.g.e.*, VIII, 4218.

Aynı ayet ile ilgili olarak Yusuf b. Abdilllah b. Selam, Havle bt. Sa'lebe'nin bizzat kendisinden olayı nakleder. Bu rivayete göre Havle şöyle der: "Allah'a yemin ederim ki, bu surenin başındaki ayetler benim ve kocam Evs b. Sabit'in hakkında nazil olmuştur. O sırada kocam yaşlanmış, kötü huylu biri olmuştur..."¹⁸⁸

Hz. Aişe, Esmâ bt. Yezid b. Seken ve Havle bt. Sa'lebe'den verdiğimiz örneklere bakıldığında kadınların, vahyin nazil olduğu ortamı paylaşırken, bir yandan gözlemci de oldukları anlaşılmaktadır. Bunun için her şeyden önce yaşanan sürece dikkat kesilmek gerekir. Canlı şahit olan kadınlar, boş durmayarak gördüklerini, bildiklerini aktararak, ayetlerin iniş süreci hakkında bilgi sağlamaya devam etmişlerdir. Bu rivayetlerin bir kısmı ile, ayetin hangi konu ya da kişi hakkında nazil olduğu anlaşılmakta, bir kısmı ile tarihi bilgiler elde edilmekte ve bir kısmı ile de ayetin neyi kastettiği açığa çıkmaktadır.

4. Nüzul Ortamını ve Nüzul Zamanını Rivayet Eden Kadınlar

İnsan, bir tarih içinde yaşar ve insan zihni, tarih içinde şekillenir. Ayetler de tedricen nazil olarak, tarihsel şartları ve zemini dikkate almıştır. Tarihsel bağlamın, uygun ortam meydana getirmesi ile ayetin nazil olması arasındaki bağ, göz ardı edilemeyecek bir unsurdur. Bu bağ anlaşıldığında, anlama sorunlarının azalacağı bir gerçektir. O halde ayetlerin anlamı, tarihsel bağlam ile birlikte ele alındığında daha açık hale gelecektir.

Vahiy ortamında, tarihsel bağlamın farkında olan sahabe için ayetin anlamı, bu tarih bilgisine bağlıdır. Ayetin nazil olmasından önceki ve sonraki ortam ve bu ortamın şartları, ayetin anlamını kavramada öncelikli unsurlardır. Bu nedenle Hz. Aişe, "Kur'an'ın ilk nazil olan ayetleri, içinde cennet, cehennem zikri geçen kısa surelerdi. İslama girenler çoğalınca helal ve haramlar ile ilgili ayetler indi. Eğer ilk inen ayetler, 'içki içmeyin' dese idi, 'biz asla içkiyi bırakmayız' derlerdi."¹⁸⁹ şeklinde ifade ederken, bu ortama ve ortamın şartlarına dikkat çekmiş, ayetlerin nüzulünde bu konunun etkili olduğunu ifade etmiştir.

¹⁸⁸ Ebu Davud, *a.g.e.*, Talak, 17; Tirmizi, *a.g.e.*, Talak, 20; İbn Mace, *a.g.e.*, Talak, 25.

¹⁸⁹ Buhari, *a.g.e.*, Fedailü'l-Kur'an, 6; Suyuti, *a.g.e.*, I, 73.

Hız. Peygamber (s.a.v.) ile aynı ortamı paylaşmalarından dolayı bazı hanımlar onun çevresinde olup bitenlere dikkat kesilmiş ve yaşananları aktarmış, sorgulamış, gördüklerine kayıtsız kalmamışlardır. Hanımların bu tavrı sayesinde tefsir için yararlı olan pek çok bilgi elimize ulaşmaktadır. Aynı zamanda bu bilgiler, nüzül sebebi olmayan ayetler için, anlama faaliyeti esnasında yardımcı unsurlar olarak tefsirlerde yer almıştır.

Kaynaklarda nakledildiğine göre kıblenin Mescid-i Aksa'dan Kabe'ye yönelmesi ile ilgili olarak Nuveyle bt. Eslem'den şöyle nakledilir: "Hariseoğulları mescidinde öğle veya ikinci namazını kılıyorduk. Bu namazda Kudüs'e yönelmiştik. İki secde yapmış veya yapmamıştık ki bize bir haber geldi, Resulullah'ın Kabe'ye Beytü'l-Haram'a doğru yöneldiği bildirildi. Bunun üzerine kadınlar erkeklerin, erkekler de kadınların yönlerine döndüler. Böylece geri kalan iki rekâtı da kıldık. O esnada Beytü'l-Haram'a yönelmiştik. Hız. Peygamber (s.a.v.) daha sonra bizim hakkımızda şöyle buyurmuştu: 'Onlar gayba inanmış bir topluluktu.'¹⁹⁰ İbn Kesir ve Kurtubi bu olayı "Onlar, gayba iman ederler..." mealindeki Bakara, 2/3.¹⁹¹ ayet ile ilgili olarak nakleder.¹⁹² Aynı rivayetin, "Biz, senin sık sık yüzünü göğe çevirip durduğunu elbette görmekteyiz..." mealindeki Bakara, 2/144.¹⁹³ ayetin tefsirinde de nakledildiğini görmekteyiz.¹⁹⁴ Başka bir rivayette Nuveyle, namazın öğle namazı olduğunu, ilk iki rekâtın o esnada kılınmış olduğunu, geri kalan iki secdenin Kabe'ye yönelinerek yapıldığını anlatmıştır.¹⁹⁵

Nuveyle, ayetin iniş öncesi ve sonrasında yaşananlar hakkında bilgi vermekte ve Müslümanların, vahiy olarak gelen bu bilgiye uyararak, hemen namaz içinde kiblelerini değiştirdiklerini anlatmaktadır. O, bu esnada yaşadıklarını naklederek, ayet-

¹⁹⁰ Kurtubi, *a.g.e.*, II, 149; İbn Kesir, *a.g.e.*, II, 165.

¹⁹¹ (Bakara, 2/3) الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

¹⁹² Kurtubi, *a.g.e.*, II, 149; İbn Kesir, *a.g.e.*, II, 165; S. Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, I, 250.

¹⁹³ (Bakara, 2/144)... قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

¹⁹⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 608.

¹⁹⁵ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, V, 557; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 249.

olay bağlantısının kurulmasını sağlamış ve bu ortamın zihinlerde canlanmasını sağlamıştır. Bu rivayetin iki ayrı ayetin tefsiri için de kullanılması önemlidir, gayba iman ve kible değişikliği konusunda malzeme sağladığı için her iki ayetin tefsirinde de müfessirlerce nakledilmiştir.

Ayetin nüzulü sonrası ortam ile ilgili rivayetlere baktığımızda ise, ayetlerin nazil oluşundan sonra mesajın müslümanlarca nasıl anlaşıldığı ve uygulamaya konulduğu konusu açığa kavuşmaktadır. Bu nedenle nüzul sonrası ile ilgili rivayetler, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin ayeti nasıl tefsir ettiklerini de göstermesi açısından önemlidir.

“Göklerin ve yerin yaratılışında...” mealindeki Al-i İmran, 3/190.¹⁹⁶ ayetin nazil oluş anı ile ilgili olarak Hz. Aişe şöyle der: “Bu ayet nazil olunca Resulullah kalkıp namaz kıldı, Bilal ona sabah namazı vaktinin geldiğini bildirmek için geldiğinde O’nu ağlar görünce; ‘Ey Allah’ın Resulü, Allah (c.c.) senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığı halde yine ağlıyor musun?’ diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.), ‘Ey Bilal, şükreden bir kul olmayayım mı? Bu gece bana Yüce Allah (c.c.), ‘Göklerin ve yerin yaratılışında..’ ayetini indirdi. Bu ayeti okuyup da bunun üzerine düşünmeyenin vay haline!’ dedi.”¹⁹⁷

Ayetin nazil oluşundan sonra yaşananlar, bu rivayet sayesinde anlaşılmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.), ayetler nazil olduktan sonra anlamı üzerine tefekkür etmekte ve inananları da tefekkür etmeye teşvik etmektedir. Hz. Aişe’nin bu nakli sayesinde, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ayetlere karşı tutumu anlaşılmaktadır. Onun Hz. Peygamber ile birlikte vahiy sürecinde aynı ortamı paylaşması, bu kadar ayrıntılı bilgiler verebilmesini kolaylaştırmıştır.

“Hırsızlık yapan erkek ve kadının, yaptıklarının bir karşılığı ve Allah’tan bir ceza olarak ellerini kesin...” mealindeki Maide, 5/38.¹⁹⁸ ayetin nüzulünden sonra

¹⁹⁶ (Al-i İmran, 3/190) إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ

¹⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV, 251; Buhari, *a.g.e.*, K. Teheccüd, 6; Müslim, *a.g.e.*, K. Münafikun, 79; Tirmizi, *a.g.e.*, K. Salat, 187; Kurtubi, *a.g.e.*, IV, 310.

¹⁹⁸ (Maide, 5/38) وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

yaşananlar ile ilgili olarak Hz. Aişe şöyle der: “Mekke’nin fethinden sonra Mahzumoğullarından bir kadın, hırsızlık yaptı, bu kadının hali Kureyş kabilesini üzdü ve kendi aralarında, *‘Bunu Resulullah ile kim konuşmaya cesaret edebilir?’* diye konuştular ve, *‘Resulullah’ın sevdiği Üsame b. Zeyd’den başkası olmaz’* dediler. Kadın, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in huzuruna getirildi. Üsame, kadın için Hz. Peygamber (s.a.v.) ile konuştu, bunun üzerine Resulullah’ın yüzünün rengi değişti ve şöyle dedi: *‘Allah (c.c.)’ın koymuş olduğu cezalardan birinin düşürülmesi için şefaathçi mi oluyorsun?’* Üsame; *‘Ey Allah’ın Resülü, Allah’tan affedilmemi dile’* dedi. Akşam olunca, Resulullah mescitte konuşmak üzere çıktı ve; *‘Sizden öncekiler, içlerinden şerefli birisi hırsızlık yapınca, onu serbest bırakıyor, zayıf biri yapınca cezalandırıyorlardı, işte onlar bu sebepten helak oldular, Allah (c.c.)’a yemin olsun ki, kendi kızım Fatıma da olsa hırsızlık yapsa elini keserdim.’* Resulullah, bu sözünden sonra kadının elinin kesilmesini emretti. Kadın elinin kesilmesinden sonra tevbe etti, evlendi, her zaman bana gidip gelirdi, ihtiyaçlarını da Resulullah’a arz ederdi.”¹⁹⁹

Bu ayetin hükmünün uygulanmasında karşılaşılan sıkıntılı durum, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in taviz vermeyen tutumu ile aşılmış, hüküm, suçlu olan kim olursa olsun uygulanmıştır. Hz. Aişe, ayetin hükmünün tavizsiz bir şekilde uygulanışı ve ayetin nüzülü sonrası toplumda yaşananlar hakkında tarihi bilgi vererek, konu hakkında ayrıntılı bilgi sağlamıştır. Ayrıca bu tür nakillerden o dönemde kadınların sosyal pozisyonları hakkında da bilgiler elde edilmektedir. Suç işleyen kişi, bir kadın olsa da ayetin hükmüne muhatabtır ve suçunun cezası ile karşılık görmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu açıklaması, sosyal adaletin sağlanması esasına dayalı olarak, suç konusunda kadının erkekten bir farkının olmadığını ve cinsiyet faktörünün ceza indirimine esas teşkil edecek bir unsur olmadığını ortaya koymaktadır. Suça karşı cezada bireyler arası eşitliği sağlamak için, kendi kızını örnek göstermesi de toplumu ikna açısından önemli bir girişimdir. Hz. Peygamber (s.a.v.), kızına karşı bile cezada taviz vermeyeceğini açıklayarak, cezalar konusunda toplumun, hükümlerden sapmasına engel olmuştur.

¹⁹⁹ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu’l- Hudud, 12; Müslim, *a.g.e.*, Kitabu’l-Hudud, 1688; Taberi, *a.g.e.*, VI, 247.

Burada dikkati çeken başka bir durum, kadının cezasının hafifletilmesi için kendisinin bizzat bir girişimde bulunmamasıdır. Bu da suçunun farkında olduğunu göstermektedir. Hz. Aişe'nin ifadesine göre bu kadın, ceza sonrası da inandığı dinin Peygamber'i ile ve onun hanımları ile iletişimini devam ettirmiştir. Bu anlayış, dönemin "saf iman" anlayışının bir görüntüsüdür. Bu hanım, suçunun cezası, açıkça bir ayet tarafından belirtildiği için ve Hz. Peygamber de aynı yönde açıklama yaptığı için, itiraz etmek yerine itaat etmeyi tercih etmiştir.

Bu konudaki diğer bir örneğimizde, "Ey peygamber, eşlerine deki: 'Eğer dünya hayatını istiyorsanız hadi gelin, size bunları vereyim ve sizleri güzellikle salayım.'" mealindeki Ahzab, 33/28.²⁰⁰ ayet ile ilgili olarak, Zühri, Ebu Seleme'den o da Hz. Aişe'den şöyle nakleder: "Hz. Peygamber (s.a.v.) tahyir emri gelince, hanımlarını dolaşmaya benden başladı ve; 'Sana bir şey soracağım, cevap vermede acele etme, hatta babana da danışabilirsin.' dedi ve sonra bu ayeti okudu. Ben; 'Babama mı soracağım? Ben, Allah ve Resulü' nü ve ahireti tercih ediyorum' dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in diğer hanımları da böyle yaptı."²⁰¹

Toplumsal refahta bir ilerleme olduğu için, bu şartlar altında eşleri de bu refahtan pay almayı ümit ederek, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den daha iyi bir geçim istemişlerdi. İşte bu ayet ile birlikte onun ailesine, yine eskisi gibi sade bir hayatı tercih etmeleri tavsiye edildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de eşlerini bu konuda serbest bıraktı. Neticede hanımlar, refah ve zinet yerine onunla birlikte olan bir yaşamı tercih etmişlerdir. Bu süreç, Hz. Aişe'nin yaptığı nakille ayrıntılı olarak anlaşılmaktadır.²⁰²

Bu rivayetlerde dikkati çeken önemli bir konu, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söz konusu ayeti, hanımlarının yüzüne karşı açıkça okumasıdır. Onlar da bu ayeti dinlemiş,

²⁰⁰ (Ahzab, 33/28) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأُزَوِّجَكُ إِن كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأَسْرَحُكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا

²⁰¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 68; Buhari, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Ahzab Suresi, 306; Tirmizi, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Ahzab Suresi, 6; Taberi, *a.g.e.*, XXI, 190.

²⁰² Hz. Aişe, ayrıca bu konudan bahsederken, hanımı muhayyer bırakmanın bir talak anlamına gelmediğini ifade eder ve şöyle der: "Resulullah bizi muhayyer bıraktı ve biz O'nu tercih ettik. Ancak O, bunu asla bir talak saymadı." Buhari, *a.g.e.*, Talak, 4; Müslim, *a.g.e.*, Talak, 24; Tirmizi, *a.g.e.*, Talak, 4; Nesai, *es-Sünenü'l-Kübra*, I-VIII, Mısır, 1930, Nikah, 1.

manasını anlamış, kendi durumlarını değerlendirmiş, kendilerinden beklenen tercihlerini yapmış ve bunu açıkça ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.), muhtemelen Hz. Aişe'ye yaptığı gibi hanımlarının tercihlerini öğrenmek üzere tek tek dolaşmıştır. Bu esnada ayeti tek tek okumuş, düşüncelerini de tek tek öğrenmiştir. Özellikle Hz. Aişe, “*Benim tercihim diğer hanımlarına söylemeni istemiyorum.*” diyerek bir istekte bulunmuş ve kadınların birbirlerinin düşüncelerinden etkilenebileceklerini tahmin etmiştir. Ancak Hz. Peygamber; “*Sorarlarsa söylerim, çünkü Allah beni sıkıntı ve zahmet veren biri olarak göndermedi.*” diye cevap vererek, bu isteğe olumlu bir karşılık vermemiştir.²⁰³

Kadınlar, birey olarak mesajı yanlış anlasalar, yanlış bir tercihte bulunabilirlerdi. Ancak hane-i saadetten olan hanımlar, olayın ciddiyetine varır varmaz, gerekeni doğru bir biçimde yapmışlardır. Kadın zihniyeti için bu durum önemli bir sınavdır ve onlar bu sınavı geçmişlerdir. Müfessir Bursevi de bu ayetin tefsirinde özellikle bu konuyu dikkat çekmiştir.²⁰⁴ Ayrıca, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarının, sadece sözlü olarak ve bir kere işittikleri ayetin mesajını doğru bir içerikte anlamaları ve ortak tavır sergilemeleri, vahiy sürecinde Hz. Peygamber ile aynı ortamı paylaşmalarının getirdiği bir sonuçtur. Nazil olan ayetleri o döneme kadar yakından takip etme şansına sahip olmaları, ayet-hayat bağlantısını hızlı bir biçimde kurmalarını sağlamıştır. Bu nedenle, durup düşünme ihtiyacı hissetmemiş, cevaplarını hemen vererek, tercihlerini bildirmişlerdir.

Ancak bu sürecin başlangıcında, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, durumu öğrendikten sonra Hz. Aişe ve Hz. Hafsa'yı ciddi olarak uyarmış ve bu uyarı sonucunda ikisi de; “*Vallahi bundan sonra Allah Resulü'nün elinde olmayan hiçbir şey istemeyeceğiz*” diye yemin etmişlerdir. Hz. Peygamber de bir süre sonra Ahzab, 33/28. ayet nazil olunca Hz. Aişe'den başlayarak hanımlarına tercihlerine sormuştur.²⁰⁵ Hz. Aişe ve Hz. Hafsa'nın bu uyarıdan etkilenmiş olmaları da mümkündür.

---

²⁰³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 328.

²⁰⁴ Bursevi, *Ruhu'l-Beyan*, (terc. Heyet), Damla Yayınevi, İstanbul, 1997, VI, 440.

²⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 328; Müslim, *a.g.e.*, Kitabu't-Talak, 29.

Diğer bir örneğimiz Ümmü Seleme ile ilgilidir. “... *Ey ev halkı, Allah kesinlikle sizden kötülüğü gidermek ve sizden kötülüğü gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*” mealindeki Ahzab, 33/33.²⁰⁶ ayet hakkında Ümmü Seleme’den açıklamalar geldiğini görmekteyiz. Ümmü Seleme şöyle der: “*Ey ehl-i beyt, Allah (c.c.) sizden kiri giderip, sizi tertemiz kılmak ister*” ayeti evimde nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.), Fatıma, Hasan ve Hüseyin’i çağırdı, onları abası altına aldı, Hz. Ali geride idi. Sonra şöyle dedi: ‘*Allahum, bunlar ehl-i beytimdir, onlardan kiri gider, tertemiz kıl*’ Ben de, ‘*Ya Resulallah, ben de onlardan mıyım?*’ dedim. O; ‘*Senin yerin ayrıdır, sen de hayırlısın*’ dedi.”²⁰⁷

Ümmü Seleme’nin bu rivayetine göre, Hz. Ali ve kendisi ehl-i beytten değildir. Ancak hanımları yine de Hz. Peygamber (s.a.v.) için değerlidir. Ayrıca Ümmü Seleme söz konusu ayetin kendi evinde nazil olduğunu söyleyerek, Hz. Peygamber’in hanımlarının vahiy sürecinde ayetlerin nüzulüne ne kadar yakından şahit olduklarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle de ayetin nüzulünden sonra Hz. Peygamber’in ayetin mesajını nasıl anladığını ortaya koyan açıklamalarını yakından duyabilmiş ve aktarabilmiştir. Bu sayede Hz. Peygamber’in ayeti nasıl yorumladığı bilgisine de ulaşılmaktadır. Ümmü Seleme, ayetin mesajını doğru anlayıp anlamadığını kontrol etmek için, Hz. Peygamber’e soru sorma ihtiyacı duymuş, ayetin ehl-i beytten ne kastettiğini anlamaya çalışmıştır. Bu anlamda o, bu rivayeti ile birkaç yönden ayetin tefsirine katkı sağlamaktadır.

Bu konudaki başka bir örnekte İbn Ebi Hatim, “*Mümin kadınlara söyle, bakmaları kendilerine yasak olana bakmasınlar...*” mealindeki Nur, 24/31. ayet ile ilgili olarak Safiyye bt. Şeybe²⁰⁸’den şöyle nakleder: “Biz Hz. Aişe’nin yanında iken Kureyş’in kadınlarını ve üstünlüklerini anlatmıştık. Aişe şöyle dedi: ‘Şüphesiz Kureyş kadınlarının üstünlüğü vardır, Allah’a yemin olsun ki ben Allah’ın kitabını tasdikte ve

²⁰⁶ (Ahzab, 33/33)... وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ...

²⁰⁷ Taberi, *a.g.e.*, XXII, 8; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, VII, 343; Kurtubi, *a.g.e.*, XIV, 183.

²⁰⁸ Safiyye bt. Şeybe (v. h. 90), künyesi Ümmü Mansur olarak bilinir. Hz. Aişe’den 33, Esmâ bt. Ebi Bekr’den 1 adet hadis nakletmiştir. İbn Hibban onu “sika” kabul etmiştir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 470; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 269.

indirilenlere iman etmekte Ensar kadınlarından daha üstününü ve daha güçlüsünü görmedim. Nur Suresi'ndeki ayet nazil olunca erkekleri eve dönüp Allah Teala'nın kendilerine kadınlar hakkında indirileni onlara okudular. Herkes bu ayeti eşine, kızına, kız kardeşine ve akrabasına okudu. Onlardan hiçbir kadın kalmayıp, örtülerini başlarından aşağıya örtündüler ki Allah Teala'nın kitabından indirdiğine iman etmiş ve onu doğrulamış olsunlar. Sabahleyin namazda Allah Resulü'nün arkasında baştan aşağıya örtülü olarak durdular. Sanki başları üzerinde kargalar vardı.”²⁰⁹

Hz. Aişe, ayetin inişinden sonraki uygulamanın ne kadar çabuk geliştiğini, mesajın kadınlar tarafından hemen anlaşılıp uygulandığını anlatmaktadır. O, kadınların bu teslimiyetlerini övmüş, Ensar kadınlarının, ayetlerin hükümlerini çabuk uygulamalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ancak Kureyş kadınları ile karşılaştığında Ensar kadınlarını ön plana çıkarması ilginçtir. Rivayete göre Ensar kadınları, metni anlama ve uygulama noktasında ileri bir durumdadırlar. Bu konuda neyin etkili olduğu üzerine düşünmek gerekir. Muhtemelen Kureyşli kadınlar da ayetin nasıl uygulanacağını anlamış ve sonuçta uygulamışlardır. Sadece Hz. Aişe'den bir rivayete göre, Esmâ bt. Ebi Bekir, üzerinde ince bir elbise ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına gelmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) ondan yüz çevirerek “Ey Esmâ, kadın bülüğe erdiği zaman, ondan sadece şurasının (ellerini ve yüzünü işaret ederek) görünmesi uygundur.”²¹⁰ demiştir. Buna göre örtünün ölçüsü, Esmâ'nın kendisine tarif edilmek durumunda kalınmıştır. O halde, Ensar kadınları pratik uygulama noktasında biraz daha becerikli ve hızlı olmuşlardır, çünkü bir sonraki vakit namazda hazır bulunan kadınlar, ayetin emrine uygun bir halde mescide gelmişlerdir, diyebiliriz.

Bir başka husus, erkeklerin ayeti evde mescide gelemeyen ev halkına ve akrabalarına iletmesidir. Bu şekilde o gün nazil olan ayetler hakkında bilgi aktarımı kesintiye uğramadan devam etmiştir. Mescide gelemeyen kadınların, ayeti sadece işittikleri zaman, mesajı anlayarak kendilerinden istenilen örtünme uygulamasını hayata geçirebilmeleri önemlidir. Hz. Aişe, bir gözlemci olarak onların mesajı doğru

---

²⁰⁹ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Nur Suresi, 279; İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, 5862.

²¹⁰ Ebu Davud, *a.g.e.*, Kitabu'l- Libas, 31; İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, 5861.

anladıklarını ve uyguladıklarını aktarmakla kalmamış, onların bu özelliklerini toplum içinde övme ve kıyaslama yoluna da gitmiştir.

Bu konuda başka bir örneği Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Mekke'den kaçarak Hz. Peygamber'e sığınan bazı kadınların yaşadıklarında görmekteyiz. Anlaşmaya göre bu kadınlar, Mekke'den gelen müşrik yakınlarına teslim edilmek durumundaydılar. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.), bu esnada nazil olan, “*Ey inananlar, inanmış kadınlar hicret ederek size gelirlerse onları imtihan edin...*” mealindeki Mümtehine, 60/10.²¹¹ ayet gereğince onları geri göndermemiş ve; “*Ey peygamber, inanmış kadınlar, sana gelip...*” mealindeki Mümtehine, 60/12.²¹² ayet ile de onlardan söz almıştır. Zühri, Urve'den o da Hz. Aişe'den bu ayet ile ilgili olarak şöyle nakleder: “Ben Hz. Peygamber (s.a.v.)'i kadınları imtihan ederken, bu ayet ile onları imtihan ettiğini gördüm.”²¹³

Hz. Aişe, ayetin nüzülünden sonraki ortama ve Hz. Peygamber'in uygulamasına dikkat çekmektedir. Bu rivayette de “gördüm” ifadesi, olayın canlı tanığı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Aynı konuda Hafsa bt. Sirin (v. 101/719),²¹⁴ hocası Ümmü Atıyye'den²¹⁵ şöyle nakleder: “Biz kadınlar Resulullah'a bey'at ettik. Kendisi bize, ‘Allah (c.c.)’a hiçbir

²¹¹ (Mümtehine, 60/10) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاذْكُرْنَ اللَّهَ أَعْلَمَ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَأَ هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَأَسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ أَلْوَا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

²¹² (Mümtehine, 60/12) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَأَ يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَهُنَّ وَأَسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

²¹³ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Mümtehine Suresi, 412; Tirmizi, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Mümtehine Suresi, 2; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, X, 3352; Taberi, *a.g.e.*, XII, 64.

²¹⁴ Ümmü'l-Huzeyl künyesi ile de bilinir. On iki yaşında iken Kur'an öğrenmeye başlamıştır. Ümmü Atıyye'den hadis öğrenmiştir. İbn Hibban tarafından sika kabul edilmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 484; Mehmet Zihni, *a.g.e.*, I, 171-173; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, I, 272-274.

²¹⁵ Asıl adı Nesibe bt. el-Haris'tir. Hz. Peygamber'e beyat eden kadınlardan biridir. Gazvelere katılmış, yaralıları tedavi edip, su taşımıştır. Medine'de cenaze yıkayan kadınlardan biridir. Ondandır Enes b. Malik ve Hafsa bt. Sirin hadis öğrenmişlerdir. H. 70 yılında vefat etmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 455; İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 452; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VII, 149.

şeyi ortak koşmamak...’ ayetini okudu ve bizleri ölü üzerine çığlık atmaktan ve matem tutmaktan nehyetti. Bu matem tutmamak şartını söyleyince, bir kadın beyat etmekten elini çekti ve, *‘Falanca kadın benim bir yakınım ölünce benimle birlikte ağlamıştı. Gidip ona bunun karşılığını vermek istiyorum’* dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona bir şey söylemedi. Kadın çıkıp gitti, bir süre sonra geri döndü, o zaman Hz. Peygamber (s.a.v.) ile o da beyatleşti.”²¹⁶

Ümmü Atıyye, kadınların imtihan ve beyatleşme anını aktararak önemli tarihi bilgiler vermiştir. Medine’den sonra Basra’ya yerleşen Ümmü Atıyye’den Enes b. Malik’in ve Hafsa bt. Sirin’in hadis naklettiği bilinmektedir. Bu anlamda da hizmet eden kadınlardan biri olmuştur. Kendisinden sonra da dönemin bilgili kadınlarından biri olan Hafsa bt. Sirin’i yetiştirmiştir. Hafsa bt. Sirin ise Ümmü Atıyye’den rivayet nakleden tabiinden bir hanımdır.²¹⁷

Ayetin nüzul zamanı ile ilgili rivayetlere baktığımızda ise, kadınların ayetlerin nazil olduğu zaman ile ilgili bilgiler verdiklerini görmekteyiz. Bu tür bilgiler nüzul ortamını yansıtan rivayetler olarak tefsirlerde müfessirler tarafından nakledilmiştir.

Bu konuda vereceğimiz ilk örnekte, Esmâ bt. Yezid’den gelen bir rivayete göre o Maide Suresi’nin nüzul zamanı hakkında şöyle demiştir: “Maide Suresi, cuma akşamı, Resulullah hac yapmak üzere Arafat’ta iken nazil olmuştur.”²¹⁸ Esmâ bt. Yezid bu rivayetinde, surenin nüzul zamanı ve nüzul yeri hakkında bilgi vermiştir.

Maide Suresi’nin nazil olduğu zaman ile ilgili olarak Esmâ bt. Umeys şöyle der: “Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte yolculukta idik. Hz. Peygamber (s.a.v.) bineğinin üzerinde idi, bizler yürüyorduk. O esnada Cebrail vahiy getirdi. Resulullah, bineğinin üzerinde eğildi, ama binek Kur’an’ın ağırlığına tahammül edemedi, yıkıldı. Ben o zaman Maide Suresi’nin tam olarak indiğini anladım.”²¹⁹

---

²¹⁶ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu’t-Tefsir, Mümtehine Suresi, 413.

²¹⁷ İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 452.

²¹⁸ Taberi, *a.g.e.*, VI, 90.

²¹⁹ Taberi, *a.g.e.*, VI, 90; İbn Kesir, *a.g.e.*, V, 2103.

Esmâ bt. Umeys'in bu rivayette naklettiklerine göre, o Cebrail'in vahiy getirdiğini bir şekilde anlamış, vahyin ağırlığına dayanamayan bineğin çöktüğünü gözleri ile görmüştür. Ayrıca inen surenin Maide Suresi olduğu bilgisini vermesi önemlidir. Muhtemelen olayın devamında Hz. Peygamber (s.a.v.), inen sure hakkında bilgi vermiş, Esmâ gelişmeleri yakından takip ederek bu bilgiyi alıp, daha sonra aktarmıştır.

Maide ve En'am Sureleri hakkında bu hanımların verdiği bilgiler sayesinde nüzul zamanı, nüzul yeri ve o esnada yaşananlar hakkında bilgi elde edilmektedir. Bu durum, onların ayrıca bilinçli olarak gözlem yaptıklarını ve gözlemlerinden elde ettikleri bilgileri naklettiklerini, vahiy sürecinde olaylara karşı ilgili ve dikkatli olduklarını göstermektedir.

Vahyin Hz. Peygamber (s.a.v.) üzerinde meydana getirdiği fiziksel ağırlık ile ilgili olarak benzer bir rivayet, En'am Suresi ile ilgili olarak da nakledilir. Esmâ bt. Yezid şöyle der: "En'am Suresi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bir bütün halinde nazil oldu. Ben onun devesinin yularını tutuyordum. Surenin ağırlığından neredeyse devenin kemikleri kırılacaktı."²²⁰

Nüzul zamanı ile ilgili başka bir örnek, "Ey inananlar, size ordular saldırdığında..." mealindeki Ahzab, 33/9-10.²²¹ ayet ile ilgili olarak Hişam b. Urve, babası Urve'den o da Hz. Aişe'den şöyle nakleder: "Bu ayet nazil olduğunda Hendek Günü idi."²²² Bu rivayetten de ayetin nüzul zamanının Hz. Aişe'nin zihninde tarihi bir bilgi olarak kayıtlı olduğunu görmekteyiz.

"Doğrusu kıyamet saati onların azab vaktidir..." mealindeki Kamer, 54/46.²²³ ayetinin nazil olduğu zaman ile ilgili olarak İbn Cüreyc, Yusuf b. Mahek'ten şöyle nakleder: "Ben müminlerin annesi Aişe'nin yanında idim, o şöyle dedi: 'Yemin olsun ki, ben Mekke'de iken, 'Hayır, kıyamet onlara vadedilen asıl azabın vaktidir. Kıyamet,

²²⁰ İbn Kesir, *a.g.e.*, VI, 2541.

²²¹ (Ahzab, 33/9-10)... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا

²²² Taberi, *a.g.e.*, X, 265; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, IX, 3118.

²²³ (Kamer, 54/46) بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذَى وَأَمْرٌ

daha belalı ve daha acıdır” ayeti inmişti. Ben o sırada oyun oynayan bir kızdım.”²²⁴ Hz. Aişe'nin bu rivayetinden Kamer Suresi'nin Mekki bir sure olduğu anlaşılmaktadır.²²⁵

Ancak Esmâ bt. Yezid ve Esmâ bt. Umeys gibi sahabe hanımlardan bu şekilde gelen rivayetlerin bulunması, vahyin nüzülüne kim şahit oluyorsa, onun olayların farkında olduğunu düşündürmektedir. Bu tür tarihi bilgiler, ayetin mesajını anlamada, ayet-tarihi bağlam ilişkisine ulaşılmasını sağlaması açısından önemlidir.

Nüzul sebepleri açısından kadınların durumunu değerlendirdiğimizde; rivayetleri ile çeşitlilik sağlamış, özellikle kendilerini ilgilendiren konularda nüzul ortamı ve nüzul zamanı hakkında bilgi vererek, vahiy sürecinde nüzul tarihini tespit noktasında veri sağlamışlardır. Ayetlerin iniş sürecindeki meraklı, aktif, istekli ve ısrarlı tutumları sayesinde pek çok konu açıklığa kavuşmuştur. Bu açıdan bakıldığında, *“kadınlar tefsir ilmi için en çok nüzul sebebi alanına katkı sağlamışlardır”* diyebiliriz. Aktiflik, sürece dahil olabilmekle mümkündür, onlar da bu sürecin etkili bir üyesi ve gözlemcisi daha sonra da ravisi olmuşlardır.

D. Muhkem ve Müteşabih

Müteşabih, kelime anlamı olarak iki şeyin birbirine benzemesi anlamında "teşabüh" mastarından türemiş ism-i faildir. Teşabüh, "şibh" kökünden türemiş, "tefaül" vezninde bir kelimedir. Anlamı; iki şeyin birbirine benzemesi demektir. Buna göre birbirine benzeyen iki şeyden her birine de "müteşabih" denilmektedir.²²⁶ Müteşabih, kavram olarak, manaları bilinmeyen yahut herhangi bir sebepten ötürü anlamlarında kapalılık bulunan ya da birden çok manaya ihtimali olup, bu manalardan birisini tercihte zorluk söz konusu olan ayet, kelime ya da harflerdir.²²⁷ Muhkem ayetler ise, kendisi ile

²²⁴ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Kamer Suresi, 397; Fedailu'l-Kur'an, 6.

²²⁵ Bu rivayet aynı zamanda Hz. Aişe'nin evlilik yaşı için delil olma vasfındadır. Daha geniş bilgi için bkz: Rıza Savaş, *“Hz. Aişe'nin Evlenme Yaşı İle İlgili Faklı Bir Yaklaşım”*, D.E.Ü.İ.F. Dergisi, 4, İzmir, 1995, s. 139-144.

²²⁶ Ragıb el-İsfehâni, *a.g.e.*, s. 254.

²²⁷ Suyuti, *el-İtkan*, II, 146.

neyin kastedildiği anlaşılabilir kadar açık olan, nazım ve telifi itibariyle herhangi bir ihtilafa sebep olmayan ve tek bir anlama delalet eden ayettir.²²⁸

Hiz. Aişe'nin bu konudan haberdar olduğunu görmekteyiz. Kasım b. Muhammed, Hiz. Aişe'den şöyle nakleder: "Hiz. Peygamber (s.a.v.), Al-i İmran, 3/7.²²⁹ ayeti okudu ve şöyle dedi: 'Siz Kur'an'ın yalnız müteşabih ayetlerine uyan delalet sahiplerini gördüğünüzde, işte onlar Allah'ın bu ayette isim ve sıfatlarını söylediği kimselerdir, artık hepiniz onlardan sakının.'²³⁰ İbn Ebi Müleyke Hiz. Aişe'den şöyle nakleder: "Hiz. Aişe bana şöyle dedi: 'İlimde ileri olanlar, onun muhkem ve müteşabihine iman edenlerdir ve Allah'tan başkası da müteşabihin te'vilini bilmez. Onlar da tevil etmediler.'²³¹ Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in müteşabih ayetleri yorumlamaya çalışanları uyardığı rivayet, Hiz. Aişe'den gelmektedir. Hiz. Aişe, ayette geçen "Kalplerinde eğrilik bulunanlar" ifadesinden maksadı şöyle açıklar: "Bu kişiler, Kur'an'ın çeşitli te'villere ihtimali bulunan ayetlerini yanlış yorumlayarak Resulullah'ın getirdiği dine bid'at karıştırmak isteyen insanlardır."²³²

Bu rivayet Hiz. Aişe'den Kasım b. Muhammed (v. 108/726), Abdullah b. Ebi Müleyke (ö. 117/735) ve Yezid b. İbrahim (ö. 161/777) kanalı ile gelmektedir.²³³ Tirmizi bu hadis için, hasen ve sahih demiştir.²³⁴ Buna rağmen müfessir Süleyman Ateş, Hiz. Aişe'den gelen bu hadisi uydurma olarak kabul etmiştir.²³⁵

Müteşabihlerin manasını kimlerin bileceği konusu da tartışmalıdır. Bu tartışmaya göre; "ilimde ileri gidenler bilemez" veya "ilimde ileri gidenler de bilirler"

²²⁸ Zerkeşi, *a.g.e.*, II, 69.

²²⁹ (Al-i İmran, 3/7) هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

²³⁰ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Al-i İmran Suresi, 69; Taberi, *a.g.e.*, III, 179; Sa'lebi, *a.g.e.*, III, 13; Kurtubi, *a.g.e.*, IV, 3.

²³¹ Müslim, *a.g.e.*, İlim, 1; Tirmizi, *a.g.e.*, K. Tefsir, 2; Ebu Davud, *a.g.e.*, Es-Sünne, 2; Taberi, *a.g.e.*, III, 198.

²³² Taberi, *a.g.e.*, III, 199.

²³³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, V, 187, 278, 473; İbn Hacer, *Tehzibu't-Te'zib*, VIII, 299; XI, 272.

²³⁴ Tirmizi, *a.g.e.*, K. Tefsir, 1.

²³⁵ S. Ateş, *a.g.e.*, II, 15.

şeklinde iki ayrı görüş bulunur.²³⁶ Hz. Aişe şöyle der: “Müteşabih ayetlerin manasını sadece Allah (c.c.) bilir, ilimde ileri gidenler bilemezler.”²³⁷ Buna göre bu cümleyi kendisinden önceki cümleden ayrı bir cümle olarak almakta ve ifade “Onun gerçek tevilini ancak Allah (c.c.) bilir” şeklinde tamamlanmaktadır. Hz. Aişe bu görüştedir.²³⁸

Müteşabih ilminin en temel tartışma noktası olan, müteşabihlerin manasını kimlerin bilebileceği konusunda Hz. Aişe, sadece Allah’ın bileceğini ifade ederek bir görüş tercihinde bulunmuştur. Ayrıca kalplerinde eğrilik olanların kimler olduğu konusunda; “ayetleri yanlış yorumlayanlar” şeklinde görüş bildirmektedir. Ayetlerin mesajını kasıtlı olarak yanlış anlayan ve yorumlayan kişileri de, İslam’a bidat karıştırmak isteyen insanlar olarak tanımlamıştır. O dönemde bu tür açıklamalar yapmış olması, ayetleri kasıtlı olarak taraflı yorumlayan insanların bulunduğunu ve Hz. Aişe’nin onlardan haberdar olduğunu düşündürmektedir. Ona göre bu tür kasıtlı eylemler, ancak kalbi eğri olanlarca yapılabilir.

Ayrıca müteşabih ayet olarak konu edilen, Taha, 20/5.²³⁹ ayet ile ilgili olarak Ümmü Seleme’nin şöyle dediği nakledilir: “*Rahman arşa istiva etti*” ayetinde istivanın keyfiyeti düşünülemez, istiva meçhul değildir, bunun ikrarı vacip, inkarı küfürdür.”²⁴⁰

Ümmü Seleme de Hz. Aişe gibi müteşabih konusundan haberdardır. Hatta müteşabihlerin olduğu gibi kabul edilmesi yönünde kanaat bildirmiştir. Bu görüşü ile müteşabihlerin tevil edilmemesi yönünde kanaat bildiren selef ekolüne de kaynaklık etmiştir.²⁴¹ Ümmü Seleme ve Hz. Aişe’nin tefsirde bu tür konulardan haberdar olmaları, hatta görüş bildirmeleri, bize ayetler hakkındaki bilgilerinin önemli bir boyutta olduğunu göstermektedir. Onların bu düşünceleri, daha sonra müteşabih ilminin ve kelam ekollerinin oluşumunda da etkili olmuştur. Okuma bilen ve özel mushaf edinmiş

²³⁶ Kurtubi, *a.g.e.*, IV, 16; S. Ateş, *a.g.e.*, II, 15.

²³⁷ Taberi, *a.g.e.*, III, 206.

²³⁸ İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, II, 599; Kurtubi, *a.g.e.*, IV, 16.

²³⁹ (Taha, 20/5) الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

²⁴⁰ Sa’lebi, *a.g.e.*, IV, 239; Süleyman Ateş, *İşari Tefsir*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1974, s. 136.

²⁴¹ Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 299.

olan bu hanımların, diğerlerinden farklı olarak, günlük hayatlarını ilgilendirmeyen ve direkt olarak da kadının özel yaşamı ile ilgisi olmayan bu ayet hakkında görüş bildirmeleri ve bir tercihte bulunmaları, önemli bir veridir. Ayrıca müteşabih konusundan haberdar olmaları, sadece ahkam ayetleri üzerine zihin yormadıklarını da gösteren önemli bir bulgudur. Bu konuda söz söyleyebilenlerin, o dönemde Hz. Aişe ve Ümmü Seleme olması doğaldır. Vahiy sürecinin en yakın şahitleri ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaptığı açıklamaları en yakından takip eden hanımlarıdır. Her ikisinin de ortak özelliği, anlamadıkları ayetleri çok rahat bir şekilde Resulullah (s.a.v.)'a sorabilmeleri ve öğrenebilmeleridir. Elbette bu ortama sahip olmaları, onları herkesin duyup öğrenemediği Kur'an bilgilerini, en güvenilir kaynaktan öğrenebilmelerini sağlamıştır. Akli muhakeme yeteneğine de sahip olan bu hanımlar, başka kadınların konuşmadığı ya da rivayet naklemediği konularda nakil yaparak ve görüş bildirerek sahip oldukları bilgi birikimini ortaya koymuşlardır.

E. Nesh

Nesh, lügatte nakil veya izale etmek anlamına gelir.²⁴² Terim olarak nesh, şa'rinin şer'i bir hükmü daha sonraki şer'i bir delil ile kaldırmasıdır.²⁴³ Neshin tespitinde hadis olmadığı için, sahabenin bilgisine başvurmak gerekmektedir. Bu konuda bir başka ölçü, icmâdır. Yani hangi asırda olursa olsun, alimlerin bir nassın diğerini neshettiği konusunda fikir birliği etmiş olmaları gerekir.²⁴⁴

Biz bu konuda sadece konu ile ilgili rivayet nakleden kadınlara yer vereceğiz, yoksa neshin çeşitlerinden ayrıntılı olarak bahsetme gibi bir düşüncede değiliz. Ancak, metni mensuh, hükmü baki olan nesh çeşidine "recm uygulaması" örnek olarak verilmekte ve recmin bir ayet olduğu konusunda Hz Aişe'ye dayandırılan bir rivayet, bu iddiaya kaynaklık etmektedir.²⁴⁵ Bu rivayete göre, recm ayetinin metnini bir ev haşeresi yemiştir.²⁴⁶ Hz. Aişe'den gelen başka bir rivayet de o şöyle der: "Bu hüküm, benim

²⁴² Ragıb el-Isfehâni, *a.g.e.*, s. 490; Zerkeşi, *a.g.e.*, II, 29.

²⁴³ Zerkani, *a.g.e.*, II, 176.

²⁴⁴ Zerkani, *a.g.e.*, II, 209.

²⁴⁵ Zerkeşi, *a.g.e.*, II, 36.

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 143.

veya bazı ayet ve surelerin metinden çıkarılması şeklindedir. Bu tür rivayetler asılsız iddialara kaynaklık etmektedir. Bu rivayetlere göre, beş emzirmenin hükmü, eğer devam ediyorsa, artık bu durumda bu ayetin lafız yönünden neshedildiğini ileri sürmek pek tutarlı değildir. Bu nedenle ulema, tahrifi çağrıştırmaları nedeni ile tilavet neshini kabul etmemişlerdir.²⁵⁰

Tahrif iddialarına kaynaklık eden rivayetlerin bazıları da sureler ile ilgilidir. Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre o şöyle der: "Ahzab Suresi Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında iki yüz ayet olarak okunuyordu. Ancak Osman, mushafları yazdırdığı zaman şu an mevcut olan ayetlerden başkasını onlarda bulamadık."²⁵¹ Ebu Bekir el-Enbari Hz. Aişe'nin sözünü şöyle yorumlar: "Yüce Allah (c.c.) Ahzab Suresi kayda alınmadan önce bu kadar ayeti neshetmiştir."²⁵²

Ahzab Suresi'nden bazı ayetlerin kaybolduğu gibi bu ve benzeri ifadelerin kaynaklarda yer alması, sonuçları hesap edilmeden kaynaklara alınmış, uydurulmuş rivayetlerdir. Bu tür rivayetler, metin üzerinde şüphe yaratmaktadır. Ancak söz konusu rivayetlerde yapılan incelemeler daha çok isnad zinciri üzerinde olduğu için, metin tenkidi ihmali bu tür sonuçlar doğurmuştur. Nesih konusuyla ilgili olarak kaynaklarda verilen bu rivayetlerin, nesih konusu ile ilgisi yoktur. Rivayetler, metnin yazılması, toplanması ve çoğaltılması haberleriyle çelişmektedirler.

Konu ile ilgili genel tartışmaların dışındaki diğer rivayetlere bakıldığında, "Artık bundan sonra başka kadınlar ile evlilik sana helal değildir.." mealindeki Ahzab, 33/52.²⁵³ ayet hakkında Hz. Aişe şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etmeden önce, Allah Teala diğer kadınlarla evlenmeyi ona helal kılmıştır."²⁵⁴ Hz. Aişe, Ahzab, 33/52. ayetin önce, "Onlardan dilediğini geri bırakır, dilediğini yanına alırsın..." mealindeki

²⁵⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 221.

²⁵¹ Kurtubi, *a.g.e.*, XIV, 1133; Suyuti, *a.g.e.*, II, 32; S. Ateş, *a.g.e.*, VII, 127.

²⁵² Kurtubi, *a.g.e.*, XIV, 113.

²⁵³ (Ahzab, 33/52) لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءَ مِنْ بَعْدِ وَلَا أَنْ تُبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَاقِبًا

²⁵⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6568.

Ahzab, 33/51.²⁵⁵ ayetin daha sonra nazil olarak ayetin hükmünü neshettiğini ifade etmektedir. En son hükmü geçerli olan 51. ayet olduğu için, Hz. Aişe'ye göre Hz. Peygamber (s.av.)'e diğer kadınlarla evlenmek helal kılınmıştır.

Konu ile ilgili olarak benzer bir rivayet Ümmü Seleme'den de gelmektedir. O şöyle der: “Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etmeden önce, Allah Teala ona haram olanlar müstesna olacak şekilde kadınlardan dilediği ile evlenmesini kendisine helal kılmıştı.”²⁵⁶ Ümmü Seleme rivayeti de Hz. Aişe'nin görüşünü desteklemektedir. İbn Kesir bu rivayetleri değerlendirirken; “İşte, “Allah Teala'nın onlardan istediğini bırakabilir, istediğini alabilirsin' kavlinin anlamı budur. Böylece Ümmü Seleme, bir önce okunan ayetin daha sonraki ayeti neshettiğini belirtmiştir.” der.²⁵⁷

Bu konuda başka bir örnekte, Bakara, 2/284.²⁵⁸ ayet ile ilgili olarak “İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de...” ifadesi hakkında Hz. Aişe; “Bu ayet neshedilmiştir. Bu şekilde içte saklananlardan da hesaba çekileceğimiz hükmü bir yıl boyunca sürmüş, Bakara 2/286.²⁵⁹ ayet nazil olunca ayet nesh olmuştur.” der.²⁶⁰ Katade'den gelen başka bir rivayette Hz. Aişe; “Bu ayet, Bakara, 2/286. ayet ile nesholdu.” demiştir.²⁶¹ Buna göre ilk ayette kişi kötü düşüncelerinden de sorumludur, karşılığını görecektir. Daha sonra nazil olan ayette sadece fiiliyata dökülen kötü düşüncelerin karşılığının görüleceği ifade edilmiştir.

²⁵⁵ (Ahzab, 33/51) تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِثْلَهُمْ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتِغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقْرَءَ أَعْيُنُهُمْ وَلَا يَحِزْنَ (Ahzab, 33/51) وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْنَهُنَّ كُلَّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا

²⁵⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6568.

²⁵⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6568.

²⁵⁸ (Bakara, 2/284) اللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْذَرُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تَخَفَوْهُ يَحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

²⁵⁹ (Bakara, 2/286) لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا (Bakara, 2/286) إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ “Allah, hiç bir kişiyi gücünün yetmediği ile sorumlu tutmaz,. Herkesin yaptığı iyilik kendi yararına, yaptığı kötülük de kendi yararınadır...”

²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 233; Sa'lebi, *a.g.e.*, II, 300; Kurtubi, *a.g.e.*, III, 421.

²⁶¹ Taberi, *a.g.e.*, III, 147.

Rivayetlerden anlaşıldığı üzere Hz. Aişe ve Ümmü Seleme, nesh konusunda bir takım nakillerde bulunmuştur. Görüldüğü üzere, tahrif iddialarına hizmet eden rivayetler genelde Hz. Aişe'ye nispet edilmektedir. Onun zekası ve kişisel kabiliyetlerine ters düşen bu rivayetlerin uydurma olduğu, cem ve istinsah faaliyetleri esnasında bir itirazının bulunmamasından anlaşılmaktadır. Bu arada Hz. Aişe'nin kendisinin de hafız olduğunu hatırlatmak gerekir. Bildiği doğruları yüksek sesle dile getirmesi ile itiraz ve eleştiriden çekinmeyen bir kişilik sahibi olan Hz. Aişe'nin, Hz. Osman'ın yaptıklarından sonra konuşmamış olabileceğini düşünmek yanlış olur. Ancak bu tür rivayetlerde niçin Hz. Aişe ismi kullanılmıştır? Kur'an söz konusu olduğunda en çok sözü dinlenen kadın olması nedeni ile "o söylerse sözün inandırıcılığı artar" diye düşünülmüş olabilir mi? Bu, gerçekten mümkün olabilir. Tefsir alanında bir otorite sayılması nedeniyle o söylemiş gibi rivayetler uydurulması kuvvetle muhtemeldir.

Bu tür rivayetler, asılsız tahrif iddiaları olarak kaynaklarda yer almakta ve araştırmacıları meşgul etmeye devam etmektedir. Aslında buradaki sorun, nesh konusunun tahrif iddiaları ile iç içe geçmiş olmasıdır. Nesh teorisi, bu şekli ile uzunca yıllar Kur'an metni üzerinde şüphe yaratan konumunu korumuştur.

Diğer rivayetlere baktığımızda Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'nin daha sonra nesh ilminin ortaya çıkışına kaynaklık eden ayetleri "nasih-mensuh" kalıbı çerçevesinde ele aldıkları açıkça görülmektedir. Buna göre bazı ayetlerin hükmü devam ediyorken daha sonra nazil olan bir ayet, daha önceki ayetin uygulamasını yürürlükten kaldırmaktadır. Ancak, hükmü mensuh olan ayetlerin metinlerinin de mensuh olduğu şeklinde bir açıklamada bulunmadıkları rivayetlerinden anlaşılmaktadır. Mensuh olan ayet, Kur'an metni içinde mevcuttur ve hükmü, o dönem için uygulanmamıştır.

F. Mekki-Medeni Ayetler

Kur'an'ın nüzul seyrinde zaman, belirleyici olarak ele alındığında hicretten önce nazil olan sure ve ayetlere mekki, sonrakilere medeni denir. Bu nedenle surelerin içeriğinde hem mekki, hem de medeni ayetler bulunabilir. Sahabenin rivayetlerinde bu konuya ve vahyin merhalelerine büyük önem verdikleri anlaşılmaktadır.²⁶²

---

²⁶² Suyuti, *el-İtkan*, I, 187.

Sahabenin ayetlerin nazil olma zamanları ile ilgili olarak; hicretten önce mi sonra mı, kışın mı yazın mı, seferde mi hizada mı, gündüz mü gece mi gibi nüzul zamanı bilgilerini nakletmeleri tefsire önemli bir katkı sağlamaktadır. Zerkeşiye göre vahyin merhalelerini bilmek, tefsiri kolaylaştırır.²⁶³

Ancak Kur'an'ın nüzul sırasının bilinmesi konusunun alimler arasında tartışmalı olduğunu görüyoruz. Bakıllani (v. 403/1012); "Bu iş sahabenin nakline bağlıdır ve onlar için ciddi bir merak konusudur. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)'den bu yönde bir açıklama gelmemiştir. Bunu yapmaması, bunları bilmenin dini bir gereklilik olmamasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle Kur'an'ın bir kısmının mekki, bir kısmının medeniliği hususunda içtihat caizdir." der.²⁶⁴

"Doğrusu, kıyamet saati, onların azab vaktidir. O saat daha dehşetli ve daha acıdır." mealindeki Kamer, 54/46.²⁶⁵ ayetinin nazil olduğu dönem ile ilgili olarak İbn Cüreyc, Yusuf b. Mahek'ten şöyle dediğini nakleder: "Ben müminlerin annesi Aişe'nin yanında idim, şöyle dedi: 'Yemin olsun ki, ben Mekke'de iken, "Daha doğrusu onlara vadedilen asıl azabın vakti, o saattir, O saatin azabı daha belalı ve daha acıdır" ayeti inmişti. Ben o sırada oyun oynayan bir kızdım."²⁶⁶ Kamer Suresi, Mekki olarak bilinen bir suredir. Bu rivayette Hz. Aişe de surenin Mekki olduğuna dikkat çekmiştir.

Bu konudaki tartışmalardan biri, ayetlerin gece-gündüz nazil olma durumlarıdır. Suphi Salih şöyle der: "*Kur'an'ın büyük çoğunluğu gündüz inmiştir*" sözü Hz. Aişe'ye nispet edilir.²⁶⁷ Ancak alimler, bazı cüz'i durumlarda bu kuralın geçerli olmadığını görmüşlerdir. Bazı ayetlerin inişini rivayet eden haberlerde ayrıntıya bakıldığında "gecenin belli bir bölümünde" gibi açıklamalar mevcuttur. Örneğin; Meryem Suresi gece inmiştir. Ebu Meryem el-Gassani, şöyle der: "Rasulullah'a gidip, "*Benim bu gece bir kızım oldu*" dediğimde, Resulullah (s.a.v.) "*Bana da bu gece*

---

²⁶³ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 92.

²⁶⁴ Suyuti, *a.g.e.*, I, 9.

²⁶⁵ (Kamer, 54/46) *بَلِ السَّاعَةِ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةِ أَذَى وَأَمْرٌ*

²⁶⁶ Buhari, *a.g.e.*, Kitabu't-Tefsir, Kamer Suresi, 397.

²⁶⁷ Suphi es-Salih, *a.g.e.*, s. 138.

Meryem Suresi nazil oldu, sen de kızına Meryem adını ver" demiştir.²⁶⁸ Aslında Hz. Aişe yukarıda geçen bilgiye göre; "ayetlerin tamamı" dememiş, "büyük çoğunluğu" diyerek, gece nazil olan ayetlerin varlığını reddetmemiştir.

Konu ile ilgili başka bir tartışma, çoğunluğu Medeni olan bir surenin Mekki ayetleri de olabileceği sorunudur. Nisa Suresi'nin Mekki olduğu yönündeki görüşlere karşılık Suyuti şöyle der: "Büyük çoğunluğu Medine'de inen bir surenin, bir veya birkaç ayetinin Mekke'de inmesi, o sureyi Mekki kılmaz. Özellikle hicretten sonra nazil olan ayetlerin Medeni olduğu görüşü tercih edildiğine göre, Nisa Suresi için Mekki diyemeyiz. Surenin ayetlerinin nüzul sebeplerine bakan kişi, bu görüşün yanlışlığını görecektir. Buhari'nin Hz. Aişe'den naklettiği, "*Bakara ve Nisa sureleri indiğinde Resulullah'ın yanındaydım*"²⁶⁹ sözü de bu görüşü reddeder. Çünkü Hz. Aişe'nin hicretten sonra Resulullah'ın yanına geldiği ittifakla kabul edilen bir hususdur."²⁷⁰ Bu rivayete göre Hz. Aişe, Bakara ve Nisa Sureleri'nin Medine'de iken nazil olduğunu ifade etmektedir.

Mekki-Medeni ayetler konusunda bilgiler aktarıp daha sonra gelişecek olan bu ilme kaynak bilgi sağlayan bir hanım olarak Hz. Aişe'yi görmekteyiz. Pek çok konuda olduğu gibi diğer hanımlardan soru ya da bilgi gelmeyen konularda, ondan bilgi nakledildiği görülmektedir. Ayetlerin iniş dönemlerini ve gece-gündüz gibi günün hangi saatinde nazil oldukları yönünde görüş bildirmiştir. Mekki-Medeni ayetler konusunda söz söyleme yetkisi elbette öncelikli olarak vahiy sürecinin canlı şahitleri olan sahabededir. Hz. Aişe, bu kültürü ile de sahabe arasında bir hanım olarak önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir.

Bu bölümde elde ettiğimiz verilere göre hanımlardan gelen rivayetlere bakıldığında; henüz sistemli bir şekilde Kur'an ilimlerinden bahsedilemese de bu ilimlerin temel tartışma konularına yönelik olarak onların nakillerde buldukları ve görüş bildirdikleri görülmektedir. Ümmü Seleme, vakıf ve ibtidadan haberdardır. Hz.

---

²⁶⁸ Suyuti, *a.g.e.*, I, 35.

²⁶⁹ Buhari, *a.g.e.*, Menakıbu'l-Ensar, 44.

²⁷⁰ Kurtubi, *a.g.e.*, V, 1; Suyuti, *a.g.e.*, I, 19.

Peygamber (s.a.v.)'in Kur'an okuyuşundan örnek verebilecek kadar da ondan Kur'an dinlemiştir. Ümmü Eyyüb, yedi harf konusundaki ravilerden biridir. Nüzul sebebi ilminin dayandığı rivayetlerin önemli bir kısmı hanımlardan gelmiştir. Onların bir kısmı, haklarında ayet inenler olarak, nüzul sürecinin aktif elemanlarıdır. Ayetlerin bir kısmının muhkem, bir kısmının müteşabih olduğunu nakleden Hz. Aişe, müteşabihlere meyledenlerin kimler olduğunu da açıklayarak, bu ilmin en temel konuları hakkında görüş bildirmiştir. Ümmü Seleme de yaptığı istiva yorumu ile kelimelerin ekollerine kaynaklık etmektedir. Yine bu iki hanımın açıklamalarında nasih-mensuh formuna rastlanmaktadır. Nesh konusunda, bir tefsir otoritesi olan Hz. Aişe adına uydurulan ve metnin tahrifini ima eden rivayetler de görülmektedir. Bunlar, alimler tarafından zayıflığı ispatlanmış, itibar edilmeyen rivayetler olarak kaynaklarda yer almaya devam etmektedir. Hz. Aişe, ayetlerin nüzul dönemleri olan mekki-medeni konusuna dikkat çeken bir hanım olarak araştırmamızda yer almıştır.

Kadınların Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri'ne yönelik olarak katkılarını genel anlamda değerlendirecek olursak, ilk söylememiz gereken şey; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımları ile diğer hanımların katkıları aynı oranda ve derinlikte değildir. Yaşam şartları dikkate alındığında böyle bir şey de beklenemez. Ancak, kadınlar o dönemde gittikçe artan bir ilgi ile konulara yaklaşmışlar ve ya kendi düşüncelerini ya da duyduklarını aktararak, katkı sağlamışlardır. Ayrıca bu konulara ilgi duymaları ve olan bitenden haberdar olmaları önemlidir. Çünkü İslam'ın kadına bakışının bilimsel dayanağını o dönemden elde edilen veriler ortaya koymaktadır.

Dönemin bir başka özelliği, sözlü kültürün topluma hakim olmasıdır. Kadınlar da yazmaktan çok, sözlü olarak bilgi aktarmayı tercih etmişlerdir. Ancak, yazı bilen hanımlar olmasına rağmen, vahiy katipleri arasında kadınların olmaması dikkat çekicidir. Buna rağmen, Hz. Ömer'in vefatından sonra mushaf, Hz. Hafsa'ya emanet edilmiştir. Bu konu ile ilgili tartışmalar da ilmi zihniyetten uzak ve çelişkilidir.

Burada bir konuyu daha vurgulamakta yarar vardır ki o da; vahyin ilk muhatapları arasında yer alan kadınların, ayetlerin inişine sebep olan olayların içinde de yer almalarıdır. O esnada kendilerini rahat ifade edebilmiş olmaları da özellikle sebeb-i

nüzul konusunda açıkça görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile rahat görüşebilmeleri nedeniyle de olayları yakından müşahade etmiş, edindikleri bilgileri yer ve zaman unsurları ile birlikte bize aktarmışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

KADINLARIN KUR'AN'I YORUMLAMA YÖNTEMLERİ ve ÇABALARI

I. KUR'AN'I YORUMLAMA YÖNTEMLERİ

Anlam; bir sözün, bir önermenin, bir düşüncenin ya da bir eserin anlatmak istediği şeydir.²⁷¹ Anlamak ise, bir ifadenin anlatmak istediği ya da anlatmak istediğinden fazlasını almak demektir.²⁷² Kur'an'ı anlamak; en geniş manası ile gerekli olan ön bilgiler edinildikten sonra Kur'an metninin ne dediğini ve ne demek istediğini anlama faaliyetidir.²⁷³ Bu faaliyet, Kur'an çerçevesinde ele alınacak olursa; ayet, siyak-sibak ve metnin tamamı olacak şekilde üç boyutludur.²⁷⁴ O halde ifade etmek gerekir ki, hiçbir metin, metnin olduğu tarihsel ortam ve tarihsel veriler bilinmeden ve metin üzerinde dilbilimsel olarak araştırma yapılmadan anlaşılabilir. Metnin anlaşılma süreci, bu unsurların aydınlatılması ile başlar. Ayrıca, metnin lafzi anlamı bilinmeden, lafzi anlamın ötesinde diğer anlamları da bilinemez. Bu nedenle tefsirde, metin içinde cümleler, hatta tek tek kelimelerin anlamından başlanarak metnin bütününe anlaşılması söz konusudur.

Kadınlar tarafından açıkça ifade edilmese de ayetleri anlamak için gösterdikleri çabayı incelediğimizde öne çıkan bazı yaklaşımlar olduğunu görmekteyiz. Bu yaklaşımları incelediğimizde; amaçlarının dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmak için Kur'an'ı Allah'ın murâdına uygun bir şekilde anlamak, anlatmak ve uygulamak olduğunu görürüz. Bu amaçla, Kur'an'ı kendi içinde anlamının en önemli yaklaşımı olan ayetin ayet ile anlaşılması, ilk olarak ele alacağımız yaklaşım olacaktır.

²⁷¹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 22.

²⁷² H.P. Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, (çev. Mehmet Dağ), Etüt Yayınları, Ankara, 1992, s. 64.

²⁷³ Halis Albayrak, *"Kur'an'ı Anlamak, Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak"*, Kur'an Sempozyumu I, Ankara, 1995, s. 165.

²⁷⁴ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul, 1993, s. 44

A. Ayeti Ayet İle Tefsir

Bu yaklaşımda ayetler hakkında açıklamada bulunurken, ayet hakkındaki görüşlerin başka ayetler ile desteklenerek açıklanması esastır. En doğru tefsir şekillerinden biri olarak kabul edilir. Çünkü, kişisel görüşlerin dışında ayetlerin mesajının birbirini desteklemesinden istifade edilmektedir. Bu yöntem için Kur'an ayetleri ile ilgili olarak bir bilgi birikimi gerekeceği muhakkaktır.²⁷⁵ Yaptığı açıklamalarda ayetlerden istifade eden bir hanım olarak Hz. Aişe'yi görmekteyiz.

Müfessir Razi'ye göre; “*Cennet onun yanındadır..*” mealindeki Necm, 53/15.²⁷⁶ ayetteki zamir, Sidre'ye racidir. Hz. Aişe de böyle açıklamıştır.²⁷⁷ Hz. Aişe'nin açıklaması Taberi'de şöyle geçer: “Muhakkak ki Muhammed, Cebrail'i bir kere de sidre-i münteha denilen yerde gördü.”²⁷⁸ Hz. Aişe, bu ayetteki zamir konusunda açıklama yaparken, Hz. Peygamber'in sidrede sadece Cebrail'i gördüğünü söyleyerek kendi görüşünü desteklemektedir.

Hz. Aişe'nin sidreden bahsettiği başka bir rivayette, görüşlerini desteklemek üzere ayetlerden istifade ettiğini görmekteyiz. Mesruk'tan şöyle nakledilir: “Ben Aişe'nin yanında oturuyordum. O bana; ‘*Her kim, Muhammed Rabbini gördü derse iftira etmiş olur.*’ dedi. Ben Yüce Allah (c.c.); ‘*Andolsun onu bir kez daha görmüştü*’ (Necm, 18/13) ve ‘*Yemin olsun ki, Muhammed onu apaçık gördü* (Tekvir, 81/23)²⁷⁹ buyurmuyor mu?’ diye sordum. O; ‘*Ben bu ümmet içinde Resulullah'a bunların manasını soran ilk kişiyim. Resulullah bana şöyle dedi: ‘O görülen Cebrail’di. Ben Cebrail’i bu iki kerenin dışında yaratıldığı asli şekli ile görmedim. Ben onun gökten indiğini gördüm, öyle ki onun azametli yaratılışı gök ile yer arasını doldurdu.*’ Hz. Aişe şöyle devam etti: ‘Sen Allah (c.c.)’ın; ‘*Gözler onu görmez, o ise bütün gözleri görür, O*

²⁷⁵ Zerkeşi, *a.g.e.*, II, 175; Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 37; Halis, Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, s. 135-136.

²⁷⁶ (Necm, 53/15) *عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى*

²⁷⁷ Razi, *a.g.e.*, XX, 504.

²⁷⁸ Taberi, *a.g.e.*, XXVII, 53-55.

²⁷⁹ (Tekvir, 81/23) *وَلَقَدْ رَأَاهُ بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ*

her şeyin inceliklerini bilendir, her şeyden haberdardır.’ (En’am, 6/103)²⁸⁰ buyurduğunu işitmedin mi? Yine sen Allah Teala’nın; ‘Allah, insanla ancak vahiyle veya perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderir de izniyle O’nun dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yüceler yücesidir, hüküm ve hikmet sahibidir.’ (Şura, 42/51)²⁸¹ buyurduğunu işitmedin mi? dedi.”²⁸²

Bu rivayete göre Hz. Aişe, Necm, 8/13 ve Tekvir, 81/23. ayetlerinde anlatılmak istenileni ifade ederken, kendi görüşüne En’am, 6/103 ve Şura, 42/51. ayetlerden delil getirmekte ve ayetlerden istifade etmektedir. O, kullandığı bu yöntemde görünüşte birbiri ile çelişkili gibi görülen ayetleri uzlaştırmaktadır. Hz. Aişe’ye göre, Hz. Peygamber’in Yüce Allah’ı görmesi söz konusu değildir, O (c.c.) ancak vahiyle veya perde arkasından elçisi ile iletişim kurar, elçisi tarafından görülemez. Hatta bu düşüncede olanı, “Hz. Peygamber hakkında yalan söylemek” ile suçlamaktadır.²⁸³ Razi şöyle der: “Bu konuda sahabe arasında ihtilaf vardır, ancak görmenin caiz olduğu konusunda görüş bildirenler de olmuştur.”²⁸⁴ Hz. Aişe bu görüşü ile sahabe içinde “Allah (c.c.) gözle görülemez” görüşünü savunarak, rü’yetullahı reddeden itikat mezheplerini etkilemiştir.²⁸⁵

²⁸⁰ (En’am, 6/103) لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

²⁸¹ (Şura, 42/51) وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بآيَاتِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

²⁸² Müslim, *a.g.e.*, Kitabu’l-İman, 177; Taberi, *a.g.e.*, XXVII, 53-55; Kurtubi, *a.g.e.*, VI, 242. Başka bir rivayete göre, soruyu soran İbn Abbas’tır. Buhari, *a.g.e.*, Bed’ül-Vahy, 7.

²⁸³ Buhari’de aynı rivayetin başka bir versiyonu şöyledir: Mesruk şöyle nakleder: “Ben Aişe’ye; ‘Ey anneciğim, Muhammed (s.a.v.) Rabbi’ni gördü mü?’ diye sordum. O da bana; ‘Söylediğin bu söze şaşırdım, her kim “Muhammed Rabbi’ni gördü” der ise, yalan söylemiştir.’ dedi ve; “Gözler O’nu görmez, O, gözleri görür” (En’am, 6/103) ayetini okudu...” Buhari, *a.g.e.*, Kitabu’t-Tefsir, Necm Suresi, 1.

²⁸⁴ Razi, *a.g.e.*, XXVIII, 295.

²⁸⁵ “Ehl-i sünnet, ahirette müminlerin Yüce Allah’ı görmelerinin caiz olduğunu ifade ederken, bu görmenin akıl ile izah edilemeyeceğini ve mahiyetinin bilinemeyeceğini söyleyerek Kıyame, 75/22-23.²⁸⁵ ayetlerde “O gün Rablerine bakan yüzler vardır” ifadesini görüşlerine delil olarak gösterirler. Mutezile ve Cehmiye ise, bu görüşü reddederek, ahirette müminlerin Rablerini göremeyeceklerini ifade ederek, Hz. Aişe gibi En’am, 6/103. ayeti görüşlerine delil olarak almışlardır.” Saim Kılavuz, *a.g.e.*, s. 232.

Bu örneğin dışında ayetlerin tefsiri için, ayetlerden istifade eden başka bir hanımdan örnek bulunamamıştır. Aşağıda görüleceği üzere onlar, daha çok hadislerden yardım almışlardır.

B. Ayeti Hadis İle Tefsir

Hz. Peygamber (s.a.v.) hem tebliğ hem de tebyin ile görevlidir.²⁸⁶ Onun açıklamaları, tefsir için önemli bir kaynak durumundadır. Bu nedenle hadisten uzak bir tefsir anlayışı düşünülemez.²⁸⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.), vahiy süreci boyunca anlamı kapalı olan kelimeleri açıklıyor, ayetlerin hükümlerini, uygulamaları ile tefsir ediyordu. Hadis ile tefsir, o dönemde sahabenin ihtiyacı ölçüsünde idi ve bu nedenle Kur'an'ın tamamını tefsir etmeye gerek olmamıştı.²⁸⁸ Ancak sahabenin ayetleri anlama girişimleri, anlama-uygulama birlikteliğini beraberinde getirmişti ve naklettikleri hadisler çerçevesinde ayetlerden elde ettiklerini, kendi hayatlarında uyguladıklarını söylemek mümkündür. Bu nedenle sahabe için, dinlerinin en önemli rehberi Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir ve hadislerini öğrenmek, ezberlemek, nakletmek; önem verdikleri bir faaliyet olmuştur.²⁸⁹ Sahabi hanımlar için de durum aynıdır, hadis ayeti anlamada önemli bir kaynaktır. Bu nedenle de hadis kaynağını, anlama ve yorum faaliyetinde kullanmışlardır.

Bu konuda verebileceğimiz ilk örnek; “Başınıza bir musibet geldiğinde...” mealindeki Bakara, 2/156.²⁹⁰ ayet ile ilgili olarak Ümmü Seleme'den gelen bir rivayettir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: “Herhangi bir müslümana bir musibet gelip çattı mı, o da Aziz ve Celil olan Allah'ın kendisine emrettiği şekilde; *'Muhakkak biz Allah'a aidiz, şüphesiz biz ona döneceğiz, Allahım bu*

²⁸⁶ (Nahl, 16/44) وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

²⁸⁷ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, s. 137-138.

²⁸⁸ Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, Akademi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 23-27.

²⁸⁹ Zehebi, *et-Tefsir*, I, 57-59.

²⁹⁰ (Bakara, 2/ 156) الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

musibetin ecrini bana ver, onun yerine bana ondan daha hayırlısını ihsan buyur.” diyecek olursa, mutlaka Allah da ona ondan daha hayırlısını verir.”²⁹¹

Aynı konuda Hişam b. Ziyad, annesinden o da Fatıma bt. el-Huseyn’den, o da annesi Hz. Fatıma’nın Resulullah’tan şöyle duyduğunu nakleder: “Her kimin başına bir musibet gelirse, o kişi; *‘Muhakkak biz Allah’a aitiz, şüphesiz biz ona döneceğiz...’* derse ve o olayı her hatırladığında yine aynı şeyi söylese, aradan ne kadar zaman geçse de Allah (c.c.) yine o günkü ecri yazar.”²⁹² Ahmed b. Hanbel, bu ravi zincirinde Hişam b. Ziyad’ı zayıf olarak nitelemiş ve bu rivayeti zayıf bulmuştur.²⁹³

Bu rivayetlere göre Ümmü Seleme, Hz. Peygamber (s.a.v.)’den ayeti açıklayan bir rivayet naklederek, tefsire katkı sağlamaktadır. Ayrıca, rivayette ifade edilen müminlerin şüphe içermeyen iman, tam teslimiyet ve yüksek ahlak özelliklerini yansıtma ve bir gereği olarak, sıkıntı anında da bu iman ve teslimiyetlerini ifade etmeleri, bu konuda bilinç sahibi olduklarını gösteren bir bulgudur. Ahmed b. Hanbel’in zayıf bulduğu Fatıma bt. Huseyin’in Hz. Fatıma’dan naklettiği rivayete göre ise, bir kişi ömür boyu o musibeti hatırlayarak, buna karşılık Rabbi’nden daha hayırlı bir şey istemeye devam edebilir.

Oruç ile ilgili olarak, Bakara, 2/187.²⁹⁴ ayette yapılan tartışmalarda, “Arka arkaya iftar etmeden oruç tutmak” konusunda Hz. Aişe şöyle der: “Arka arkaya iftar etmeden oruç tutulmaz, çünkü bunu Resulullah’a sorduğumda; *‘Allah, müminlere rahmet olarak oruç için iftar etmeden iki günü birleştirmeyi yasakladı.’* demişti.”²⁹⁵

Oruca niyet vakti ile ilgili olarak Hz. Hafsa şöyle der: “Oruca niyet için vakit, imsaktan öncedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: *‘Tan yerinin ağarmasından önce oruç kararını vermeyenin ve niyet etmeyenin orucu yoktur.’*²⁹⁶

²⁹¹ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 87; Müslim, *a.g.e.*, Cenaiz, 3-4; İbn Mace, *a.g.e.*, Cenaiz, 55; Tirmizi, *a.g.e.*, Deavat, 13; Razi, *a.g.e.*, IV, 94; Kurtubi, *a.g.e.*, II, 177; İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 635.

²⁹² Sa’lebi, *a.g.e.*, II, 23.

²⁹³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 201.

²⁹⁴ (Bakara, 2/187) ... *أَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ...*

²⁹⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 736.

²⁹⁶ Kurtubi, *a.g.e.*, II, 319.

Hız. Aişe, visal orucu hakkında açıklama da bulunurken, hadisten delil getirmiş ve görüşünü desteklemiştir. Hız. Hafsa da duyduğu hadise dayalı olarak oruç için niyet edilecek vakte dikkat çekmiştir. Bu örnekler, aynı zamanda Hız. Aişe ve Hafsa'nın ibadet konusunda ayrıntılı bilgilere önem verdiklerini de bize göstermektedir.

Yeminler ile ilgili olarak yapılan açıklamalar içerisinde Hız. Aişe, "Allah, düşünmeden yaptığımız yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz..." mealindeki Bakara, 2/225.²⁹⁷ ayet kapsamında, Hız. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle dediğini nakleder: "Kim akraba ziyaretini kesmeye veya haram işlemeye yemin ederse, onun için iyi olan, bu yemini bozmasıdır."²⁹⁸ Hız. Aişe, bu şekilde yemin edildiği takdirde bu yeminin bozulması gerektiğini, bu konuda bir hadis naklederek açıklığa kavuşturmuştur.

Ümmü Gülsüm bt. Ukbe, "Onların kend aralarında gizli konuşmalarının bir çoğunda hayır yoktur..." mealindeki Nisa, 4/114.²⁹⁹ ayet ile ilgili olarak Hız. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle dediğini nakleder: "İnsanların arasını düzelden kişi, yalancı değildir, onun hayrı artar, ya da hayır söylemiş olur." Ümmü Gülsüm bt. Ukbe bu konuyu açıklamaya şöyle devam eder: "Ben insanların söylediklerinden şu üçünün dışında bu ayete uygun olarak yalana ruhsat verildiğini işitmedim: Harpte, insanların arasını düzeltmede, kişinin hanımı ile ve hanımın kocası ile barışmasında."³⁰⁰ Ümmü Gülsüm bt. Ukbe, ayetin manasını destekleyen hadisi naklettikten sonra kendi yorumunu eklemiştir. Ona göre yalan, savaşta, birbirine dargın olan insanların ve eşlerin arasının düzeltilmesi esnasında söyleniyorsa, buna ruhsat verilmiştir ve günah sayılmamaktadır.

Rivayetlere göre hanımlar, ayetler ile ilgili kendi görüşlerini açıklarken, hadis kaynağından istifade etmektedirler. Kadınların ayetlerin tefsirinde kaynak olarak hadisleri kullanmaları önemlidir. O dönemde sahabenin kendi görüşünde elbette hadislerin etkisi büyüktür. Kadınlar da bu yaklaşıma uygun olarak hareket etmişlerdir

²⁹⁷ (Bakara, 2/225) لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبَكُمْ وَاللَّهُ عَفُورٌ حَلِيمٌ

²⁹⁸ Taberi, *a.g.e.*, II, 424.

²⁹⁹ (Nisa, 4/114) لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّنْ نُّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنَ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَن يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 404; İbn Kesir, *a.g.e.*, V, 1927.

C. Ayetin Kelimelerini Açıklamak

Bir metni anlamak için, o metin içinde geçen kelimelerin cümle bütünlüğü içinde kazandığı anlamları ile mümkün olur. Bir kelime, metin içinde anlam birimlerinden her birinden hareketle yeni anlam değerleri kazanabilir. Bu nedenle kelimenin manasının tespiti için; kelimenin mefhumunun, bulunduğu yerde diğer kelimelerle ilişkisinin ve bulunduğu tertip biçiminin dikkate alınması gerekir.³⁰¹

Kur'an'da garib, müphem ve mücmel kelimeler bulunmaktadır.³⁰² Kur'an'daki mücmellerin bir kısmı Yüce Allah (c.c.) tarafından açıklanmış, bir kısmının tefsiri sünnete bırakılmış, bir kısmı da ashabın içtihadı ile mübeyyen hale gelmiştir.³⁰³ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "namaz, oruç, zekat" vb. lafızları açıklaması, buna örnek teşkil eder. Bunun dışındakiler, sahabe ve daha sonra alimler tarafından yapılan açıklamalardır. Biz bu konuda hanımların açıklamalarından bulduğumuz örnekleri inceleyelim:

Bu konuda vereceğimiz ilk örnek; “Eşlerinden boşanmış kadınlar üç adet süresince beklerler..” mealindeki Bakara, 2/228.³⁰⁴ ayette geçen “kuru” (قُرُوءٌ) kelimesi ile ilgilidir. Bu kelime, kendi içinde zıt anlam içeren bir kelimedir. Hz. Aişe, bu kelimeyi “temizlik müddeti” olarak tefsir eder. Onunla birlikte Zeyd b. Sabit ve İbn Ömer de aynı görüştedir.³⁰⁵ Bu bilgiye göre, boşanan kadının iddet müddeti, üç temizlik dönemidir. Hz. Aişe, bu görüşü ile kelimeyi “üç hayız dönemi” olarak açıklayan alimlerden ayrılmıştır. İçinde zıt anlamı barındıran bu lafzı Hz. Aişe, temizlik müddeti olarak almayı tercih etmiştir. Şüphesiz kadın tarafından olaya bakıldığında sürenin temizlik müddeti içinde başlaması ve bitmesi kadının yararınadır. O da bu yararı gözeterek bir tercihte bulunmuştur.

³⁰¹ Mehmet Murat Karakaya, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 58.

³⁰² İsmail Cerrahoğlu, “*Garibu'l-Kur'an*”, D.İ.A., XIII, 380.

³⁰³ Hüseyin Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 21.

³⁰⁴ (Bakara, 2/228) ...وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ...

³⁰⁵ İmam Malik, *Muvatta*, Mısır, 1939, Talak, 1196; Taberi, *a.g.e.*, II, 455; Kurtubi, *a.g.e.*, III, 116; Razi, *a.g.e.*, V, 192; Sa'lebi, *a.g.e.*, II, 170.

Bu konuda başka bir örneğe, “Namazlara, özellikle de orta namaza dikkat edin..” mealindeki Bakara, 2/238.³⁰⁶ ayet ile ilgili görüşlerde rastlıyoruz. “Orta namaz” (وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى) hakkında görüş bildiren sahabe içerisinde Hz. Aişe; “Bu namaz ikinci namazdır.”³⁰⁷ demiştir. Hatta Hz. Aişe, “Biz onu Resulullah zamanında harfî harfine böyle okuyorduk.” demiştir.³⁰⁸ İbn Kesir konu hakkında şöyle der: “Bazı rivayetlere göre, Hz. Aişe, İbn Ömer ve Ebu Said, bu namazın öğle namazı olduğunu söyler. Başka rivayetlere göre, Hz. Hafsa, Ümmü Seleme, Ümmü Habibe³⁰⁹ ve Hz. Aişe, bu namazın ikinci namazı olduğunu söyler. Hz. Aişe’nin kölesi Ebu Yunus’dan gelen bir rivayete göre o şöyle der: “Aişe bana kendisine bir mushaf yazmamı emretti ve; ‘Orta namaz ayeti gelince bana haber ver’ dedi. Bu ayete ulaştınca, ‘İkinci namazına devam edin’ diye yazdırdı, sonra şöyle dedi: ‘Bunu Resulullah’tan işittim.’³¹⁰ Yine aynı konuda Abdülmelik b. Abdirrahman, annesi Ümmü Humeyde bt. Abdirrahman’ın şöyle dediğini nakleder: “Ben orta namazı Aişe’ye sordum. O bana ayeti şöyle okudu: ‘Orta namaza, ikinci namazına devam edin.’ Başka bir rivayete göre Ümmü Humeyde şöyle der: “Ben orta namazı Aişe’ye sordum. O bana, ‘Biz onu Nebi zamanında şöyle okurduk: ‘Orta namaza, ikinci namazına devam edin.’ diye cevap verdi.”³¹¹

Başka bir rivayete göre Hz. Aişe orta namazın öğle namazı olduğunu, Hz. Hafsa ise ikinci namazı olduğunu söylemiştir.³¹²

³⁰⁶ (Bakara, 2/238) حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

³⁰⁷ Müslim, *a.g.e.*, K. Mesacid, 207; Tirmizi, *a.g.e.*, K. Tefsir, 3; Ebu Davud, *a.g.e.*, K. Salat, 5; Nesai, *a.g.e.*, K. Salat, 14; Razi, *a.g.e.*, V, 300.

³⁰⁸ Taberi, *a.g.e.*, II, 570.

³⁰⁹ Ümmü Habibe, Ebu Süfyan’ın kızı ve Hz. Peygamber’in hanımlarından biridir. Remle olarak da bilinir. Eşi Ubeydullah b. Cahş ile birlikte müslüman olur. Habeşistan’a hicret eder, eşi hıristiyan olunca ondan ayrılır. Daha sonra Hz. Peygamber ile evlenir. O’ndan hadis rivayet eder. Safiyye bt. Şeybe ve Zeyneb bt. Ebi Seleme de Ümmü Habibe’den hadis rivayet eden hanımlardır. H. 59 yılında vefat etmiştir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 96; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 294; Zehebi, *Tecrid*, II, 316.

³¹⁰ Tirmizi, *a.g.e.*, K. Tefsir, Bakara Suresi, 29; İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 955, 956.

³¹¹ İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 95.

³¹² Nesai, *a.g.e.*, Salat, 21; Kurtubi, *a.g.e.*, III, 209.

Abdullah b. Ömer'in kölesi Nafi, Hz. Hafsa'dan şöyle nakleder: "O mushafını yazan katibe şöyle dedi: '*Ben Resulullah'tan işittim ki orta namaz ikindi namazıdır. Orta namaza ikindi namazı yaz.*'"³¹³

Orta namazın akşam namazı olduğunu savunanlar, Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'den naklettiği şu rivayete dayanırlar: "Şüphesiz Allah (c.c.) nezdinde en kıymetli namaz akşam namazıdır. Yolcudan ve mukîmden bu namazı kaldırmamıştır. Allah (c.c.) o namaz ile gündüz namazını kapatmış, gece namazını açmıştır. Bu namazın ardından iki rekat daha kılsa, yirmi yıllık günahı bağışlanır, cennette ona bir saray yaptırılır."³¹⁴

Orta namaz konusunda Hz. Aişe, Hafsa, Ümmü Seleme ve Ümmü Habibe'den açıklamalar gelmiştir. Bu ifade gerçekten izaha muhtaçtır. Hangi namazın kastedildiğini açığa kavuşturacak olan, sahabenin naklidir. Ancak, "öğle, ikindi, akşam namazları" olduğu yönündeki birbirinini nakzederek açıklamalar, zihni karıştırmaktadır. En çok görüş birliği "orta namazın ikindi namazı" olduğu yönünde olduğu için, genel kabul buna göre şekillenmiştir. Ancak irdelememiz gereken konu, aynı kişiden birden fazla görüş gelmiş olmasıdır. Rivayetler ne yönde olursa olsun, bize göre belirleyici husus; hem Hz. Aişe'nin hem de Hz. Hafsa'nın mushaflarını yazdırdıkları katibe "ikindi namazı" kaydını düşürmeleridir. Kanaatleri bu yönde olmasa idi, kayıt gibi ciddi bir olay esnasında net bir görüş bildiremezlerdi. Her ikisi de kayda "ikindi namazı" olarak geçirmişlerdir.

Bu rivayetlerde dikkati çeken başka bir konu, Hz. Aişe'nin, "*Biz bu ayeti böyle okuyorduk*" demesidir. O halde daha sonra orta namaz için ikindi namazı ifadesi ayette neden görülmemektedir? Neshedilmiş olabilir mi? Hz. Aişe'nin açıklamalarında bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun bu ifadesi, "*Bu ayette orta namazdan biz ikindi namazının kastedildiğini anlıyorduk*" anlamına gelebilir. Ayetin metninde daha önce ikindi namazı kaydı olmuş olsaydı, sahabe arasında orta namaz konusu bu kadar üzerinde ihtilaf edilen bir konu olmazdı diye düşünüyoruz.

---

³¹³ Sa'lebi, *a.g.e.*, II, 196.

³¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 350; Sa'lebi, *a.g.e.*, II, 197; Kurtubi, *a.g.e.*, III, 210.

Bu konuda bir başka örnek; Hişam b. Urve, babasından o da Hz. Aişe'den, "Allah'ı bırakıp, bir takım dişi isimler verdikleri putlara taparlar.." mealindeki Nisa, 4/117.³¹⁵ ayette geçen "**inassen**" (إِنَاثًا) kelimesi ile ilgili olarak gelen rivayettir. Bu rivayette O, şöyle nakleder: "*Onu bırakıp da yalnız dişilere tapıyorlar*" ayetindeki "**inassen**" kelimesi "*putlar*" demektir.³¹⁶ Hz. Aişe, ayetin bağlamına uygun olarak müşriklerden bahsedilmesi ile ilgili olarak kelimenin "*putlar*" olduğunu açıklamış ve kelimeye ayetin kastına uygun bir mana vermiştir.

Hz. Aişe, "Allah yolunda bütün gücünüz ile çalışın. O, sizi seçmiş, dinde size her hangibir zorluk kılmamıştır.." mealindeki Hac, 22/78.³¹⁷ ayette geçen "Harec" (حَرَاج) kelimesi ile ilgili olarak, şöyle der: "Rasulullah'a '*harec*' kelimesinin ne demek olduğunu sordum, bana '*sıkışmak, daralmak*' anlamında olduğunu söyledi."³¹⁸ Buna göre ayetin manası, Yüce Allah (c.c.)'ın din konusunda müminlere bir darlık vermediği yönündedir. Hz. Aişe din konusunda müminlere yüklenmeyenin ne olduğunu merak etmiş ve öğrenmiştir. Onun bu sorusu sayesinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in açıklaması da bize ulaşmaktadır.

Müfessir Razi Asr, 103/1.³¹⁹ ayet ile ilgili olarak şöyle der: "Hz. Hafsa'nın mushafında "*asr*" (الْعَصْرُ) kelimesinin yanında ikinci namazı şeklinde bir açıklama bulunmaktadır."³²⁰ Katade de asr kelimesini, "*ikinci namazı vakti*" olarak açıklamıştır. Ona göre ayette, ikinci namazı vaktine dikkat çekilmektedir. İkinci vakti, günün son saatleri olduğu gibi, bu ayette insanın ömrünün son zamanlarına da bir işaret vardır. Hz. Ali ise, asr kelimesini, "*içinde yaşanılan zaman*" olarak açıklamıştır.³²¹ Taberi, "zaman, öğle veya ikinci zamanı" hakkındaki görüşleri naklettikten sonra, "Asr, zamandır,

³¹⁵ (Nisa, 4/117) *إِن يَدْعُونَ مِن دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِن يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَّرِيدًا*

³¹⁶ Taberi, *a.g.e.*, IV, 279; İbn Kesir, *a.g.e.*, V, 1930.

³¹⁷ (Hac, 22/78) *وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ...*

³¹⁸ Taberi, *a.g.e.*, IX, 192; Razi, *a.g.e.*, XVI, 377.

³¹⁹ (Asr, 103/1) *وَالْعَصْرُ*

³²⁰ Razi, *a.g.e.*, XXIII, 390.

³²¹ Buhari, *a.g.e.*, K. Mevakıt, 14.

zaman ile ilgili tüm vakitleri içerir” demiştir.³²² Buna göre Hz. Hafsa, asra yemin edilirken, ikinci namazına yemin edildiğini düşünmüş ve bu şekilde mushafına kaydedilmesini sağlamıştır. Ona göre, insanın gün içerisinde ikinci namazı ve vaktine dikkat etmesi ve bu vakti iyi değerlendirmesi gerekir, aksi takdirde hüsrana uğrayabilir.

Bu konuda verebileceğimiz son örnek, Hz. Aişe’ye aittir. Kevser, 108/1.³²³ ayette bahsedilen ve sureye adını veren “Kevser” (الكوثر) kelimesi ile ilgili olarak O şöyle der: “Kevser Suresi bana sorulduğunda şöyle dedim: ‘Bu, Peygamber’e verilmiş olan bir ırmaktır. Onun üzerinde bulunan su bardakları, yıldızlar sayısındadır.’³²⁴ Başka bir rivayete göre Ebu Ubeyde, Hz. Aişe’ye şöyle sordu: “Biz sana kevseri verdik” ayetinin anlamını sordum, o şöyle dedi: “Kevser muazzam bir ırmaktır, o Peygamberimiz’e bahşedilmiştir, onun iki tarafı incilerle donatılmıştır, bu ırmağın bardakları yıldızlar sayısındadır.”³²⁵ Hz. Aişe, konu hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.)’den duyduklarına dayalı olarak bu kelimeyi açıklamıştır. Bu rivayette görülen başka bir husus, Hz. Aişe’nin başkalarının da sorularına cevap verdiğiidir.

Kadınlar arasında Hz. Aişe, Hz. Hafsa, Ümmü Seleme ve Ümmü Habibe’nin kelime açıklamaları yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu hanımlar, ayetlerdeki kelime açıklamalarını yaparken, ayrıntılı kelime tahlilleri yerine icmali mananın açıklanmasını tercih etmişler, bunun için kimi zaman hadisten yararlanmış, kimi zaman da kendi bilgilerine göre açıklamışlar, birden fazla anlama gelen kelimeler için, kendilerince uygun anlamı tercih etmişlerdir. Ayetin anlaşılmasında bütünüün anlaşılması için, parçalarının doğru anlaşılması önemlidir. Kelime açıklamalarına yönelmek, bütün içerisinde önce parçanın anlaşılması yaklaşımdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine sorulan sorular aracılığıyla bazı kelimelerin açıklamasını yapmıştır. Bu nedenle hanımların yaptıkları açıklamalarda da hadislerin etkisi önemli ölçüdedir. Bu nedenle hanımların açıklamalarında ayrıntılı kelime tahlilleri görülmez. Ancak hanımlar içerisinde Hz. Aişe, kelime anlamlarını merak edip Hz. Peygamber (s.a.v.)’e soran biri

³²² Taberi, *a.g.e.*, XXX, 187.

³²³ (Kevser, 108/1) *إِنَّا أُعْطِينَاكَ الْكُوْثَرَ*

³²⁴ Taberi, *a.g.e.*, XII, 717; Sa’lebi, *a.g.e.*, X, 309; İbn Kesir, *a.g.e.*, XV, 8695.

³²⁵ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Kevser Suresi, 488; Kurtubi, *a.g.e.*, XX, 118.

olarak daha meraklı bir kişilik sergilemektedir. Onun; “temizlik müddeti” açıklaması, kelimenin anlamında yaptığı bir tercihin ürünüdür. Bu da onun ilmi muhakeme yeteneğini ortaya koymaktadır. Hz. Hafsa’nın “asr” kelimesini orta namaz olarak ifade etmesi ise, bu kelime için orta namaz anlamını tercih ettiğini ve kelimeyi böyle tefsir ettiğini göstermektedir.

D. Ayetten Hüküm Çıkarmak

Yüce Allah (c.c.) Kur’an’da insanlığın hayatına yön verici bir takım esas ve hükümler koymuştur. Bu hükümler, “Aile ve miras, borçlar, ceza, devletler arası ilişkiler, iktisadi ve mali hukuk” konularındadır. Bu konular içinde en ayrıntılı hükümler, aile hukuku ile ilgili olanlardır.³²⁶ Ahkam ayetleri üzerine, fıkhi tefsirler telif edilmiştir.³²⁷

Ahkam ayetlerini anlamada sünnete baktığımızda, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Nahl, 16/44.³²⁸ ayeti gereğince “beyan” görevi nedeni ile bu ayetlerdeki hükümleri ya teyit ettiğini, ya tefsir ettiğini, ya da başka bir ayrıntı oluştuğunda ek hükümler koyduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra kendi hayatı ile de bu ayetlere uygulama örneği sağlamıştır.³²⁹

Sahabenin ise, en çok ameli hükümleri içeren bu ayetleri öğrenme ve uygulamada istekli oldukları görülür. Amaç, elbette pratikte uygulanabilirliği yakalamaktır. Şüphesiz tefsir faaliyetinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’den sonra en mühim rolü sahabe yüklenmiş, edindikleri bilgileri sonraki nesillere öğretme ve nakletme görevini yerine getirmişlerdir. Ona yakın olmakla da sebab-i nüzul, nasih-mensuh, lügat bilgileri ile ayetten hüküm çıkarma ve içtihad etme özellikleri kazanmışlar, ahkam ayetlerini tefsir etmede Hz. Peygamber (s.a.v.)’den sonra en yetkili olma derecesini elde etmişlerdir.³³⁰

³²⁶ Mevlüt Güngör, *Kur’an Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi*, Kur’an Kitaplığı, İstanbul, 1996, s. 17-21.

³²⁷ Mevlüt Güngör, *a.g.e.*, s. 51.

³²⁸ (Nahl, 16/44) بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

³²⁹ Mevlüt Güngör, *a.g.e.*, s. 63-70.

³³⁰ Mevlüt Güngör, *a.g.e.*, s. 72.

Ancak bu durumun sahabenin hepsi için geçerli olmadığı açıktır. Kendi içlerinde derecelenmişlerdir. Bunlar arasında önde gelenler; İbn Abbas (v. 68/687), İbn Mes'ud (v. 32/652), Ali b. Ebi Talib (v. 40/660), Ubey b. Ka'b (v. 21/642)'dir. Diğerleri; Hz. Ömer (v. 23/643), Hz. Osman (v. 35/655), Zeyd b. Sabit (v. 45/665), Ebu Musa el-Eşari (v. 44/664) ve Abdullah b. ez-Zubeyr (v. 73/692)'dir. Tefsir ile ilgili rivayeti az olanlar; Hz. Ebu Bekir (v.13/634), Enes b. Malik (v. 93/712), Ebu Hureyre (v. 57/676), Abdullah b. Ömer (v. 74/893), Abdullah b. Amr b. el-As (v. 65/684) ve Hz. Aişe (v. 58/667)'dir.³³¹

Dönem olarak bakıldığında, esasen sahabe döneminde farklı görüşler nedeni ile bir gruplaşma görülmez. Ancak daha sonra Mekke ve Medine bölgesini içine alan Hicaz Medresesi ile Kûfe ve Basra'yı içine alan Irak Medresesi teşekkül etmiştir. Hicaz daha sonra ehl-i eser, Irak ise ehl-i rey medresesine dönüşmüştür.³³² Bu medreseler incelendiğinde oluşumlarını etkileyen önemli sahabelerin olduğu görülmektedir. Hicaz medresesinin teşekkülünde Hz. Ömer, Zeyd b. Sabit, İbn Ömer ve Hz. Aişe etkilidir. Ancak Zehebi'ye göre; bu ekol üzerinde Mekke'de İbn Abbas, Medine'de Ubey b. Ka'b bu sahabelerden daha etkili olmuşlardır.³³³ Aslında şunu ifade etmek gerekir ki, hanımlar ciddi anlamda fihri tefsir malzemesi sağlamış olmalarına rağmen, bu değerlendirmeler içinde yeterince yer almamışlardır. Suyuti ve Zehebi'ye göre Hz. Aişe'nin, tefsir için rivayetleri yeterli sayıda değildir. Mustafa Fayda ise, bu görüşün aksine Medine fıkıh ekolünün teşekkül edişinde Hz. Aişe'nin önemli bir payı olduğunu düşünmektedir.³³⁴ Onun kıyas ve akli yöntem kullanması, hikmet-i teşri konularında bir anlayışa sahip olması, evini ilim merkezi haline getirip, gelen soruları cevaplaması ve uzak yerlerden gelen soruları mektupla cevaplandırması gibi özellikleri nedeni ile etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ebu Seleme b. Abdirrahman onun hakkında; "Bir çok meseleleri derinlemesine anlayan Aişe'dir." demiş, tabiinden Ata b. Ebi Rabah da Hz.

³³¹ Suyuti, *a.g.e.*, II, 187; Zehebi, *a.g.e.*, I, 36.

³³² Zehebi, *a.g.e.*, I, 101-107.

³³³ Zehebi, *a.g.e.*, I, 114.

³³⁴ Mustafa, Fayda, "Aişe" D.İ.A., II, 204.

Aişe için; “Fıkıhı ondan daha iyi bilen kimse görmedim.” demiştir.³³⁵ Kasım b. Muhammed ise, ilk üç halife döneminde Hz. Aişe’nin müstakil bir fetva makamı haline geldiğini ifade etmiştir.³³⁶ Ayrıca o günlerde diğer şehirlerden yolculuk yapıp, Hz. Aişe’nin yanına soru sormaya gelenler mevcut idi. Gelemeyip mektup yazanlara Hz. Aişe, öğrencisi Hz. Aişe bt. Talha aracılığıyla cevap yazdırmıştır.³³⁷

Bu konuda kadınların katkısını ortaya koyabilmemiz için, öncelikli olarak hangi açılardan faydalı olduklarını açıklamamız gerekir. Öncelikle söyleyebileceğimiz tespit, fıkıh içerikli ayetlerden bahsederken, fıkıh terimleri kullanarak açıklamalar yapmaları ve ayette belirtilmeyen hususlara yönelik olarak ek hükümler getirmeleridir.

1. Ayetin Hükümünü Fıkhî Terimlerle Açıklamaları

Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi, fıkhî hükümlerin ayet ya da hadis kaynağına dayalı olarak açıklandığı bir dönemdir. Bu hükümler, yapılması gerekli olan ya da muhayyer bırakılan davranışların esaslarıdır. Eğer bir fiilin kesin olarak yapılması isteniyorsa **farz** ya da **vacib**, yapılması tercih ediliyorsa **mendub**, kesin olarak terkedilmesi isteniyorsa **haram**, terkedilmesi tercih ediliyorsa **mekruh**, yapılması ya da yapılmaması konusunda serbestlik var ise **mübah** olarak nitelendirilmiştir.³³⁸ Bu niteleme ifadeleri, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde ayet ya da hadisler tarafından açıklanmıştır. Hanımların bu hükümleri bilmeleri ve bu yönde açıklama yapmaları, öncelikli olarak bu fiiller ile yükümlü olduklarının farkında olduklarını gösteren bir bulgudur. Hz. Peygamber (s.a.v.) vasıtası ile öğrendiklerine ya da vahiy sürecindeki gözlemlerine dayalı olarak hükümleri nakletmiş ve açığa çıkmalarına vesile olmuşlardır.

Bu konuda vereceğimiz ilk örnek; Hz. Aişe’nin, “Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar..” mealindeki Bakara, 2/3.³³⁹ ayette namaz bahsinde selam vermenin hükmü ile ilgili olarak yaptığı açıklamalarda görülür. Bu rivayete göre Hz. Aişe ve Hz.

³³⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 66, İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 437.

³³⁶ İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 375.

³³⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 93.

³³⁸ Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, (terc. Abdülkadir Şener), Fecr Yayınevi, Ankara, 1994, s. 35; Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku-1*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 98

³³⁹ (Bakara, 2/3) الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

Ali şöyle derler: “Namaz sonunda selam vermek **vaciptir**. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle der: ‘*Namazın anahtarı abdest, tahrimi tekbir, tahlili ise selamdır.*’³⁴⁰ Hz. Aişe’nin hadis kaynağı ile hüküm verdiği anlaşılmaktadır. Buna göre namaz sonunda selam vermenin hükmü, kesinlik ifade eden vacip hükmündedir. Hz. Aişe açıklamasında, “vacib-gereklilik” ifadesi ile fihhi bir terim kullanmıştır.

Bir başka örnekte Maide Suresi ile ilgili olarak Cübeyr b. Nufeyr şöyle nakleder: “Hz. Aişe’nin huzuruna girdim bana şöyle dedi: ‘*Maide suresini okuyor musun?*’ ‘Evet’ dedim. ‘*Maide, Allah (c.c.)’ın indirdiği son buyruklardandır. Bu nedenle o surede **helal** diye bulduğunuz şeyi **helal** bilin, **haram** diye bulduğunuz şeyi **haram** bilin*’ dedi.³⁴¹ Hz. Aişe’ye göre, bu sure son inen surelerden olduğu için içindeki hükümler bağlayıcıdır. Müminlerin bu surede helal bildirileni helal, haram bildirileni haram bilmesi ve bu bilgiye uygun hareket etmesi gerekir. Hz. Aişe’nin, yanına gelen kişinin öncelikle Kur’an hakkında neyi ne kadar bildiğini ölçme amaçlı olarak soru sorduğu ve aldığı cevaba göre açıklamasını yapması dikkat çekicidir. İyi bir öğretici tavrı sergilediği, bu rivayette açığa çıkmaktadır. Hz. Aişe, hakkında haram hükmü bulunmadıkça hükmü istenilen şeyin helal olduğu yönünde görüş bildirmiştir.

Yine Hz. Aişe ve Ümmü Seleme, Nur, 24/31.³⁴² ayette bahsedilen **mahremlik** hükümleri ile ilgili olarak şöyle derler: “Kadınlar ancak mahremlerine gösterebilecekleri zinetlerini kölelerine de gösterebilirler.”³⁴³ Hz. Aişe ve Ümmü Seleme, ayetin ifade ettiği bir hususu tekrar açıklamışlardır. Muhtemelen, kadınların kölelerinin yanında da zinetlerini açıkta bırakabilecekleri konusu kendilerine sorulmuş, onlar da bu şekilde açıkça ayetle bildirilen hükmü, tekrar açıklamak durumunda kalmışlardır. Hz. Aişe ve Ümmü Seleme’nin verdikleri cevapta “helal” ifadesi yer almasa da açıklamalarından bu hükmü kastettikleri anlaşılmaktadır.

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 123; Tirmizi, *a.g.e.*, Taharet, 3; Kurtubi, *a.g.e.*, I, 172.

³⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 188; Kurtubi, *a.g.e.*, VI, 31.

³⁴² (Nur, 24/31) ... وَقَالَ لِّلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُهُنَّ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا

³⁴³ Razi, *a.g.e.*, XVII, 49.

Aynı ayet ile ilgili olarak Hz. Aişe'den gelen başka bir rivayete göre, Kerime bt. Hemmam,³⁴⁴ onun yanına geldi ve; “Ey müminlerin annesi, kına, boya, küpe, halhal, altın, yüzük ve ince elbiseler hakkında ne dersin?” diye sordu. Hz. Aişe şöyle cevap verdi: “Ey kadın, açılıp saçılma olmaksızın Allah Teala size zineti **helal** kılmıştır. Yani zinetinizin **haram** olan birine görünmesi, sizin için **helal** değildir.”³⁴⁵ Bu örnekte Hz. Aişe, yanına gelen kadınlara sordukları sorular kapsamında ayetlerin hükümleri hakkında bilgi vermekte, onlar için günlük yaşamda dikkat etmeleri gereken bu konularda helal-haram sınırlarını çizmektedir. Bu açıklamaya göre Hz. Aişe, kına, küpe, halhal ve altın hakkında hüküm verirken, kastedilen bölgelerin ancak mahremlerin yanında iken açık bırakılabileceği, bunun dışındaki uygulamaların haram olacağına işaret etmiştir.

Başka bir örnekte Hz. Aişe, Ahzab, 33/52.³⁴⁶ ayet ile ilgili olarak şöyle der: “Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etmeden önce, Allah Teala diğer kadınlarla evlenmeyi ona **helal** kılmıştır.” Ümmü Seleme ise aynı konuda; “Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etmeden önce, Allah (c.c.) Teala ona **haram** olanlar müstesna olacak şekilde kadınlardan dilediği ile evlenmesini kendisine **helal** kılmıştı.” demiştir. Müfessir İbn Kesir, bu açıklamalara dayanarak; “İşte Allah Teala'nın “...onlardan istediğini bırakabilir, istediğini alabilirsin” kavlinin anlamı budur.” der.³⁴⁷ Ümmü Seleme ve Hz. Aişe'nin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in evlenebileceği kadınlar hakkında açıklama yaparken, **helal** ve **haram** ifadelerini kullanmışlardır. Bu açıklamaları ile de İbn Kesir'e delil oluşturmuşlardır.

Yüce Allah (c.c.)'ın müminlerden yapılmasını istediği ya da istemediği fiilleri niteleyen “farz, vacib, mübah, haram ve helal” hükümlerinden bahsedenler olarak, hanımlar arasında bulduğumuz örnekler, Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'ye aittir. Diğer hanımların, onlardan bu konuları sorup öğrenmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Hanımların ayetlerin hükümlerini öğrenerek, kendi hayatlarında uygulamaya

³⁴⁴ Hz. Aişe'den iki hadis nakletmiştir. H. 132 yılında vefat etmiştir. Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, IV, 244.

³⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 117; İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, 5966.

³⁴⁶ (Ahzab, 33/52) ... لَمْ يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءَ مِنْ بَعْدِ وَلَمْ أَنْ تَبْدَلِ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ...

³⁴⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6568.

çalışmaları, dinlerine uygun bir hayat şekli geliştirme düşüncelerinin bir sonucudur. Hz. Aişe ve Ümmü Seleme ise, dini hükümler hakkında açıklama yapabilen, sorulara cevap üretebilen bir konumdadırlar.

2. Ayetin Hükümüne Ziyâdelik Getirmeleri

Ayette bahsedilen hükümlerin dışında, gelişen hayat şartlarına bağlı olarak, meydana gelen meselelere çözüm oluşturmak üzere yeni açıklamalar yapılması, hayafî bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacı gidermek üzere özellikle Hz. Aişe'nin ve Ümmü Seleme'nin farklı görüşler içeren açıklamalarda buldukları ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır:

Bu konuda verebileceğimiz ilk örnekte, Bakara, 2/180.³⁴⁸ ayette “*eğer geride bir hayır bırakıyorsa...*” cümlesi ile ilgili olarak gelen bir rivayete göre, onun yanına vasiyet etmek isteyen bir kadın gelir. Malı azdır ve geride çocukları da vardır, çocukları da bundan razı değildir, vasiyet etmesine engel olmaktadır. Olayın devamı şöyle gelişir: “Hz. Aişe, yanına gelen bu kadına; “*Malın ne kadar, kaç çocuğun var?*” diye sordu. Kadın; “*Dört çocuğum var, üç bin dirhemim var*” dedi. Hz. Aişe; “*Bu malda hayır yok*” diye cevap verdi.”³⁴⁹ Elmalılı bu konu ile ilgili olarak şöyle der. “*Buradan anlaşıldığına göre geride bırakılan hayır, daha çok maldır.*”³⁵⁰ Benzer bir rivayet şöyledir: İbn Ebi Şeybe, İbn Ebi Müleyke'nin Hz. Aişe'ye gidip şöyle dediğini nakleder: “*Ben vasiyette bulunmak istiyorum.*” Hz. Aişe, “*Ne kadar malın var?*” diye sordu. O, “*Üç bin dirhem*” dedi. Hz. Aişe; “*Ailen kaç kişi?*” diye sordu. O; “*Dört kişi*” dedi. Hz. Aişe, “*Şüphesiz bu mal çok değildir. Onun hepsini ailene bırak, bu daha efdaldir.*” dedi.”³⁵¹ “Geride bırakılan hayır” konusunda bunun “çok mal” olduğu yönünde görüşler bulunur. Hz. Aişe; “çok mal” olarak tefsir etmiş ve yedi yüz dinar (yedi yüz dirhem) hakkında ise, “azdır” demiştir. Malı az ve mirasçısı olan kimselerin vasiyeti terk etmeleri görüşü, bu nedenle Hz. Aişe'ye dayandırılmaktadır.³⁵²

³⁴⁸ (Bakara, 2/180) كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ الْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

³⁴⁹ Kurtubi, *a.g.e.*, II, 259.

³⁵⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 505.

³⁵¹ Taberi, *a.g.e.*, II, 126; Kurtubi, *a.g.e.*, II, 261; Razi, *a.g.e.*, IV, 303.

³⁵² Kurtubi, *a.g.e.*, II, 259.

Bir başka örnek yine Hz. Aişe hakkında Katade'den gelir. O, Bakara, 2/187.³⁵³ ayet kapsamında oruç konusunda bahsedilen konular arasında yer alan “arka arkaya oruç tutma” konusunda şöyle der: “Hz. Aişe, iftarsız oruç tutmayı kerih görüyordu.”³⁵⁴ Hz. Aişe'ye göre bu şekilde oruç tutmak, oruç hükümlerinin dışına çıkmaktır. Visal orucunu hoş görmediğini ifade ederek, ayette bahsedilmeyen bir konuyu dile getirmiştir. Böyle bir durumdan bahsetmesi, sahabe arasında iftarsız oruç tutma girişimlerinin olduğunu düşündürmektedir.³⁵⁵ Hz. Aişe de konu hakkında düşüncesini açıklamıştır. Ona göre ayetin zahiri, visal orucuna uygun değildir. O fetvasını ayetin zahirine göre vermiştir.

Başka bir rivayete göre Hz. Aişe, “Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşler, dört ay on gün beklerler..” mealindeki Bakara, 2/234.³⁵⁶ ayet ile ilgili olarak şöyle bir fetva verdi: “Kadın, yas tutma esnasında renkli elbise giymemeli, göze sürme çekmemeli, zinet takmamalı, beyaz ya da siyah giymemelidir.”³⁵⁷ Hz. Aişe, yas tutulurken kadınların dikkat etmesi gereken konulara dikkat çekmiştir. Onun yaptığı bu açıklamalar, günlük hayat ile ilgili olarak dikkat edilecek ayrıntılı konulardır. Muhtemelen Hz. Aişe, yas tutan hanımlarda uygunsuz davranışlar gördüğü için, müdahale etme ihtiyacı duymuştur ya da kendisine gelen sorulara yönelik olarak böyle bir açıklama yapmış olabilir.

Bu ayet ile ilgili başka bir tartışma ise, “Kocasını ölen kadın iddetini nerede bekler?” sorusudur. Hz. Aişe ve İbn Abbas kadının istediği yerde iddetini bekleyebileceğini ifade etmişlerdir.³⁵⁸ Yine Zühri Urve'den Aişe'nin şöyle bir

³⁵³ (Bakara, 2/187) ... وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ...

³⁵⁴ Taberi, *a.g.e.*, II, 166.

³⁵⁵ Bir kadın Hz. Aişe'ye gelerek visal orucunu sordu. Hz. Aişe ona; “Sen Resulullah gibi yapmak istiyorsun, Allah onun gelmiş geçmiş günahlarını bağışlamıştır ve yaptığı nafilidir. Ben asıl gece oruç tutmam, çünkü Allah, ‘oruca geceye kadar tamamlayın’ (Bakara, 2/287) buyuruyor.” dedi. Buhari, *a.g.e.*, Savm, 48; İbn Kesir, *a.g.e.*, I, 223.

³⁵⁶ (Bakara, 2/234) ... وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا...

³⁵⁷ Taberi, *a.g.e.*, II, 527.

³⁵⁸ Kurtubi, *a.g.e.*, III, 177.

uygulamasını nakleder: “Hz. Aişe’nin kızkardeşi Ümmü Gülsüm bt. Ebi Bekr’in,³⁵⁹ kocası Talha b. Ubeydillah şehid edilmişti. Hz. Aişe kız kardeşi ile birlikte umre yapmak için Mekke’ye doğru yola çıktı. Çünkü o, kocası ölen kadının iddeti içinde iken yolculuğa çıkabileceği fetvasını veriyordu. Zühri şöyle ekler: “Kadın hakkında ruhsat yolunu seçenler Aişe’nin sözüne uyabilirler.”³⁶⁰ Hz. Aişe, bu durumdaki kadının iddetini nerede geçireceği konusunda “istediği yerde” diyerek bir uygulama genişliği sağlamıştır. Kız kardeşi ile de yolculuğa çıkarak, kendi fetvasına uygun hareket etmiş, diğer hanımlara örnek rol model oluşturmuştur.

Başka bir örnekte Hişam, babasından o da Hz. Aişe’den, “Yetimleri ergenlik çağına gelinceye kadar deneyin..” mealindeki Nisa, 4/6.³⁶¹ ayette yetim mallarından ne kadar istifade edilebileceği konusunda şöyle nakleder: “Burada anlatılan, velinin yetimin malından yemesidir. Eğer muhtaç ise, maruf ölçüsünce yiyebilir.”³⁶² Başka bir rivayette ise Hz. Aişe şöyle der: “Bu ayet, yetimin velisi fakir olduğu zaman, o malın işlerini iyilikle bakıp, yerine getirmesi karşılığında ücret olarak o maldan örfe göre yer.” demektedir.³⁶³ Müfessir Süleyman Ateş, bu rivayeti şöyle yorumlamıştır: “Fakir veli, yetimin malından ona harcadığı mal kadar bir şey yiyebilir.”³⁶⁴ Yetim malını haksız yere kendi mallarına karıştıran veliye, bir uyarı niteliği taşıyan bu ayet ile, yetim malı hususunda dikkatli olunması gerektiği ifade edilmiştir. Hz. Aişe, o dönemde yapılan hatalı bir uygulamanın ayet ile düzenlendiğine dikkat çekmiştir. O, açıklamalarında belirli bir kişiyi kastetmemekte, toplumda görülen bu tür örnekler hakkında ayetin bir hükmünün olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca burada velinin gerçekten fakir olması durumunda ne olacağına da dikkat çekerek, veli için muhtaçlık ve yetime bakıyor olma

³⁵⁹ Ümmü Gülsüm, babası Ebu Bekir’in ölümünden sonra Medine’de doğdu. Ablası Hz. Aişe tarafından yetiştirildi. Ondan hadis öğrenmiş ve rivayet etmiştir. Hz. Aişe onu Talha ile evlendirmiş, Talha Cemel Savaşı’nda şehid edilmiştir. Daha sonra Abdurrahman b. Abdillah ile evlenmiştir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 462; Ömer Rıza, *a.g.e.*, IV, 250.

³⁶⁰ Kurtubi, *a.g.e.*, III, 177.

³⁶¹ (Nisa, 4/6) ... فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ مَوْلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا ...

³⁶² Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Bakara, Suresi, 63; Müslim, *a.g.e.*, K. Tefsir, Hadis, 10.

³⁶³ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Bakara Suresi, 97; Taberi, *a.g.e.*, IV, 272.

³⁶⁴ S. Ateş, *a.g.e.*, II, 205.

özelliklerini belirleyerek, velinin yetimin malından ancak bu özelliklere sahip ise, maruf ölçüsünce yiyebileceğinin fetvasını vermiştir. Hz. Aişe, hem ayetin kastettiği konuyu açıklamakta hem de konunun istisna durumlarına dikkat çekmektedir.

Süt haramlığı ile ilgili olarak Nisa, 4/23.³⁶⁵ ayetin tefsirinde Müfessir İbn Kesir şöyle der: “Hz. Aişe, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, “*Bir veya iki defa emzirmek, süt haramlığı yapmaz.*” sözüne dayanarak, “Üç emzirmeden daha azı süt haramlığı meydana getirmez.” demiştir. Ümmü Seleme ise, bu konuda şöyle der: “İnsanlar ancak iki yıllık bir emzirme müddetince aynı süt anneden emerse, o zaman süt haramlığı gerçekleşir.”³⁶⁶ Hz. Aişe, hadisin ifadesinden anladığına göre süt haramlığını sağlayan emme miktarının en az üç olması gerektiğini ifade ederek, ayetin kapsamında bir haramlık ölçüsü koymuştur. Ümmü Seleme, süt haramlığı için aynı süt anneden daha uzun müddet süt emmeye ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Süt haramlığı ile ilgili olarak sahabe Ümmü Fadl³⁶⁷ şöyle nakleder: “Resulullah; ‘*Çocuğun bir-iki defa emmesi, ya da bir-iki yudum emmesi, süt haramlığı meydana getirmez*’ demiştir.³⁶⁸ Buradaki nakillerden Hz. Aişe, hadis kaynaklı olarak kendi fetvasını vermiştir. Ümmü Fadl’ın da Hz. Peygamber (s.a.v.)’den yaptığı nakil, bu görüşü desteklemektedir. Ümmü Seleme ise, süt haramlığı konusunda daha geniş bir ölçü getirerek fetva vermiştir. Onun Bakara, 2/233.³⁶⁹ ayette emzirme süresi olarak bahsedilen iki yıllık müddet çerçevesinde

³⁶⁵ (Nisa, 4/23) حَرَمْتُ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَأَخْوَالَكُمْ وَعَمَّاتِكُمْ وَخَالَاتِكُمْ وَبَنَاتِ الْأَخِ وَبَنَاتِ الْأَخْتِ وَأُمَّهَاتِكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخْوَالَكُمْ مِمَّنِ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَاللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِمَّنْ نَسَأْتِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

³⁶⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 1615.

³⁶⁷ Lübabe olarak da bilinir. Babası Haris b. Harin el-Hilaliyye, annesi Havle bt. Avf’dır. Hz. Peygamber’in hanımlarından Meymune’nin kız kardeşidir. Medine’ye göç etmiştir. Hz. Peygamber’in evine ziyarete gittiği hanımlardan biridir. İbn Abbas’ın annesidir. İbn Abbas ilk olarak onun terbiyesinde yetişmiştir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 277; İbn Abdi’l-Ber, *a.g.e.*, IV, 460.

³⁶⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 1615.

³⁶⁹ (Bakara, 2/233) وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بَوْلِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بَوْلُهُ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تُسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

konuyu düşünmüş olması mümkündür. Ümmü Seleme, bir çocuğun toplam süt emme müddeti ne kadar ise, süt haramlığı için de aynı süreyi gerekli görmüştür.

“Mesh üzerine mesh” konusu ile ilgili olarak; Hz. Aişe Maide, 5/6.³⁷⁰ ayet kapsamında şöyle der: “İki ayağımın kesilmesi, mesh üzerine mesh vermemden bana daha iyidir.”³⁷¹ Hz. Aişe, bu ifadesine göre, abdest için ayakları mesh etmek yerine yıkamayı tercih etmektedir. Abdest, ibadet için fiziksel bir temizlenme sağladığı için, ayakların yıkanması yerine sadece mesh edilmesinin bu temizliği sağlamadığını düşünerek, mesh etmeyi yeterli görmemiş olabilir. Hatta ayaklarının hiç olmamasını bile mesh vermeye tercih ederek, bu konuda ne kadar kesin bir kanaate sahip olduğunu da ortaya koymuştur. Böylelikle Hz. Aişe’nin ayetin; “yüz ve el gibi ayakları da yıkayın” şeklindeki okunuşunu tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu görüşe karşılık İbn Abbas, Enes b. Malik ve İkrime ise; “Baş ve ayakların mesh edilmesi” görüşündedirler. Şia’nın İmamiyye kolu da bu okuyuşu kabul etmiştir. Hasan Basri ise, mesh ya da yıkama konusunda serbest olduğunu ifade etmiştir. Bunların dışında dört mezhebe göre ayakları yıkamak esas alınmış, İmam Malik ayakları yıkama esnasında ovulmasının da gerekli olduğunu eklemiştir.³⁷² Bu görüşler içerisinde mezheplerin çoğunluğunun görüşü, Hz. Aişe’nin düşüncesine uygundur.

Rivayetler değerlendirildiğinde, Hz. Aişe ve Ümmü Seleme’nin ahkam ayetlerinin uygulanabilirliğine yönelik açıklamalar yaptıkları görülmektedir. Hz. Aişe ile birlikte Ümmü Seleme’nin ve Ümmü Fadl’ın nakiller yaptığı ve görüş bildirdiği anlaşılmaktadır. Hükmün fihhi terimlerle açıklanması, uygulama şeklinin açıklığa kavuşturulması ve ayetin nüzülünden sonra meydana gelen tartışmalarda ayete ek olarak hükümler getirilmesi, ayetler üzerinde ve günlük yaşamda uygulanabilirlik noktasında özellikle Hz. Aişe’nin önemli bir zihinsel mesai harcadığını göstermektedir.

Bu bölümde anlattıklarımızdan hareketle ilk asırda kadınlar, yorum konusunda ihtiyatlı davranmışlardır diyebiliriz. Genelde de ayete, hadise ve tarihi verilere dayalı

³⁷⁰ (Maide, 5/6) ... وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ...

³⁷¹ Razi, *a.g.e.*, VIII, 505.

³⁷² Elmalılı, *a.g.e.*, III, 171.

olarak açıklamalarda bulunmuşlardır. Ayrıca kadınların, Kur'an'ı anlamaya yönelik düzenli bir metotlarının olduğunu ve bu metoda göre hareket ettiklerini söylemek de mümkün değildir. Onların asıl amacı, dinlerine uygun bir hayat modeli geliştirirken, o hayatın içinde ayetleri anlama yoluna gitmişlerdir. Bu, temelde varoluşsal bir etkinliktir ve ayetleri okudukları ya da duydukları andan itibaren başlar. Bu nedenle, anlamak için bir metot beklememiş, teknik bir metoda ihtiyaçları olmamış, bunu da düşünmemişlerdir. Ayetleri anladıkça, geliştirdikleri yaşam modeli zenginleşmiş, hayatlarına dine uygun unsurları dahil edebilmişlerdir. Bu nedenle Kur'an'ı anlamak, onu yaşamsal olarak tecrübe etmekle aynı anlamdadır. Kadınların amaçları, dünyalarını ayetlerden anladıklarına göre şekillendirip, ahiretlerini kazanmaktır. Bunu da bilinçli olarak yapmışlardır ve bu bilinç sayesinde ayetleri anlamış, uygulamada hata yapmamaya gayret göstermişlerdir. O halde temelde bu dönemde kadınların anlama faaliyeti için, ayetlerin manasından faydalanmaya dayalı, ayetler ile sürekli olarak bir diyalog içinde, yaşama-anlama-uygulama bağıntısını kuran bir anlama faaliyeti olduğunu söylemek mümkündür.

II. KUR'AN'I YORUMLAMA YÖNÜNDEKİ ÇABALARI

Anlamak eyleminde, insanların aynı ortamda yaşamalarına rağmen, anlama, algılama, sonuca varma ve tahlil etme güç ve yapılarının farklı olduğu gerçeği de göz ardı edilemez. Bu alan, subjektif bir alandır ve temelde bireysel bir konudur. Bir metni doğru anlamak mümkün olduğu gibi, yanlış anlamak da mümkündür. Her birey, metne kendi tecrübesi, bilgisi, dünya görüşü ile bakar, anlar ve yorumlar. Anlam, bilgi birikimi ile ilgilidir. Yorum bireysel olduğuna göre, yorum farklılığı metin ile birlikte varolmaktadır. Bu nedenle söz ve metin var ise, orada yorumlama çeşitlenir.³⁷³

Ayrıca yorumlama için bir de gayret gerekir. Bu, kimi zaman kişinin kendi ihtiyacından kimi zaman da çevresinden gelen ihtiyaç nedeni ile harekete geçer. Ama yorumlayacak kişinin her iki durumda da "isteği" önemlidir. O halde biz bu tezde, anlayan özne, anlaşılacak metin, Kur'an'ı vahyeden Allah, ayette kastedilen anlam gibi

---

³⁷³ H. P. Rickman, *a.g.e.*, s. 64-72.

unsurları içeren “anlama-yorum” ilişkisine³⁷⁴ “istek-gayret” unsurunu da ekliyoruz. Anlam, metnin içinde olduğuna göre yorumcunun görevi bunu bulup, ortaya çıkarmaktır. Bu girişim, bir istek ve gayret gerektirmektedir. Yorumlamaya çalışan kişinin o konu ile ilgilendiğini, zihinsel emek verdiğini söylemek yanlış olmaz. Bir başka deyişle “ilgilenilmeyen bir unsur, yorumlanamaz.”

Kadınlar bu zihni faaliyetin bir parçası olmaya çalışmışlardır. Bu nedenle aşağıdaki başlıklarımız bu bakış açısı ile değerlendirilecektir.

A. Ayet İçinde Geçen Bir Parçayı Açıklamaları

Tefsirde yöntem olarak, metnin bütünü anlamak için, bir parçasından hareketle anlamaya çalışma usulü mevcuttur. Bu yöneme göre, parçadan hareketle bütüne doğru anlama faaliyeti yönlendirilmektedir. Bunun için, kelime açıklaması veya cümleler içinde tek tek cümlelerin açıklanması gerekmektedir. Bir başka ifade ile parçanın, ait olduğu bütün içinde ne anlam ifade ettiğini tespiti çalışılmaktadır. Amaç; kapalı olan ifadeyi açıklayarak, cümlenin ya da cümlelerin manasının açığa kavuşmasını sağlamaktır.³⁷⁵

Hanımlardan nakledilen açıklamalara bakıldığında, kendilerine sorulan soru, belli bir bölümü ilgilendirdiği için bu tür bir açıklama yapmış olabilecekleri gibi, başka bir zamanda yaptıkları bir açıklamanın, müfessirler tarafından ayetin o bölümü için kullanıldığını da söylemek mümkündür.

Bu konuda vereceğimiz ilk örnek, Bakara, 2/185.³⁷⁶ ayette geçen, “Her kim bu aya erişirse oruç tutsun..” lafzı hakkındadır. Hz. Aişe bu konuda şöyle der: “Yani Ramazan ayının başlangıcında o beldede ailesi ile birlikte mukîm ise, Ramazan ayının orucunu tamamlasın, bundan sonra ister yolculuğa çıksın, ister ikâmet etsin. Ancak kendisi yolcu iken ramazan ayına giren kimse yolculukta oruç açabilir.”³⁷⁷ Müfessir

³⁷⁴ Muhammed Arkoun, *Kur'an Okumaları*, (çev. Ahmet Zeki Ünal), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 2; Erol Göka, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, *Önce Söz Vardı*, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, s. 237.

³⁷⁵ Dücane Cündioğlu, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 68.

³⁷⁶ (Bakara, 2/185) ... شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ...

³⁷⁷ İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, I, 312;

Kurtubi bu açıklamaya ek olarak; “Bu konuda genel görüş ise, mukîm iken oruç tutulması, seferde iken bırakılması yönündedir.” demiştir.³⁷⁸ Hz. Aişe bu örnekte, ayetin bir bölümüne yönelik bir açıklama yapmıştır.

Aynı konu ile ilgili olarak başka bir rivayette Ümmü Zerr;³⁷⁹ “Ramazan ayında Aişe’nin yanına geldim. Bana, ‘Nereden geldin?’ dedi. ‘Kardeşimin yanından geldim’ dedim. ‘Ona ne oldu?’ diye sordu. ‘Yolculuğa çıkmak istiyor, ona veda ettim’ dedim. Hz. Aişe, ‘Ona git, selam söyle, yola çıkmasın. Eğer ben yolda iken Ramazan ayına erişse idim, ikamet ederdim’ dedi.”³⁸⁰ Bu rivayetten anlaşıldığına göre Hz. Aişe, ramazan ayında tam olarak oruç tutulabilsin diye, kişinin bile bile yolculuğa çıkmasını uygun görmemiştir. Ancak, ramazan ayının başında yolcu ise, oruç tutmayabilir. Ümmü Zerr’e de aynı yönde bir açıklama yapmış ve ayeti bu şekilde yorumladığını ona da açıklamıştır. Hz. Aişe bu şekilde, ayetin günlük yaşamda nasıl uygulanacağını ve bu uygulamada dikkat edilecek konulara dikkat çekmiştir.

Başka bir örnek; Nahl, 16/112.³⁸¹ ayette bahsedilen, “Nankör olan şehir halkı...” hakkında Hz. Aişe ve Hz. Hafsa’nın yaptıkları açıklamadır. Onlar; “Burada bahsedilen herhangi bir şehirdir ve misal olarak verilmiştir.” derler.³⁸² Hz. Aişe ve Hz. Hafsa bu rivayete göre, kastedilen şehrin neresi olduğunu açıklamaktansa, ayetin bir misal verdiğini ve bu özellikte olan tüm şehirleri kastettiğini ifade etmeyi tercih ederek, ayetin umumî manada anlaşılması gerektiğini ortaya koymuşlardır.

Sahabeden Safiyye bt. Huyey,³⁸³ Bakara, 2/109.³⁸⁴ ayette bahsedilen “kıskançlık” ile ilgili olarak şöyle der: “Hz. Peygamber (s.a.v.)’e şöyle demiştim:

³⁷⁸ Kurtubi, *a.g.e.*, II, 299.

³⁷⁹ Faziletli sahabe hanımlardan biridir. Ebu Zerr el-Gıfari’nin hanımıdır. Zehebi, *Tecrid*, II, 319.

³⁸⁰ Taberi, *a.g.e.*, II, 153.

³⁸¹ (Nahl, 16/112) وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِّنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

³⁸² Kurtubi, *a.g.e.*, X, 194.

³⁸³ Safiyye bt. Huyey, Nadroğulları kabilesine mensub bir Yahudi idi. Hayber Savaşı sonrasında ele geçirilen esirler arasında iken, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e teslim edilir. Müslüman olmayı seçen Safiyye ile Hz. Peygamber evlenir. Hanımlar arasında zeki, becerikli ve yumuşak huylu biri olarak tanınır. H. 52 yılında

'Babam ve amcam senin yanından gelmişlerdi. Babam, amcama; 'Onun hakkında ne dersin?' dedi. Amcam; 'O Hz. Musa'nın müjdelemiş olduğu peygamberdir derim, ya sen ne dersin?' deyince, babam: 'Hayatta olduğu sürece ona düşmanlık yapmayı düşünürüm, dedi.' İşte böyle bir karar vermek, ancak haset neticesinde verilen bir hükümdür.³⁸⁵ Safiyye bt. Huyey'in ayette bahsedilen hasedin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'i kabul etmemekten kaynaklandığı şeklinde açıklaması önemlidir. Ayetin nüzul sebebine bakıldığında da Uhud Savaşı sonrası müslümanların ağır bir yenilgi alması üzerine, Yahudilerin kendi yollarının daha doğru olduğunu düşünmeleri ve kıskançlıkla müslümanları dinlerinden vazgeçirmeye çalışmaları görülmektedir.³⁸⁶ Safiyye bt. Huyey, Yahudilerin bu kişilik yapılarından haberdar olarak, kendi akrabaları arasında da bu tür kişilerin varolduğunu, ayette bahsedilen kıskançlığın bu anlama geldiğini açıklamıştır.

Bakara, 2/168.³⁸⁷ ayette geçen, "Şeytanın peşine düşmeyin.." ifadesi ile ilgili olarak İbn Ebi Hatim, Ebu Rafi'nin şöyle dediğini nakleder: "Birgün karım bana kızdı ve dedi ki, 'O birgün Yahudi, bir gün Hristiyandır, bütün köleleri hürdür.' Ben Abdullah b. Ömer'e geldim ve durumu anlattım. O, 'Bunlar şeytanın adımlarıdır. Bu ayet hakkında Zeyneb bt. Ümmü Seleme de aynı şeyi söylemiştir.' dedi.³⁸⁸ Buna göre sayılan din mensupları, şeytanı takip eden, onun sözünü dinleyen, onun emirlerini yerine getiren kişilerdir. Ebu Rafi'nin karısının kızarak söylediği söz, Abdullah b. Ömer tarafından ayetin kastettiklerinin kimler olduğunu açıklamasını sağlamıştır. Zeyneb bt. Ümmü Seleme, yaşadığı dönemde Medine kadınlarının en bilgisi olarak

---

vefat etmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 120; İbn Abdi'l-Berr, *a.g.e.*, IV, 337; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VII, 169; M. Zihni Efendi, *a.g.e.*, I, 363; Ömer Rıza, *a.g.e.*, II, 333.

³⁸⁴ (Bakara, 2/109) ... وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كَفَارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنفُسِهِمْ مَّا بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ...

³⁸⁵ Razi, *a.g.e.*, III, 374.

³⁸⁶ Taberi, *a.g.e.*, I, 487.

³⁸⁷ (Bakara, 2/168) يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

³⁸⁸ Zeyneb bt. Ümmü Seleme, Ümmü Seleme'nin kızıdır. Hz. Aişe'den 2 hadis nakleder. Ümmü Seleme'nin terbiyesi altında yetişir. Yaşadığı dönemde sözüne itibar edilen bir hanım olarak tanıtılır. H. 73'de vefat etmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 87; İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 676; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, II, 67.

kabul edilmiştir. Abdullah b. Ömer de kendi görüşüne referans olarak onun ifadesini kullanmıştır. Bu araştırmamız açısından önemli bir veridir.

Bir başka örnekte Bakara, 2/177.³⁸⁹ ayette geçen “el-Birr” (الْبِرِّ) hakkında İbn Ebi Hatim şöyle der: “Bana babam Fatıma bt. Kays’ın şöyle dediğini nakletti: ‘Ben Resulullah’a şöyle sordum: ‘Malda zekattan başka bir hak var mıdır?’ Resulullah (s.a.v.) bana, ‘Malını seve seve yakınlarına, yetimlere, miskinlere, dilencilere, kölelere veren...’ ayetini okudu.”³⁹⁰ Buna göre maldan; akraba, yetim, miskin, dilenci, köle gibi ihtiyaç sahiplerine sadaka vermenin de (el-birr) iyilik kapsamında gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliğe sahip olanlar, gerçek iyilik sahibi olmaya layıktırlar ve üstün bir özelliğe sahiptirler. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Fatıma bt. Kays’ın sorusuna bir açıklama yapmak yerine ayetin metnini okuyarak cevap vermesi önemlidir. Bu tavır, Fatıma bt. Kays’ın okunan ayetteki mesajı anlayabilecek düzeyde bir zihin yeterliliğine sahip olduğunu bilmesinden kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.), ayeti okumuş, Fatıma bt. Kays da anlamış ve sorusunun cevabını almıştır. Müfessirlerin de Fatıma bt. Kays’ın sorusuna Hz. Peygamber’in bu ayet ile cevap vermesine dayanarak, tefsirlerinde bu rivayeti naklettikleri görülmektedir.

Yine Fatıma bt. Kays ile ilgili olarak bahsedebileceğimiz bir başka örnek, Talak, 65/1.³⁹¹ ayette bahsedilen “ayrılığın ardından çıkacak yeni durum” ile ilgilidir. Zühri, Ubeydullah b. Abdillan kanalı ile Fatıma bt. Kays’dan naklettiğine göre o şöyle demiştir: “Bilmezsin belki Allah (c.c.), bunun ardından bir durum peyda ediverir.” ayetinde kastedilen, geri dönmektir.³⁹² Fatıma bt. Kays, eşi Ebu Hafs b. Amr tarafından üç talak ile boşanmış bir hanımdır. Bir boşanma süreci yaşadığı için, kendi başına gelenlerden hareketle, boşanma ile meydana gelen ayrılığın ardından eşlerin tekrar birleşmesinin mümkün olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak, ayette ifade edilen, bain talaktan sonra, erkeğin pişman olma ihtimalidir ve üç talaktan sonra eşine geri dönüş mümkün olmadığından bu anlam kastedilmemiştir. Yüce Allah (c.c.), iddet müddetine

³⁸⁹ (Bakara, 2/177) ... لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ...

³⁹⁰ İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, I, 288; Kurtubi, *a.g.e.*, II, 241; İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 685.

³⁹¹ (Talak, 65/1) ... لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا...

³⁹² İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, X, 3359; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 7937.

dikkat edilmesini, temiz iken hanımlardan boşanılmasını, iddet müddeti içinde sükna haklarının verilmesini isteyerek, kendisinin koyduğu sınırlara uyulmasını emretmekte, bunlara dikkat etmeyerek haddi aşanları uyarmaktadır. Fatıma bt. Kays,³⁹³ ric'i talakı kastederek ayeti, “eşlerin tekrar barışabileceği” yönünde yorumlamıştır.

Bu konuda vereceğimiz diğer bir örnek, Al-i İmran, 3/92.³⁹⁴ ayette bahsedilen, “Sevdiğiniz şeylerden infak edin...” cümlesi ile ilgili olarak aktarılan bir rivayettir. Bu rivayete göre İbn Ömer, kölesi Nafi'yi bu ayetin nazil olmasından sonra azad etmişti. Oysa onun için Abdullah b. Cafer bin dinar ödemeyi teklif etmişti. Tabiinden olan Safiyye bt. Ebi Ubeyde,³⁹⁵ bu olayı şöyle açıklamıştır: “Zannedirim ki, o Yüce Allah (c.c.)'ın, ‘Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe...’ buyruğunu bu davranışına esas olarak almıştır.”³⁹⁶ Safiyye, ayet hakkında bilgisini kullanarak bu sahabenin davranışını yorumlamıştır. Olayların nedenini, ayetlerden bulması önemlidir. Bu rivayet tezimize, hanımların çevrelerinde gelişen olayları, ayetlerin içeriklerine göre yorumladıklarını gösteren bir veri sağlamıştır.

Başka bir örnek Ümmü'd-Derda'dan gelmektedir. Rivayete göre Enfal, 8/2.³⁹⁷ ayette geçen, “Kalpleri ürpermek...” lafzı ile ilgili olarak konuşurken karşısında onu dinleyenlerden bir kişiye şöyle sordu: “*Kalpteki korku, hurma dalını tutuşturup yakmak*

³⁹³ Fatıma bt. Kays'ı, boşanma konusundaki bazı konuların açığa kavuşmasında etkili olan bir isim olarak ifade edebiliriz. Eşi Ebu Hafs b. Amr'dan üç talak ile boşandıktan sonra ondan nafaka isteyince alamamış, durumu Hz. Peygamber'e iletince; “Nafaka hakkın yoktur.” cevabını almıştır. İddet müddeti içinde iken dışarı çıkmasına izin verilmeyince, yine durumu Hz. Peygamber'e ulaştırmış, üç talak ile boşandığı için iddetini dışarıda başka birinin yanında bekleyebileceğini öğrenmiştir. Fatıma bt. Kays, daha sonra bu konu kendisine sorulduğunda Talak, 65/2. ayeti delil göstererek, bair talak ile boşanan kadının dışarı çıkmasının yasaklanamayacağını söylemiştir. Kurtubi, *a.g.e.*, XVIII, 152-153; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 7938.

³⁹⁴ (Al-i İmran, 3/92) لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

³⁹⁵ Safiyye bt. Ebi Ubeyde, sahabeden Ebu Ubeyde b. Mesud'un kızı olup, tabiindendir. Hafsa ve Ümmü Seleme'den hadis öğrenmiştir. Hz. Aişe'nin hanım talebelerinden biridir. Abdullah b. Ömer ile evlenmiştir. İbn Hibban onu sika olarak kabul eder. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 472; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 269; Zehebi, *Tecrid*, II, 283; Mehmed Zihni Efendi, *a.g.e.*, I, 363.

³⁹⁶ Kurtubi, *a.g.e.*, IV, 132.

³⁹⁷ (Enfal, 8/2) إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

*gibidir. Sen onun ürpertisini hissetmez misin? Karşısındaki; 'Evet, hissedirim' dedi. Ümmü'd-Derda, 'İşte bu hissi duyduğun zaman, Allah (c.c.)'a dua et, zira dua bunu giderir' dedi.*³⁹⁸ Benzer bir rivayet, “Kullarım Beni sana sorduklarında bilsinler ki Ben onlara yakınım...” mealindeki Bakara, 2/186.³⁹⁹ ayet ile ilgili olarak da şöyle geçer: “Şehr b. Havşeb’in rivayetine göre Ümmü Derda ona şöyle sordu: ‘Ey Şehr, vücudunda hiç ürperme hissediyor musun?’ O, ‘Evet’ deyince, Ümmü Derda, “O halde o vakit Allah’a dua et, çünkü o vakitte duan kabul olur.’ dedi.⁴⁰⁰ Ümmü'd-Derda, rivayetten anlaşılacağı üzere bir sohbet ortamındadır ve bu sohbetin konusu yukarıdaki ayettir. Karşısındakiler ile soru-cevap halinde sohbet etmekte ve aldığı cevaplara göre konuşmasını sürdürerek yorumlarını paylaşmaktadır. Ümmü'd-Derda, kalpte Allah'ın anılması ile oluşan muhabbet ile karışık korkunun, dua edilmesi ile giderilebileceğini, Allah'ın azameti ve sevgisi ile hissedilen ürperme anında da yapılan duanın kabul olacağını ifade ederek, ayetten anladıklarından günlük yaşamda nasıl istifade edebileceğini ortaya koymuştur. Yaptığı açıklamalar, müfessirler tarafından ayetin tefsirine katkı sağladığı için nakledilmiştir.

Ümmü'd-Derda, yine bir sohbet ortamında, “...Allah'ı anmak en büyük şeydir, Allah ne yaptığınızı bilir.” mealindeki Ankebut, 29/45.⁴⁰¹ ayet ile ilgili olarak “Allah'ı anmak” konusuna temas etmekte ve şöyle demektedir: “Allah'ı anmak, elbette en büyük ibadettir. Çünkü namaz kılmak, Allah'ı anmaktır. Oruç tutmak, Allah'ı anmaktır, yaptığın her hayırlı iş, Allah'ı anmaktır. Allah'ı anmanın en efdali ise, onu layık olmadığı sıfatlardan arındırmandır.”⁴⁰² Ümmü'd-Derda bu rivayette tamamıyla yorum serbestliğini kullanmıştır. Bu yoruma göre; “Allah'ı anmak” ile ilgili olarak; namaz kılmak, oruç tutmak ve hayırlı amel ile uğraşmak gibi anlamlar vermiştir. Ancak içlerinde en hayırlısının, Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etmek olduğunu ifade ederek, verdiği anlamlar içinde bir tercihte bulunmuştur. O, bu şekilde ayetler üzerinde tefekkür

³⁹⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, VII, 3236.

³⁹⁹ (Bakara, 2/186)... وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ

⁴⁰⁰ Kurtubi, *a.g.e.*, II, 313.

⁴⁰¹ (Ankebut, 29/45) ائِلْ مَا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

⁴⁰² Taberi, *a.g.e.*, XX, 158.

ettiğini, muhtemel anlamları tespit ettiğini ortaya koymakta ve bir tercih yaparak kendi yorumunu açıklamaktadır.

Ayetlerin anlaşılmasında, bütün içinde mana için önemli bir pozisyonu olan kelime ya da ifadelerin açıklanmasında kadınlardan gelen bilgiler, ayetin bütün olarak anlaşılması esnasında bir katkı sağlamakta ya da bu sayede ayette farklı manalara dikkat çekilmektedir. Bu anlamda tefsirlerde, parçadan bütüne doğru giden anlama metoduna yönelik olarak önemli bir katkı sağlamışlardır. Bu bölümde bahsettiğimiz hanımların, ayet hakkında yorum yaptıkları, yorumlarında tarihi bağlam ve nüzul sebebinden istifade ettikleri görülmektedir. Hz. Aişe, yorum yaparken direkt olarak kendi görüşünü açıklayabilmektedir. Hz. Hafsa, ayetin umum manasına dikkat çekmiştir. Ümmü'd-Derda, ayet içindeki bir parçaya birden fazla anlam vererek, içlerinden birini tercih de etmiş ve düşüncesini açıklamıştır. Safiyye bt. Ebi Ubeyde, eşinin güzel davranışını ayet ile irtibatlandırmıştır. Zeyneb bt. Ümmü Seleme, kendi döneminde yaptığı açıklamalar ile kaynak gösterilen bir hanımdır. Fatıma bt. Kays, vahiy sürecinde boşanma konusunda ayrıntılı bilgilere sahip olmuş, daha sonra bu konuda kendisine sorulan sorulara cevap üretebilmiştir. Bu durum; hanımların yaşadıkları tecrübeler, gözlemledikleri olaylar ya da edindikleri bilgiler aracılığı ile ayetleri yorumladıklarını ortaya koymaktadır.

B. Ayetin Bütünü Hakkında Açıklama Yapmaları

Bu bölümde yaptığımız araştırmaya göre kadınlar, ayetin bütünü hakkında da açıklamalar yapmışlardır. Bunu yaparken de mananın doğru anlaşılması için, bahsedilen konunun ne olduğunu, imâ edilen mekanın neresi olduğunu ve aslında kimlerden bahsettiğini açıklamışlardır. Bu nedenle açıklamaları, müfessirler tarafından nakledilmiştir.

Bu konuda vereceğimiz ilk örnek, Hz. Aişe'dir. “Sonra insanların akın akın döndüğü yerden siz de dönün..” mealindeki Bakara, 2/199.⁴⁰³ ayette bahsedilen “Arafattan akıp gittiğinizde..” ifadesindeki kimseler hakkında o şöyle der: “Kureyşliler, kendilerini Beyt'in sakinleri olarak görüp, bu üstünlüklerini belirtmek için hac yaparken

⁴⁰³ (Bakara, 2/199) ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

haremden çıkmıyor, Müzdelife’de vakfe yapıyor ve kendilerine “muhafazakarlar” adını veriyorlardı. Diğer Araplar ise, Arafat’ta vakfe yapıyorlardı. İslam gelince Allah Teala, Resulullah’a Arafat’a gelmesini, orada vakfe yapmasını sonra oradan dönmesini emretti. Burada kastedilenler Kureyşlilerdir. Akıp gitmeleri emredilenler onlardır. Onlar da diğerleri gibi Arafat’ta vakfe yapmaya çağırılmışlardır. “*Sonra insanların döndüğü yerden dönün..*” ayetinin manası budur.”⁴⁰⁴ Hz. Aişe, rivayetinde konu ile ilgili tarihi bağlam bilgilerini kullanarak, ayetin kimlerden bahsettiğini açıklamış ve mananın doğru anlaşılmasını sağlamıştır.

Başka bir örnekte Hz. Aişe, “Onlar meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini...” mealindeki En’am, 6/158.⁴⁰⁵ ayette bahsedilen kıyamet alametleri ile ilgili olarak şöyle der: “Dabbe, Yecüc-Mecüc, güneşin batıdan doğması. Bunlar olduğunda artık iman edenin iman etmesi fayda vermez.”⁴⁰⁶ Başka bir rivayette; “Kıyamet alametlerinden ilki ortaya çıkınca, kalemler atılır, hafaza melekleri hapsedilir ve bedenler amellere şahitlik ederler.” demiştir.⁴⁰⁷ Hz. Aişe, ayette bahsedilen alametlerin neler olduğunu açıklamış, bu alametlerden sonra neler yaşanacağı konusunu da ifade ederek yorumunu genişletmiştir. Burada Hz. Aişe, kıyamet alametleri hakkında da görüş bildirebilen bir kadın olarak dikkat çekmektedir.

Hz. Aişe, “Kulunu bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid- Aksa’ya ayetlerimizi göstermek için götüren Allah, her türlü noksanlıktan münezzehtir...” mealindeki İsra, 17/1.⁴⁰⁸ ayette bahsedilen miraç yolculuğu ile ilgili olarak da şöyle der: “İsra yolculuğu ruhen olmuştur, bedenen değildir.”⁴⁰⁹ Başka bir

⁴⁰⁴ Buhari, *a.g.e.*, K, Tefsir, Bakara Suresi, 45; Taberi, *a.g.e.*, II, 305.

⁴⁰⁵ (En’am, 6/158) هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلْ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ

⁴⁰⁶ Taberi, *a.g.e.*, VIII, 91.

⁴⁰⁷ Taberi, *a.g.e.*, V, 411; İbn Kesir, *a.g.e.*, VI, 2878.

⁴⁰⁸ (İsra, 17/1) سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (İsra, 17/1)

⁴⁰⁹ Taberi, *a.g.e.*, VIII, 16; Razi, *a.g.e.*, XIV, 390.

rivayette; “İsra yolculuğu, sadık rüya şeklindedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bedeni kaybolmamıştır.” der.⁴¹⁰

İsra bedenen mi, ruhen mi gerçekleşmiştir? Bu, tartışmalı konulardan biridir. Hz. Aişe, “Resulullah ruhen miraca çıktı.” görüşündedir. Müfessir İbn Kesir, konuyu “Bu yolculuğun bedenen olduğuna dair ümmetin icması vardır.”⁴¹¹ şeklinde açıklar. Kurtubi şöyle ekler: “Eğer Hz. Aişe’nin dediği gibi, isra ruhen olsa idi, Ümmü Hani bu olayı duyunca, “Sen bu olayı kimseye anlatma, seni yalanlarlar” demezdi. Rüya olsa idi, böyle söylemezdi.”⁴¹² Hz. Aişe, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in rüyada miraca çıktığını ve bunun bedenen bir yolculuk olmadığını düşünerek, akli bir yorumu tercih etmiştir. Bu örnekte Hz. Aişe ayrıca, “isra” konusunda görüş bildiren bir kadın olarak da dikkat çekmektedir.

Başka bir örnekte Hz. Aişe, “...Eşleri de inanalara anneleridir...” mealindeki Ahzab, 33/6.⁴¹³ ayet hakkında şöyle der. “Biz mümin erkeklerin anneleriyiz.” Rivayete göre bu olay şöyle gerçekleşir: Mesruk’tan nakledildiğine göre bir kadın Hz. Aişe’ye, “*Ey Anne*” diye seslendi. Hz. Aişe de, “*Ben senin değil, erkeklerin annesiyim.*” dedi.⁴¹⁴ Başka bir rivayete göre Mus’ab b. Abdullah, Ümmü Seleme’den şöyle nakleder: “Bir kadın bana “*Anne*” dedi ben ona; “*Ben erkeklerin annesiyim, kadınların annesi değil!*” dedim.”⁴¹⁵ Ayette kastedilenin “evlenme haramlığı” olduğu Hz. Aişe’nin ve Ümmü Seleme’nin açıklamalarından anlaşılmaktadır. Bu şekilde açıklama yaparak, hanımlar arasında bu konunun yanlış anlaşılmasına da engel olmuşlardır.

Bu bölümde sunduğumuz örneklerde özellikle Hz. Aişe’nin tarihi bilgilerine dayalı olarak yorum yaptığını, bunun dışında İsra olayı, kıyamet alametleri gibi tartışmalı konularda görüş bildirdiğini görmekteyiz. Ümmü Seleme de ilgili ayetin “evlilik haramlığı” kastettiği için kadınlar tarafından yanlış anlaşılmasına yönelik

⁴¹⁰ Kurtubi, *a.g.e.*, X, 209.

⁴¹¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, IX, 4654.

⁴¹² Kurtubi, *a.g.e.*, X, 209.

⁴¹³ (Ahzab, 33/6) ... النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ...

⁴¹⁴ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 64; Sa’lebi, *a.g.e.*, VIII, 9.

⁴¹⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 200.

olarak gerekli açıklamayı yapmış ve ayeti nasıl yorumladığını ortaya koymuştur. Bu açıklamalar, ilgili ayetin bahsettiği genel konu ile ilgili olduğu için, müfessirler tarafından ayetin tefsirinde nakledilmiştir.

C. Rivayetleri İle Ayetin Tefsirine Katkıda Bulunanlar

Kadınların tefsire katkıları, yoğun bir biçimde bu başlık altında görülür. Onların bu rivayetleri ile ayet hakkında geniş açıklamalara ulaşmak mümkün olmaktadır. Müfessirler, istifade etmek istedikleri yerlerde bu rivayetlerden geniş ölçüde yararlanmışlardır.

1. Ayetin Bir Bölümüne Yönelik

Müfessirler, hanımlardan gelen rivayetleri ayetin bir bölümü hakkında yaptıkları açıklamalar esnasında nakletmişleridir. Bu sayede ayetin tefsiri için önemli açılımlar sağlanmaktadır.

Hz. Aişe, Bakara, 2/43.⁴¹⁶ ayet ile ilgili olarak “Namazda rüku nasıldır?...” konusunda şöyle anlatır: “Resulullah rukuya vardığı vakit, başını yukarı kaldırmadığı gibi, aşağıya da büsbütün eğmezdi. İkisinin arasında tutardı. Sonra tam ayakta durmadıkça secdeye varmazdı, başını secdeden kaldırdı mı dosdoğru bir şekilde oturmadıkça bir daha secdeye gitmezdi. Her iki rekatta bir tahiyyatı okurdu. O zaman sol ayağını yayar, sağ ayağını dikerdi. Diğer taraftan şeytanın topuğunu yasaklamıştı. Bu iki secde arasında kalçayı topuklara koymaktı. Ayrıca kişinin kollarını yırtıcı hayvan gibi yere yapıştırmasını yasaklardı ve namazı selam vererek bitirirdi.”⁴¹⁷ Hz. Aişe bu rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in namazı hakkında ayrıntılı bilgiler vererek, namazın nasıl olması gerektiği konusunu açıklığa kavuşturmakta ve ayetin tefsirine katkıda bulunmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hanımlarından Ümmü Seleme, Bakara, 2/30.⁴¹⁸ ayette bahsedilen “yeryüzünde halife” ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)’den şöyle

⁴¹⁶ (Bakara, 2/43) وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّكَّاعِينَ

⁴¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 31; Müslim, *a.g.e.*, Salat, 240; Kurtubi, *a.g.e.*, I, 345; 360.

⁴¹⁸ (Bakara, 2/30) وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

nakleder: “Gerçek şu ki, başınıza bir takım emirler tayin edilecektir. Sizler onların bir takım işlerini şeriate uygun göreceksiniz. Bir takım işlerini ise uygun görmeyeceksiniz. Uygun olmayanları hoş görmeyen bunlardan uzak olur, bunlara karşı çıkan kurtulur.” Ashabtan bazıları şöyle sordu: “*Ey Allah’ın Resulü, bu yöneticiler ile savaşmayalım mı?*” Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Namaz kıldıkları sürece hayır*” buyurdu.⁴¹⁹ Ümmü Seleme, idarenin ve idarecinin nasıl olması gerektiği konularına dikkat çeken bir rivayeti nakletmiştir. Buna göre Hz. Peygamber ile sohbet ortamında bulunan müslümanlar, başlarına geçen yöneticilere nasıl davranmaları gerektiği konusunda bilgi almaktadırlar.

Başka bir rivayetinde Ümmü Seleme, “Birbirinizin mallarını haksız yere yemeyiniz...” mealindeki Bakara, 2/188.⁴²⁰ ayet hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şöyle dediğini nakleder: “Dikkat edin, ben sadece bir insanım. Bana bir davacı gelir. Belki de içinizde bir kısmınız delilini çok daha güzel bir dille ifade eder ve ben onun lehine hüküm veririm. Kimin için bir müslümanın aleyhine hüküm vermişsem o ateşten bir parçadır. Ya onu taşıyın, ya da atsın.”⁴²¹ Ümmü Seleme’nin bu rivayetine göre, adaleti yanıltmak üzere yapılan davranışlar, o anda kişiye bir kazanç sağlasa da ahirette azap olarak kişiye geri dönecektir.

Müfessir İbn Kesir, Safiyye bt. Şeybe’nin Bakara, 2/126.⁴²² ayette “Emin belde” konusunda şöyle dediğini nakleder: “Ben Mekke’nin fethi günü Resulullah’ın hutbesinde şunları işitmiştim: “Ey insanlar, Allah (c.c.) Mekke’nin haremını, gökleri ve yeri yarattığı gün haram kılmıştır ve kıyamete kadar da orası haramdır. Ağacı koparılmaz, avı ürkütülmez, buluntusu alınmaz.”⁴²³ Safiyye bt. Şeybe, Mekke’nin Fethi günü Hz. Peygamber’in hutbesinden edindiği bir bilgiyi paylaşmaktadır. Mekke’nin özellikleri hakkında naklettiği bu bilgi, ayetin nereyi kastettiği konusunu açıklığa kavuşturmuştur.

⁴¹⁹ Müslim, *a.g.e.*, İmare, 163; Kurtubi, *a.g.e.*, I, 269.

⁴²⁰ (Bakara, 2/188) وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

⁴²¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 332; Kurtubi, *a.g.e.*, II, 338; İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 742.

⁴²² (Bakara, 2/126)...وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ...

⁴²³ İbn Kesir, *a.g.e.*, II, 549.

Sahabeden Ümmü Ferve,⁴²⁴ Bakara, 2/238.⁴²⁵ ayette namazdan bahsedilmesi ile ilgili olarak şöyle der: “Hz. Peygamber (s.a.v.)’den amellerin faziletini anlatırken şöyle işitmişim: “Ameller içinde Allah’a en sevimli olan, vaktinde kılınan namazdır.”⁴²⁶ Ümmü Ferve, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in amellerin faziletlerini anlattığı bir esnada ondan duyduklarını nakletmiştir. Rivayet, namaz konusu ile ilgili olduğu için, müfessir İbn Kesir tarafından ayetin tefsirinde nakledilmiştir.

Hişam b. Urve, eşi Fatıma bt. Münzir⁴²⁷ aracılığıyla onun ninesi Esmâ bt. Ebi Bekr’den İsrâ, 17/29. ayette geçen “Eli sıkı olma...” ifadesi ile ilgili olarak şöyle nakleder: “Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sayarak verme ki, Allah (c.c.) da sana sayarak vermesin.”⁴²⁸ Esmâ bt. Ebi Bekr, bu rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in infak için verdiği bir ölçüyü nakletmiştir.

Dürre bt. Ebi Leheb,⁴²⁹ Al-i İmran, 3/21.⁴³⁰ ayette geçen “Marufu emir” ile ilgili olarak şöyle nakleder: “Hz. Peygamber (s.a.v.) minber üzerinde hutbe irad ederken adamın biri gelip şöyle dedi: “*Ey Allah’ın Resulü, insanların en hayırlısı kimdir?*” Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Aralarında en çok marufu emreden, en çok münkerden alıkoyan, Allah’tan en çok korkan ve akrabalık bağını en çok gözetendir.*”⁴³¹ Dürre, hutbe dinlerken gözlemlediği bir olayı naklederek, marufu emir konusunda ayetin açıklığa kavuşmasını sağlamıştır.

⁴²⁴ Hz. Ebu Bekir’in kız kardeşidir. Eşas b. Kays ile evlenmiştir. Hz. Peygamber’e beyat eden hanımlardan biridir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 249; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, VII, 376.

⁴²⁵ (Bakara, 2/238) حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى وَتَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

⁴²⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 952.

⁴²⁷ Annesi Ümmü’l-Veled’dir. Hişam b. Urve’nin eşidir. Ondan Urve ve Muhammed adında iki oğlu olur. Ninesi Esmâ bt. Ebi Bekr’den rivayet nakleder. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 477.

⁴²⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, IX, 4727.

⁴²⁹ Ebu Leheb’in müslüman olan kızıdır. Medine’ye hicret edenlerdendir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 50; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 290.

⁴³⁰ (Al-i İmran, 3/21) إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَيَقُولُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

⁴³¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 432; Kurtubi, *a.g.e.*, IV, 47.

Ümmü Kürz el-Kâbiye,⁴³² Yunus, 10/64.⁴³³ ayette bahsedilen “Dünya hayatındaki müjdelere” konusunda Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şöyle dediğini nakleder: “Peygamberlik gitti, geriye müjdeciler kaldı. Onlardan biri de rüyalarıdır.”⁴³⁴ Bu rivayete göre yeryüzündeki müjdelere bir kısmı, salih rüyalarıdır. Ümmü Kürz’ün rivayeti ile ayetin kastettiği husus, hadis yardımı ile açıklığa kavuşmaktadır.

Ümmü Harise (Rubeyyi bt. Nadr),⁴³⁵ “Onlar firdevs cennetine mirasçı olurlar ve onlar orada sonsuz dek kalırlar.” mealindeki Müminun, 23/11.⁴³⁶ ayette bahsedilen “Firdevs Cenneti” ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu konuda şöyle dediğini nakleder: “Firdevs cenneti, cennetin en üst yeri ve en değerli yeridir.”⁴³⁷

Şeddad b. Evs’in kız kardeşi Ümmü Abdullah,⁴³⁸ “Ey Peygamberler, temiz şeylerden yiyiniz, yararlı iş yapınız...” mealindeki Müminun, 23/ 51.⁴³⁹ ayet ile ilgili olarak şöyle anlatır: “Hz. Peygamber (s.a.v.) oruçlu iken sıcaklığın çok aşırı olduğu bir günde iftar zamanı ona bir bardak süt gönderdim. Fakat o sütü bana geri göndererek, “*Bu sana nereden geldi*” diye sordu. Ben, “*Koyunumdan*” dedim. “*O koyun nerede*” diye sordu. Ben, “*O koyunu malımla paramla satın aldım*” deyince o sütü kabul etti. Ben, “*Ya Resulallah, sütü niçin önce geri çevirdin?*” dedim. “*Peygamberler, sadece helal ve temiz şeyleri yemekle ve salih amel işlemekle emrolunmuşlardır*” buyurdu.⁴⁴⁰

⁴³² Akika kurbanı hakkında da rivayetleri olan sahabi bir hanımdır. Bkz. Tirmizi, *a.g.e.*, Edahi, 17; Nesai, *a.g.e.*, Akika, 3.

⁴³³ (Yunus, 10/64) لَهْمُ الْبَشَرِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

⁴³⁴ Buhari, *a.g.e.*, Ta’bir, 4; Taberi, *a.g.e.*, XI, 149; İbn Kesir, *a.g.e.*, VIII, 3838.

⁴³⁵ Ümmü Harise, oğlu Harise b. Süreka’nın Bedir’de şehit edilmesinden sonra, Hz. Peygamber’i yanına gelerek şöyle der: “*Ey Allah’ın Resülü, oğlum cennette mi, bana haber ver? Eğer cennet ise, sabredeceğim, yok eğer değilse ömrüm boyunca ağlayacağım*” Bunun üzerine Hz. Peygamber, “*Ey kadın, oğlum cennette en yüce makam olan Firdevs cennetini elde etmiştir.*” dedi. İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 68.

⁴³⁶ (Müminun, 23/11) الَّذِينَ يَرْتُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

⁴³⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 360; Kurtubi, *a.g.e.*, XII, 108.

⁴³⁸ Ümmü Abdullah bt. Evs, Sa’lebe b. Hatib’in kardeşi Haris b. Hatib’in eşidir. Ümmü Abdullah, Haris’ten olan oğluna nispetle künyelenmiştir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 289.

⁴³⁹ (Müminun, 23/51) يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

⁴⁴⁰ Razi, *a.g.e.*, XVI, 433.

Ümmü Abdullah'ın başından geçen bu olay, müfessir Razi tarafından ayetin tefsirine yardımcı bir malzeme olarak nakledilmiştir.

Bu bölümde aktardığımız örneklerde görüldüğü üzere hanımlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözlerini ya da hayatından kesitleri aktararak, ayetlerin ilgili bölümleri için tefsir malzemesi sağlamışlardır. Naklettikleri rivayetlere baktığımızda Hz. Aişe'nin değişik konularda Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakilde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ümmü Seleme, bu bölümde aktardığımız rivayetlerde idare, idareci ve adaletin sağlanması konularında bilgi nakletmiş, Esmâ bt. Ebi Bekir, Dürre bt. Ebi Leheb ve Ümmü Abdullah, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatından kesitler sunmuş ve rivayetleri bunlar ilgili ayetlerin tefsirlerinde müfessirler tarafından nakledilmiştir. Bu açıdan bakıldığında hanımların, müfessirlere önemli bir tefsir malzemesi sağlayarak, duyduklarını ve gördüklerini aktararak bu alana hizmet ettiklerini söylemek mümkündür.

2. Ayetin Bütününe Yönelik

Kadınlardan gelen rivayetlerin bir kısmı da ayetlerin bütününe anlaşılmasına yardımcı olduğu için, müfessirler tarafından nakledilmiştir. Bu tür rivayetler, müfessirler tarafından tefsire bilgisel yönden katkısı olduğu için nakledilmiştir. Bu rivayetlerin içeriklerine bakıldığında, ayetlerin bahsettiği konular ile ilgili oldukları ya da ayetin tefsiri kapsamında açılan tartışma konuları ile ilgili oldukları görülmektedir. Hanımlar da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den edindikleri bilgilerin aktarımında aktif davranarak, bu bilgilerin kaybolmasına da engel olmuşlardır. Ancak, şunu ifade etmek gerekir ki, hanımlar bu rivayetleri ayetlerin tefsiri amacıyla nakletmemişlerdir. Müfessirler, bu rivayetleri bir takım ayetlerin tefsiri için nakletmeyi uygun görmüşlerdir.

Ümmü Gülsüm bt. Ukbe, Hz. Aişe'den "...Artık onların yakaladıklarından yiyiniz ve onları ava saldıgınızda Allah'ın ismini anınız.." mealindeki Maide, 5/4.⁴⁴¹ ayette bahsedilen "besmele" ile ilgili olarak şöyle dediğini nakleder: "Resulullah (s.a.v.), ashabından altı kişi ile birlikte yemek yiyordu. Bu sırada aç bir bedevi geldi ve yemekten iki lokma yedi. Hz. Peygamber (s.a.v.); "Eğer Allah'ın adını anarak yemiş olsaydın, o lokma sana yeterdi. Sizden biriniz, yemek yediğinde Allah'ın adını ansın, eğer başta unutursa, yemeğin sonuna geldiğinde başta ve sonda Allah'ın adı ile başlasın."⁴⁴²

Bir başka örnekte Hz. Aişe'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) İsra, 17/18.⁴⁴³ ayette geçen, "Kim dünyayı isterse..." ifadesi ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Dünya, yurdu olmayanın yurdu, malı olmayanın malıdır. Akıllı olmayan kişi de dünya için toplar."⁴⁴⁴ Hz. Aişe, dünyanın geçiciliğine işaret eden bir rivayeti nakletmiştir. Necm, 53/29.⁴⁴⁵ ayette ve A'la, 87/16-17.⁴⁴⁶ ayetlerde Hz. Aişe'den gelen bu nakil, tefsirlerde aynı şekilde nakledilmiştir.⁴⁴⁷

Müfessir İbn Kesir, "Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri..." mealindeki Bakara, 2/234.⁴⁴⁸ ayet ile ilgili olarak "Bu ayet Sübey'a el-Eslemiyye hakkında nazil olmuştur." der.⁴⁴⁹ Ümmü Seleme bu konuda şöyle bir açıklama yapmıştır: "Eslemli Sübey'a adlı kadın, kocasının ölümünden birkaç gece sonra hayız görmeye başladı, bunu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e söyleyince onun evlenebileceğini söyledi."⁴⁵⁰ Kocası

⁴⁴¹ (Maide, 5/4) يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحَلَّ لَهُمْ قُلُوبُ الطَّيِّبَاتِ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَاكُلُوا مِمَّا أَمْسَنَ عَلَيْكُمْ... وَأَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ...

⁴⁴² İbn Kesir, *a.g.e.*, V, 2133.

⁴⁴³ (İsra, 17/18) مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَمْدُومًا مَّدْحُورًا

⁴⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 71; İbn Kesir, *a.g.e.*, IX, 4717.

⁴⁴⁵ فَأَعْرَضَ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

⁴⁴⁶ بَلْ تُؤْتِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ

⁴⁴⁷ Taberi, *a.g.e.*, XXX, 168; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, 7547.

⁴⁴⁸ وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَبِذَا بَلَغَ أَجْلُهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ...

⁴⁴⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 939.

⁴⁵⁰ Müslim, *a.g.e.*, Talak, 36; Razi, *a.g.e.*, V, 259.

ölen kadının iddet müddeti ile ilgili olan ayetin açıklamasında Ümmü Seleme, Sübey'a olayını naklederek birkaç gün sonra hayız görmenin, kadının gebe olmadığı konusunda en önemli delil olduğuna dikkat çekmiştir. Hz. Aişe'den de aynı rivayetin geldiği görülmektedir.⁴⁵¹

Ölen eşin arkasından yas tutma ile ilgili olarak ise, Zeynep bt. Cahş ve Ümmü Habibe'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle der: “Allah’a ve ahiret gününe inanan bir kadının ölüye üç günden fazla yas tutması da helal değildir. Ancak ölen kocası için yas, dört ay on gündür.”⁴⁵² Benzer bir rivayeti de Hz. Hafsa, Resulullah'tan şöyle nakleder: “Allah’a ve ahiret gününe inanan hiçbir kadın bir kişi için üç günden fazla yas tutmaz. Ancak kocası için dört ay on gün yas tutar.”⁴⁵³ Aynı konuda başka bir rivayete göre Ümmü Atıyye yas ile ilgili olarak şöyle der: “Üç günden fazla yas tutmamız yasaklanırdı, ancak birimiz kocasının ölmesi durumunda dört ay on gün süreyle yas tutardı. Bu süre içinde sürme çekmez, koku sürmez, renkli elbise giymezdik. Sadece ipleri boyalı bir hırkayı üzerimize atardık. Ancak herhangi birimiz ay halinden temizlenip yıkandığı zaman, bir parça kafur sürünmesine izin verilirdi.”⁴⁵⁴ Görüldüğü üzere bu konuda hanımlardan ayrıntılı nakiller gelmektedir.

Başka bir örnekte Ensar'dan Ümmü'l-A'la,⁴⁵⁵ Ahkaf, 46/9.⁴⁵⁶ ayette “...Bana ve size ne yapılacağını bilmem..” bölümü ile ilgili olarak şöyle anlatır: “Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanların Ensardan kimlerin evlerinde kalacakları hususunda Ensar kurra çektiğinde bizim hissemize Osman b. Maz'un düşmüştü. O bizim yanımızda hastalandı ve biz onu tedavi etmeye çalıştık. Sonunda vefat edince onu elbiselerine sardık. Allah Resülü yanımıza geldi, Ben; “*Şehadetim odur ki, şüphesiz Allah (c.c.) sana ikram etmiştir*” dedim. Allah Resülü; “*Ona ikram ettiğini nereden*

⁴⁵¹ Tirmizi, *a.g.e.*, Nikah, 37; Ebu Davut, *a.g.e.*, Talak, 39; Nesai, *a.g.e.*, Nikah, 21.

⁴⁵² İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 940.

⁴⁵³ Sa'lebi, *a.g.e.*, II, 185.

⁴⁵⁴ Kurtubi, *a.g.e.*, III, 179; S. Ateş, *a.g.e.*, I, 418.

⁴⁵⁵ Hz. Peygamber'in hastalandığı için evinde ziyaretine gittiği sahabi bir hanımdır. İbn Abdi'l-Ber, *a.g.e.*, IV, 452.

⁴⁵⁶ (Ahkaf, 46/9) *قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مَنْ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفَعَّلُ بِي وَلَا بَكُمْ إِنَّ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ*

biliyorsun?” diye sordu. Ben; “Bilmiyorum” dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.); “Şüphesiz ona yakın gelmiştir ve ben onun için ancak hayır umarım. Allah’ın elçisi olduğum halde Allah’ın bana ne yapacağını bilmiyorum” buyurdu. Ben; “Allah’a yemin olsun ki, bundan sonra kimseyi asla tezkiye etmeyeceğim” dedim. Bu olay beni son derece üzdü, uyduğumda Osman için akan bir kaynak gördüm, Allah Resulü’ne gelip bunu haber verdiğimde; “Bu onun amelidir” dedi.”⁴⁵⁷ Müfessir İbn Kesir, aynı rivayeti Hicr, 15/99.⁴⁵⁸ ayette “Ve sana yakın gelince..” konusu ile ilgili olarak Zühri ve Harice bt. Zeyd kanalı ile Ümmü A’la’dan tekrar nakletmiştir.⁴⁵⁹

Esmâ bt. Yezid’den gelen bir rivayete göre, Resulullah (s.a.v.), Nur, 24/37.⁴⁶⁰ ayette bahsedilen “...işleri Allah’ı anmaktan alıkoymaz” dediği kimseler için şöyle buyurmuştur: “Kıyamet günü Allah Teala ilkleri ve sonları topladığında bir münadi gelip tüm yaratılanlara işittirecek bir sesle; “Burada toplananlar, şerefe kimin en layık olduğunu bilecekler, ne ticaretin ne de alışverişin Allah’ı anmaktan alıkoymamış oldukları ayağa kalksınlar” diye nida edecek, fakat çok az kimse kalkacak. Sonra Allah Teala, diğer yarattıklarının hesabını görecekler.”⁴⁶¹ Benzer rivayetlere Secde, 32/16.⁴⁶² ayette geçen “vücutları yataklardan uzak kalanlar..” ifadesi ile ilgili olarak gelen rivayetlerde de rastlamak mümkündür. Esmâ bt. Yezid, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şöyle dediğini nakleder: “Yüce Allah (c.c.) kıyamet gününde öncekileri ve sonrakileri bir araya getirip topladığında bir münadi bütün insanların duyacağı şekilde şöyle seslenir: “Bugün burada bulunanlar ilahi lütuf ve kereme layık olduklarını görecekler. Hadi dünyada iken yanları yataklardan uzak kalanlar ayağa kalksınlar! Bunlar az sayıda olmalarına rağmen ayağa kalkarlar. Sonra; “Hadi bir ticaretin veya bir alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan alıkoymadığı kimseler ayağa kalksınlar!” Bunlar da ayağa kalkarlar. Sonra üçüncü defa seslenir: “Hadi sevinçli ve rahat zamanlarda, zorlu ve

⁴⁵⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, 7230.

⁴⁵⁸ (Hicr, 15/99) وَأَعْبُدُ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

⁴⁵⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, IX, 4418.

⁴⁶⁰ (Nur, 24/37) رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالنَّابِضَاتُ

⁴⁶¹ İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VIII, 2610; İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, 5934.

⁴⁶² (Secde, 32/16) تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

sıkıntılı zamanlarda da her halde Allah'a hameden kimseler ayağa kalksınlar! Bunlar da az olmakla birlikte ayağa kalkarlar. Hep birlikte cennete girecekler, sonra da diğerleri hesaba çekileceklerdir.”⁴⁶³

İbn Ebi Hatim, Ümmü Hani (v. 51/619)'nin⁴⁶⁴ “...Sonra kıyamet günü birbirinizi inkar eder ve birbirinizi lanetlersiniz. Sizin varacağınız yer ateştir ve sizin yardımcılarınız da yoktur.” mealindeki Ankebut, 29/25.⁴⁶⁵ ayette bahsedilen kıyamet sahnesi ile ilgili olarak şöyle dediğini nakleder: “Hz. Peygamber (s.a.v.) bana; “Sana haber veriyorum ki, Alah Teala kıyamet günü ilkleri ve sonları bir tek düzlükte toplayacaktır. İki tarafın nerede olduğunu kim bilir?” demişti. Ben; “Allah ve Resulü en iyi bilendir” dedim. Allah Resulü şöyle devam etti: “Sonra arşın altında bir münadi; ‘Ey tevhid ehli’ diye seslenir. Onlar kulak kesilirler. Münadi ikinci kez seslenir. Üçüncü defasında şöyle çağırır: ‘Ey tevhid ehli, şüphesiz Allah sizi bağışlamıştır.’ İnsanlar dünyada aralarındaki haksızlıklardan dolayı birbirine yapışmış olarak kalkarlar. Sonra münadi tekrar seslenir: ‘Ey tevhid ehli birbirinizi bağışlayıp affedin. Şüphesiz bu yüzden sevabınız Allah’a aittir.’⁴⁶⁶

Bu başlıkta verebileceğimiz diğer bir örnek Fetih, 48/10.⁴⁶⁷ ayette bahsedilen “Muhakkak sana beyat edenler Allah’a beyat etmektedirler..” ifadesi hakkında İbn Cüreyc’den gelen bir nakildir. O şöyle der: “Bana Ebu Zubeyr’in verdiği habere göre, o Cabir’i şöyle derken işitmiş: “Bana Ümmü Mübeşşir⁴⁶⁸ haber verdi ki o, Allah

⁴⁶³ Kurtubi, *a.g.e.*, XIV, 102; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6447.

⁴⁶⁴ Hind veya Fahite olarak da bilinir. Annesi Fatıma bt. Esed’dir. Mekke’nin fethi günü müslüman olmuştur. Ondan İbn Abbas, Mücahid, İkrime, Urve, Ata ve Şabi nakillerde bulunur. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 47; İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 481; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, VII, 403.

⁴⁶⁵ (Ankebut, 29/25) وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِّن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا

⁴⁶⁶ İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, IX, 3049; İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, 6277.

⁴⁶⁷ (Fetih, 48/10) إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَن أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَن سَبَّوْاْ بِهِ أَجْرًا عَظِيمًا

⁴⁶⁸ Ensardan Bera b. Mağrur’un kızıdır. Rıdvan Bey’ati’ne katılmıştır. Medine’de geniş hurma bahçeleri sahibidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) zaman zaman bu bahçeleri ziyaret etmiş, Ümmü Mübeşşir yetiştirdiği

Resulü'nü Hafsa'nın yanında iken; 'Ağacın altında biat edenlerden hiç kimse inşallah cehenneme girmeyecek' dediğini işitmiştim. Hafsa, 'Evet öyle, girmeyecek ey Allah'ın elçisi' dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisini bu sözden menetmesi üzerine bu defa Hafsa, 'İyi ama Ey Allah'ın Resulü, Yüce Allah (c.c.), 'Sizden cehenneme uğramayacak yoktur, bu Rabbin için kesinleşmiş bir sözdür.' (Meryem, 19/71)⁴⁶⁹ buyurmuyor mu?' diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.v.) bir sonraki; 'Şüphesiz Allah Teala şöyle buyurdu: Sonra Biz, takvaya erenleri kurtaracağız, zalimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakacağız. (Meryem, 19/72)⁴⁷⁰ ayetini okudu.'⁴⁷¹ Bu olay, Hz. Hafsa'nın Kur'an bilgisini ve hanımlarının dini bir konuda Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ne kadar rahat soru sorabildiklerini, fikirlerini paylaşabildiklerini, tartışma ortamı yakalayabildiklerini göstermesi açısından önemlidir.

Başka bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.), "Bedir ve Hudeybiye savaşlarında bulunan hiçbir Müslüman cehenneme girmez" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Hafsa; "Ama Allah Teala; "Sizden hiç biriniz müstesna olmamak üzere cehenneme uğrayacaktır, buyurmuyor mu?" şeklinde sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunun üzerine; "Sen onu bırak, Cenab-ı Hak, "Sonra takvaya erenleri de kurtaracağız" da buyurmaktadır." demiştir.⁴⁷²

Hz. Hafsa'nın bu konudaki kesin ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in onu uyarmasına neden olmuştur. Bu defa Hz. Hafsa, Meryem, 19/71. ayetin anlamı bakımından herkesin cehenneme uğrayacağı konusunda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in düşüncesini öğrenmek istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bir sonra gelen ayet ile ona cevap vermiştir. Rivayetten anlaşıldığına göre bir sohbet ortamındadırlar. Ümmü Mübeşir de bu ortamdadır ve gözlemlediklerini aktarmıştır. Hz. Hafsa, konuyu ilgili

---

hurmaldan kendisine ikram etmiştir. Cabir b. Abdillâh ondan nakillerde bulunmuştur. İbn Sad, *a.g.e.*, VIII, 458; Müslim, *a.g.e.*, Fedailü's-Sahabe, 163; Tirmizi, *a.g.e.*, Fiten, 15.

⁴⁶⁹ (Meryem, 19/71) وَإِنْ مِّنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا

⁴⁷⁰ (Meryem, 19/72) ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذُرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثْيًا

⁴⁷¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 458; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, 7345.

⁴⁷² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 285; Kurtubi, *a.g.e.*, XI, 138; Razi, *a.g.e.*, XV, 390.

ayet ile bağlantı kurarak sormuş ve sahip olduğu bilgi birikimini de bu esnada kullanmıştır.

Hanımlardan gelen rivayetlere bakıldığında, ayetlerin bir bölümü veya bahsedilen ana konu hakkında nakiller yaptıkları ve müfessirlerce bu nakillerinin ilgili yerlerde değerlendirildiği görülmektedir. Aynı rivayetin, benzer içerikteki ayetlerin tefsirinde de tekrar değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Her ilgi kurulan yerde o ayet için ifade edilmiş gibi bu rivayetler, müfessirler tarafından aktarılmışlardır.

D. Başkalarının Ayet Hakkındaki Sorularına Cevap Vermeleri

Soru sorma ve bilmediğini öğrenme yaklaşımı, inceleme konumuz olan dönemde kadınlar için önemli bir öğrenme biçimidir. Ancak başkalarının ayetler hakkındaki sorularını cevaplamak, o konu hakkında bilgi birikimi gerektiren bir durumdur. Aşağıda seçtiğimiz örneklerde soru soranlar için çeşitli yönlerden cevap üretildiği görülecektir.

Hz. Aişe'den Bakara, 2/186.⁴⁷³ ayette “Duaya icabet” konusu ile ilgili olarak şöyle dediği nakledilir: “Ben, hangi mümin kul Allah’a dua ederse, duası ya dünyada çabucak karşılır veya acele edip ümitsizliğe düşmediği takdirde ahirete saklanır.” dedim. Urve b. Zubeyr bana şöyle sordu: ‘*Anacığım, acele edip ümitsizliğe düşmek nasıldır?*’ Ben, ‘*İstedim, verilmedi, dua ettim, kabul edilmedi*’ diyerek kul acele eder” dedim.⁴⁷⁴

Başka bir örnekte “Müminler kurtuluşa ermişlerdir. Onlar, namazlarını saygı ve alçak gönüllülükle kılarlar...” mealindeki Müminun, 23/1-11.⁴⁷⁵ ayet ile ilgili olarak Hz. Aişe’ye; “*Ey müminlerin annesi, Allah Resulü’nün ahlakı nasıldı?*” diye soruldu. O şöyle cevap verdi: “*Onun ahlakı Kur’an idi*” deyip, “*...ki onlar namazlarını korurlar*” ayetine ulaşıncaya kadar Müminun Suresi’nin ilk ayetlerini okudu ve; “*İşte onun ahlakı böyleydi.*” dedi.⁴⁷⁶

⁴⁷³ (Bakara, 2/186) وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

⁴⁷⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 719.

⁴⁷⁵ (Müminun, 23/1-11) قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ الَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ...

⁴⁷⁶ Müslim, *a.g.e.*, Salatu'l-Müsafirin, 139; Ebu Davud, *a.g.e.*, Salat, 316; İbn Kesir, *a.g.e.*, X, 5544.

Benzer bir rivayet Kalem, 68/4.⁴⁷⁷ ayette “Sen yüce bir ahlak üzeresin...” ifadesi ile ilgili olarak Sa’d b. Hişam’dan nakledilir. O, Hz. Aişe’ye şöyle sorar: “*Bana Resulullah’ın ahlakını anlat*” dedim. O, “*Sen Kur’an okur musun?*” diye sordu. Ben de, “*Evet*” dedim. Hz. Aişe, “*Kur’an’da “Muhakkak Sen büyük bir ahlak üzeresin” ayetini okumaz mısın, işte onun ahlakı öyleydi*” dedi.⁴⁷⁸ Bu örnekte Hz. Aişe cevabında ikna edici olmak için ayet mealinden de istifade etmiştir.

Kevser Suresi ile ilgili olarak Hz. Aişe şöyle der: “Kevser Suresi bana sorulduğunda şöyle dedim: *‘Bu, Peygamber’e verilmiş olan bir ırmaktır. İki kıyası içi boş incilerle doludur. Onun üzerinde bulunan su içme kapları, yıldızlar sayısındadır.*”⁴⁷⁹ Ebu Ubeyde şöyle der: “Ben Aişe’den Allah Teala’nın *‘Ey Muhammed, şüphesiz biz sana Kevser’i verdik’* kelamını sordum. O şöyle dedi: *‘O, peygamberinize verilen bir nehirdir. Onun iki kenarında içi delik inciler vardır. Kapları gökteki yıldızlar sayısındadır.*”⁴⁸⁰

Bu konuda bahsedebileceğimiz diğer bir hanım Ümmü Muhammed bt. Yezid,dir.⁴⁸¹ Bu hanım, Ümmü Seleme’den rivayetlerde bulunan bir hanımdır. Nur, 24/31. ayet ile ilgili olarak ona şöyle sorar: “*Kadınlar hangi giysiler ile namaz kılarlar?*” Ümmü Seleme şöyle der: “*Onlar, başörtüsü ve etek ile namaz kılarlar.*”⁴⁸²

“Kadınlarınızdan adet görmekten kesilenlere gelince, eğer şüpheleniyorsanız onların adeti üç aydır...” mealindeki Talak, 65/4.⁴⁸³ ayet ile ilgili olarak “Gebe kadının

⁴⁷⁷ (Kalem, 68/4) وَأَنْتَ لَعَلَىٰ خَلْقٍ عَظِيمٍ

⁴⁷⁸ Tirmizi, *a.g.e.*, K. el-Birr, 69; Taberi, *a.g.e.*, XII, 179; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 8034.

⁴⁷⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, XV, 8695.

⁴⁸⁰ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Kevser Suresi, 2; Taberi, *a.g.e.*, XXX, 353.

⁴⁸¹ Ümmü Haram künyesi ile de bilinir. Ümmü Seleme’den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de oğlu Muhammed b. Yezid rivayette bulunmuştur. Enes b. Malik’in teyzesidir. Hz. Peygamber’in evine gidip ziyaret ettiği bir hanımdır. H. 27 yılında ilk deniz şehidi olarak Kıbrıs’ta vefat eder. (İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 434; Ömer Rıza, *a.g.e.*, V, 30.) Türbesi bugün Güney Kıbrıs’ta Larnaka’da “Hala Sultan Tekkesi” olarak ziyaret edilmektedir. Bkz. Selma Başar, *Gönül Dünyamızda İz Bırakan Zahide Hanımlar*, Gülyurdu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 58.

⁴⁸² İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 476; Kurtubi, *a.g.e.*, VII, 183.

⁴⁸³ (Talak, 65/4) ... وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

iddeti” hakkında Ebu Seleme şöyle der: “Ebu Hureyre ile oturuyorken, İbn Abbas’a bir adam geldi ve; *‘Kocasının ölümünden kırk gece sonra doğum yapan kadının durumu hakkında bana fetva ver’* dedi. O, *‘İki sürenin sonuncusu’* deyince ben, *‘Gebe kadınları iddeti, yüklerini bırakmalarıdır’* ayetini okudum. Ebu Hureyre de, *‘Ben de Ebu Seleme ile aynı görüşteyim’* dedi. İbn Abbas, kölesi Küreyb’i Ümmü Seleme’ye gönderip ona sordurdu. Ümmü Seleme, “Sübey’a’nın kocası, o hamile iken öldürüldü. Kırk gece sonra doğum yaptı. Sonra Resulullah onun başkası ile olan sözünü kesti ve nikahını kıydı.” dedi.⁴⁸⁴ Ümmü Seleme’ye görüşü sorulduğunda, sahabe bir hanım olan Sübey’a olayından hareketle cevap vermiştir. Buna göre; “gebe kadının doğum yapması ile iddeti sona erer” demek istemiştir.

Hz. Aişe ve Ümmü Seleme, kendilerine çeşitli konularda gelen sorulara ayet, hadis ve tarihi bağlam bilgilerine dayalı olarak cevap üretmişlerdir. Bu iki hanım dışında soru sorularak, görüşlerine başvurulmuş başka bir hanıma rastlamıyoruz. Bu anlamda sahabe tarafından bilgisi kabul gören hanımlar, Hz. Aişe ve Ümmü Seleme’dir. İlk asırda ayetler hakkında açıklama yapabilen ve görüşü kaynak olarak kabul edilen, bir başka anlamda “müfessir” olduklarını söyleyebileceğimiz hanımlar da bu nedenle Hz. Aişe ve Ümmü Seleme’dir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e yakın olma avantajı ile elde ettikleri bilgiler sayesinde, Kur’an’ı anlama ve açıklama konusunda ileri bir seviyededirler. Bu iki hanım, gördüklerini ve duyduklarını sadece nakletmek ile yetinmemiş, ayetler hakkında kendi görüşlerini açıklayabilmişlerdir. Ancak ilk asırda özellikle Hz. Aişe’nin, bilgi nakletmesi ve muhakeme-tahlil metodunu kullanarak Kur’an’daki hemen her konuda görüş bildirmesi ile tefsir alanında önemli bir konuma sahip olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. Suyuti, “Sahabeden tefsir ile ilgilenen pek çoktur” diyerek, bunlar arasında Hz. Aişe’yi saymadan geçememiş, rivayetlerinin az olduğunu da ifade etmiştir.⁴⁸⁵ Suyuti’nin bu ifadesine göre rivayet sayısı, tefsirde kişinin öne çıkması için bir ölçüttür. Bu nedenle Hz. Aişe, rivayetlerinin azlığı nedeni ile de ilk

---

⁴⁸⁴ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Talak Suresi, 321; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 7944.

⁴⁸⁵ Suyuti, *el-İtkan*, II, 238.

on kişi içinde değildir.⁴⁸⁶ Osman Keskiöglü ise, “Nüzülünden Günümüze Kur’an-ı Kerim Bilgileri” eserinde müfessirleri belirtirken sahabe arasında Hz. Aişe’yi müfessir olarak saymıştır. Ancak tabiin dönemi dahil olmak üzere başka bir hanımın adı eserde geçmemektedir.⁴⁸⁷ İsmail Cerrahoğlu, Hz. Aişe’yi tefsir yapmaktan çekinmeyen sahabeler olarak tanınan İbn Abbas ve İbn Mes’ud ile birlikte zikretmiştir.⁴⁸⁸

E. Ayet Hakkındaki Yanlış Anlaşımaları Düzeltmeleri

Anlama, zihinsel bir çaba gerektiren faaliyetler bütünüdür. Bu faaliyet sonucunda doğru bilgi elde etmek temel hedeftir. Ancak her zihinsel süreç sonunda doğru bilgi elde edilmeyebilir. Bu temel hedefi gerçekleştirmeye yönelik de başka bir gayret söz konusudur. Bu bölümde görüleceği üzere özellikle Hz. Aişe, gördüğü yanlışları “O kişi yanılmış” ya da “O kişi unutmuş” şeklinde kullandığı ifadeleri ile tenkit ederek düzeltmiştir. Bu anlamda Hz. Aişe’nin ilk asırda “tenkit zihniyeti” geliştiren bir hanımdır. O, özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ev halkından biri olarak elde ettiği ayrıntılı bilgileri, daha sonra diğer müslümanlar ile paylaşmış, yanlış yapan kim olursa olsun, gördüğü yanlışları düzeltmekten çekinmemiştir.⁴⁸⁹

Bu konuda vereceğimiz ilk örnek, Urve b. Zübeyr’den gelir. O, “*Şüphesiz Safa ile Merve Allah (c.c.)’ın alametlerindedir. O halde her kim Kabe’yi hac eder veya umre yaparsa onların ikisini de tavaf etmesinde bir günah yoktur.*” (Bakara, 2/158)⁴⁹⁰ ayetinin manasını anlayamadı. Çünkü bu ayetin zahiri Safa ile Merve arasında koşmanın vacip olmadığını işaret etmektedir. Bundan dolayı Urve, teyzesi Hz. Aişe’ye; “Ey teyzeciğim, Allah Teala, “*Safa ile Merve’yi tavaf etmekte bir günah yoktur*” buyuruyor,

⁴⁸⁶ “Tefsirde sahabeden çok meşhurlar on kişidir. Bunlar; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Mesud, Ubey b. Ka’b, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa el-Eşari, Abdullah b. Zübeyr’dir. Bunların dışında Ebu Hureyre, Enes b. Malik, Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdillâh ve Hz. Aişe’dir. Bunların rivayetleri diğerlerine göre azdır.” Suyuti, *el-İtkan*, II, 238.

⁴⁸⁷ Osman Keskiöglü, *Nüzülünden Günümüze Kur’an-ı Kerim Bilgileri*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, s. 223.

⁴⁸⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996, I, 22.

⁴⁸⁹ Bünyamin Erul, *Hz. Aişe’nin Sahabe Yöneltili Eleştiriler*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2002, s. 35.

⁴⁹⁰ (Bakara, 2/158) *إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ*

ben bunlar arasında bir insanın say'ı bırakmasında bir beis görmüyorum” demiştir. Bunun üzerine Hz. Aişe, Urve'ye; “Ey kızkardeşimin oğlu, ne kadar kötü bir söz söyledin, eğer iş senin söylediğin gibi olsaydı Allah Teala, “*Safa ile Merve'yi tavaf etmemede bir günah yoktur*” buyururdu, demiş ve sonra şunu anlatmıştır: “İnsanlar cahiliyede Safa ile Merve arasında say ediyorlardı, fakat bu say etmelerinde Safa üzerinde bulunan İsaf ismindeki put ile Merve üzerinde bulunan Naile ismindeki iki putu kastediyorlardı. İnsanlar İslam'a girince ashab-ı kiramdan bazıları Safa ile Merve arasında say etmenin cahiliye devrinin ibadetine benzemesinden korktukları için say etmeyi günah saydılar. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu ve Safa ile Merve arasında say etmenin günah olmadığını, putlar için değil, Allah (c.c.) için say etmenin vacip olduğunu bildirdi. Sonra Resulullah bu ikisi arasında bizzat say yaptı, artık o ikisinin arasında say'ı terk etmeye kimsenin hakkı yoktur.”⁴⁹¹

Hz. Aişe öncelikli olarak ayetin, zahiri anlamı ile anlaşılması gerektiğini ortaya koyar. Bu ayetin zahirinden, say etmenin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uygulamasının da bu yönde olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine de hiç kimsenin say etmeyi bırakamayacağı hükmünü vermiştir. Ayrıca Hz. Aişe, ayette bahsedilenlerin kimler olduğunu açıklayarak, Urve'nin bu ayetin manasını doğru anlamasını sağlamış, ayet hakkındaki tarihi bağlam bilgisini de ortaya koymuştur. Buna göre Hz. Aişe, sebab-i nüzul bilgisinin, ayeti anlamada önemli bir kaynak olduğu ortaya koymaktadır. Rivayetten anlaşıldığı üzere, cahiliye adetlerini bilen ve İslamdan sonra toplumsal anlamda yaşanan sıkıntıları, sorunları yakından gözlemleyen Hz. Aişe, bu anlamda kültürel bir birikime de sahiptir. Bu birikimi, ayetlerin mesajının doğru anlaşılması için etkili bir biçimde kullanmış, Urve'nin bu ayetin manasını anlamadaki karışıklığını gidermiştir.

Bu konuda bir başka örnek, “Peygamber, inananlara, kendi canlarından daha değerli ve yakındır...” mealindeki Ahzab, 33/6.⁴⁹² ayet ile ilgili olarak Mesruk'tan

⁴⁹¹ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Bakara Suresi, 22; Hac, 78; Müslim, *a.g.e.*, Hac, 259; Tirmizi, *a.g.e.*, K. Tefsir, Bakara Suresi, 12; Nesai, *a.g.e.*, Menasikü'l-Hac, 168; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, I, 266; Taberi, *a.g.e.*, II, 53; Kurtubi, *a.g.e.*, II, 178; Razi, *a.g.e.*, IV, 105.

⁴⁹² (Ahzab, 33/6) وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ...

şöyle nakledilir: “Bir kadın, Hz. Aişe’ye, “*Ey Anne*” diye seslendi. Hz. Aişe de, “*Ben senin değil, erkeklerin annesiyim.*” dedi.⁴⁹³ Başka bir rivayete göre Ümeyme bt. Abdilmuttalib,⁴⁹⁴ Ümmü Seleme’den şöyle nakleder: “Bir kadın bana, “*Anne*” dedi ben ona; “*Ben erkeklerin annesiyim, kadınların annesi değil!*” dedim.”⁴⁹⁵ Ayette kastedilenin “evlenme haramlığı” olduğu Hz. Aişe’nin ve Ümmü Seleme’nin açıklamalarından anlaşılmaktadır. Böylece gerekli açıklamayı yaparak, yanlış anlaşılmayı düzeltmişlerdir.

“Anne ve babasına ‘öf be’ bana kabirden çıkartılıp dirltileceğimi mi söylüyorsunuz?..” mealindeki Ahkaf, 46/17.⁴⁹⁶ ayette azab edilecek kişiler ile ilgili olarak Mervan b. Hakem, “Bu ayet, Abdurrahman b. Ebi Bekir hakkında nazil oldu.” deyince, Hz. Aişe bunu duydu, kızdı ve şöyle dedi: “Vallahi bu ayetin maksadı o değildir, fakat Allah Teala sen babanın sülbünde iken babana lanet etmiştir.” dedi.”⁴⁹⁷ Yusuf b. Mahek’den gelen bir rivayete göre o bu olayı şöyle anlatır: “Mervan, Muaviye b. Ebi Süfyan’ın Hicaz valisi idi. Bir hutbesinde babasından sonra biat edilmek üzere Muaviye’nin oğlu Yezid’i anmaya başladı. Abdurrahman b. Ebi Bekr kendisine bir şey söyleyince; “*Onu yakalayın*” dedi. Abdurrahman, Hz. Aişe’nin evine girdiği için yakalayamadılar. Mervan; “Şüphesiz bu, ‘*Anne ve babasına öf sizden, benden önce nice nesiller gelip geçmişken beni mi tekrar dirilmekle tehdit ediyorsunuz?*’ ayetinin hakkında nazil olduğu kimsedir” dedi. Hz. Aişe de örtünün arkasından şöyle konuştu: “*Mervan yalan söylüyor, benim masum olduğuma dair inzal buyurdıkları dışında Allah Teala Kur’an’da benim ve ailem hakkında hiçbir şey indirmemiştir.*”⁴⁹⁸ Bu örnekte

⁴⁹³ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 64; Sa’lebi, *a.g.e.*, VIII, 9.

⁴⁹⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.)’in halasıdır. Annesi Fatıma bt. Amr’dır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hanımlarından Zeyneb bt. Cahş’ın annesidir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 45; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 308;

⁴⁹⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 200.

⁴⁹⁶ (Ahkaf, 46/17-20) وَالَّذِي قَالَ لِيُؤْتِيهِ أَفًّا لَكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلْتُ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَعِثَانِ اللَّهَ وَيَلْتَكِ آمِنٌ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

⁴⁹⁷ Razi, *a.g.e.*, XX, 38.

⁴⁹⁸ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Ahkaf Suresi, 271; Taberi, *a.g.e.*, XXV, 25; Sa’lebi, *a.g.e.*, IX, 13; Kurtubi, *a.g.e.*, XVI, 197; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, 7252.

göürldüğü üzere ayetin kimden bahsettiği konusunda oluşturulmaya çalışılan yanlış kanaati, Hz. Aişe müdahale ederek düzeltmiştir.

Rivayete göre, Hz. Ömer vurulduğu zaman Suheyb, “Vah, kardeşim!” diye ağlamaya başlayınca Hz. Ömer, “*Peygamber’in birinin ağlaması yüzünden ölüye azab edilir dediğini duymadın mı?*” demişti. Daha sonra bu sözü Hz. Aişe’ye ulaştırılınca Hz. Aişe, “*Allah (c.c.) Ömer’e rahmet etsin, vallahi Resulullah böyle söylemedi. Fakat “Allah (c.c.), kafirin ailesi üzerine ağlayınca kafirin azabını arttırır” dedi. Sonra şu ayeti okudu: “Size Kur’an yeter, hiçbir günahkar başkasının günahını çekemez.” (İsra, 17/14-15)*”⁴⁹⁹

Ayet üzerindeki yanlış anlaşılmaları engellemek için, ayet ve ilgili konular hakkında derin malumât sahibi olmak gereklidir. Hz. Aişe, bu kriterlere sahip bir hanım olarak üzerine düşeni yapmıştır. Ümmü Seleme’nin de karşılaştığı yanlış anlaşılmaları giderdiği görülmektedir.

F. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e Bireysel Olarak ya da Topluca Soru Sormaları

İnsan fitri olarak soru sormaya meyillidir. Olayları, olayların arkasındaki sebepleri, onların nasıl ve niçin meydana geldiğini merak eder, araştırmaya ve öğrenmeye çalışır. Hem kendine hem de başkasına sorar, soruşturur, sora sora yetişir. İşte bu merak duygusu ile ve soru sorma özelliği ile insan, diğer varlıklara göre özel ve üstün bir konumdadır.⁵⁰⁰ Günlük hayatta soru, bilinmeyen bir şeyi öğrenmek için sorulabileceği gibi, soru sorulan kişinin bir şeyi açığa çıkarmasını istemek, bir probleme çözüm sağlamak, unutulabilecek bir şeyi hatırlatmak, bir konuya dikkat çekmek ya da kaybolacak bir bilgiyi korumak için sorulabilir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ashabı aydınlatmak için, soru-cevap metodunu kullanması, bu yöntemin önemini ortaya koyar.

Dinleri hakkında doğru bilgi elde etmek için çaba sarfeden kadınlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e sık sık değişik konularda sorular sormuşlardır. O’na soramadıklarını ise, hanımlarına sorarak, öğrenme ve öğrendiklerini uygulama yönüne

⁴⁹⁹ اقرأ كتابك كفى بنفسك اليوم عليك حسيباً من اهتدى فإنما يهتدى لنفسه ومن ضل فإنما يضل عليها... (İsra, 17/14-15)

Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 138; S. Ateş, *a.g.e.*, IX, 399.

⁵⁰⁰ Alican Dağdeviren, *Kur’an’da Sorular ve Cevaplar*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 15.

gitmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise onlara verdiği cevaplarda direkt olarak cevabı verdiği gibi bazen soru ile cevap vermiş ve bir şeyin yapılmasını teşvik etmiştir. Soru ile bir şeyi yapmaya teşvik etmek, insan üzerinde direkt olarak bir emirden daha etkili kabul edilmektedir.⁵⁰¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sorulara cevap üreten diğer hanımlar, makul olan tüm sorulara cevap vermişlerdir. Bu cevaplar genelde sorulan soruya uygunluk arz eder. Bazen cevaplar, soruyu faydalı hale dönüştürmek için farklı bir şeyden bahsedebilir. Ayrıca cevap, bazen sorudan uzun ya da kısa olabilir.⁵⁰²

Kadınların sorduğu sorular gerçekten soru sorma amaçlı mıdır, yoksa kasıtlı sorular var mıdır? Soru sorduklarını zor duruma düşürmek istemişler midir? Hangi konuları merak etmişlerdir? Verilen cevaplarda ise teşvik (infat etmeye, iyilik etmeye, şükretmeye, ibadete, ihlaslı olmaya, ilme, öğrenmeye), mükafatı hatırlatma, emir ve yasakları bildirme, yol gösterme gibi hangi unsurlar ağırlıktadır? Bu bölümde bunların düşünülmesi gerekir.

Ayrıca Kur'an'ın çok soru sorulmasına karşı bir tedbir getirdiği de görülmektedir.⁵⁰³ Bu tavırla, çok soruya karşılık çok hüküm getirileceği için, müslümanlara bir kolaylık olması açısından çok soru sormamaları istenmiştir. Çünkü soruya karşılık gelen cevap bir hüküm içeriyorsa, bu hükümler bağlayıcıdır ve uygulanmak zorundadır. Ancak, kadınların ayetleri anlamak için soru sorma yaklaşımında, bu şekilde özel olarak uyarıldıkları durumlar azdır. Şimdi soru soran kadınları ve sordukları soruların amaçlarını inceleyelim:

Bu sorular içerisinde; öncelikle insan olarak cahiliye dönemindeki hallerinin İslam açısından değerlendirilmesini istediklerini görmekteyiz. Bu rivayetlerden birine göre Seleme bt. Yezid, Tekvir, 80/8.⁵⁰⁴ ayette “Diri diri toprağa gömülen kıza..” ayeti ile ilgili olarak annesinin durumunu öğrenmek üzere kardeşi ile birlikte Resulullah’a giderek şöyle der: “*Ey Allah’ın Resülü, annemiz Müleyke, akrabalarını ziyaret eder,*

⁵⁰¹ Razi, *a.g.e.*, XIV, 63.

⁵⁰² Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 42.

⁵⁰³ (Maide, 5/101-102) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَن أَشْيَاءٍ إِن تُبَدَ لَكُمْ تَسْأَلُوا وَإِن تُسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنزَلُ الْقُرْآنُ تُبَدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ فَذُ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ

⁵⁰⁴ (Tekvir, 81/8) وَإِذَا الْمَوْؤُودَةُ سُئِلَتْ

misafire ikram ederdi. Ancak cahiliye döneminde öldü. Bu davranışları ona bir fayda sağlamaz mı?” Hz. Peygamber (s.a.v.); “Hayır” dedi. Biz şöyle dedik: “O cahiliye çağında bir kız kardeşimizi diri diri toprağa gömmüştü. Bu ona bir şey yapar mı?” Resulullah (s.a.v.); “Toprağa gömen cehennemlidir, ancak toprağa gömen müslüman olur, Allah (c.c.) da onu affederse, bu müstesnadır.” dedi.⁵⁰⁵ Bu örnekte Seleme bt. Yezid ve kardeşinin, ayetin hükmünü geçmişe dönük olarak sorguladıkları görülmektedir. Buna göre annelerinin, cahiliyede yaptığı iyi amellerinin karşılığını imandan yoksun olduğu için alamayacağını, ayrıca bir kız çocuğunu dönemin geleneğine uygun olarak toprağa gömerek öldürmesinin, ahirette cehennemlik olmasına da neden olacağını anlamışlardır.

Sorulan bir başka konu; kadınların toplumsal pozisyonlarını da dikkate alarak, inandıkları dinin kadına yönelik yaklaşımını merak etmeleridir. Bu merakın altında kadın olarak yaptıklarının dini açıdan bir değerinin olup olmadığını öğrenmeye çalışmaları bulunmaktadır. Kadın olarak cinsiyet farklılıklarından dolayı, dinlerinin kendilerine bu bakış açısı ile bakıp bakmadığını araştırmışlardır. Dinin, değer verdiği davranışlara karşılık olarak, kişiyi sevap ile ödüllendirmesinden hareketle, kadın olarak yaptıklarının dindeki sevap karşılığının ne olacağını merak etmekte, bir eksikliklerinin olup olmadığını öğrenmek istemektedirler. Bu, toplumsal açıdan durumlarının farkında olan, bunu değerlendiren, bilinçli bir kadın grubunun “amel-iman” dengesini araştırması şeklinde yorumlanabilir.

Bu konuda vereceğimiz bir örnekte rivayete göre Medine’de bazen kadınlar, kendi aralarında seçtikleri bir kadını soru sormak üzere Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gönderirlerdi. Esmâ bt. Yezid b. Seken (Ümmü Amir) bu kadınlardan biridir. O aynı zamanda zeki ve iyi konuşabilen bir kadındır. Lakabı, kaynaklarda “kadınların hatîbi” olarak geçer.⁵⁰⁶ Birgün Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelir ve şöyle der: “Ben kadın heyetinin temsilcisi olarak geldim, biz kadın-erkek sana ve Allah (c.c.)’a iman ettik. Biz kadınlar, ev işleri ile sınırlı ve kısıtlıyız, şehvetinizi gideriyor, çocuklarınızı

---

⁵⁰⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, XV, 8323.

⁵⁰⁶ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 319.

doğuruyoruz. Siz erkekler, bizim üzerimize cemaate katılma, hastaları ziyaret, cenazeye katılma, haccı eda etme, hacdan daha faziletli olan cihada katılma yönünden daha faziletlisiniz. Bizler sizden biri hac için evden çıktığında sizin mallarınızı koruyoruz, çocuklarınızı yetiştiriyoruz, biz bu ecri nasıl paylaşacağız?” Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabına dönüp gülümsedi, sonra şöyle dedi: “Siz hiç dininin emirleri konusunda sorunları böyle güzel anlatan bir kadının konuşmasını duydunuz mu?” Onlar; “Ya Resulallah, biz hiçbir kadının bu kadar ileri gittiğini de görmedik!” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu soruya şöyle cevap verdi; “Ey kadınlar, beni dinleyin, eğer kadın kocasına güzel bir eşlik eder, onun rızasını ister, ona uyarsa bu ona eşitlenmeyi sağlar, o zaman kadın erkeğe ecir olarak eşit olur.”⁵⁰⁷

Bu rivayete göre Esmâ, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelerek kadınların dindeki yerini öğrenmek üzere açıkça sorular sormuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kadının sorma uslubunu beğendiği ve bu beğenişini açıkladığı da görülmektedir. O, taktir ettiği bu hususu gizleme yoluna gitmemiştir. Cevap olarak ise Hz. Peygamber (s.a.v.), kadınların bu yaptıkları ile beraber aile huzurunu da sağlama yönünde gayret gösterirlerse, Allah’ın rızasını kazanmada kadın ve erkek arasında fark olmayacağını ifade etmiştir. Esmâ bt. Yezid’in bu soruyu sormadaki amacı, İslam’ın kadına bakışını, kadının dindeki yerini öğrenme amaçlıdır. Erkeklerin toplumsal pozisyon olarak daha rahat biçimde dine hizmet edebilmeleri ve inançlarının gereğini yerine getirebilmeleri sonucunda sevap kazanabilmeleri, kadınların ise, bu derece hizmet edemedikleri için sevaptan geri kalmaları kadınlar için önemli bir sorun olmuştur. Bu sorunu giderecek ve kadınlara gerekli bilgiyi verecek olan rehber, Hz. Peygamber olduğu için gelip ona sormayı ve bu konuda aydınlanmayı istemişlerdir. Cevabın da, direkt olarak verildiği ve soru ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Ayrıca, bazı hanımların ayetler içerisinde de kadınlar için özel olarak hitab edilmesini ve kendilerinden bahsedilemesini isteyerek, konularının ayet çerçevesinde de açıklığa kavuşturulmasını istemeleri, cinsiyet olarak özel bir hitap taleplerinin

---

⁵⁰⁷ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 319; İbn Abdi’l-Ber, *a.g.e.*, IV, 233; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, IV, 229; Kurtubi, *a.g.e.*, XVII, 189; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, I, 67; Mehmet Zihni Efendi, *a.g.e.*, I, 36.

olduğunu göstermektedir. “Gerçekten müslüman erkekler ve kadınlar, inanan erkekler ve kadınlar...” mealindeki Ahzab, 33/35.⁵⁰⁸ ayet ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle der: “Kadınlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e; “*Ne oluyor, mümin erkekler zikrediliyor da mümin kadınlar zikredilmiyor?*” Bunun üzerine Allah Teala bu ayeti indirdi.⁵⁰⁹ Katade’den nakledildiğine göre; “Bazı hanımlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hanımları yanına varıp dediler ki; “*Allah Teala Kur’an’da sizi zikretti, bize gelince hiçbir şekilde zikredilmedik. Bizden de bahsedilmesi mümkün değil mi?* Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.”⁵¹⁰ Bu örnekte, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e veya hanımlarının yanına gelerek soru soran kadınların bazen birkaç kadın birlikte geldikleri ve ortak sorularını sorduklarını görmekteyiz. Bu durum, aynı konuda daha önce konuyu konuştuklarını, aralarında müzakere ettiklerini ve gelip sormayı tercih ettiklerini göstermektedir. Bu başvuruları da ayet çerçevesinde cevap bulmuştur.

Yine dinlerini öğrenme hususunda kadınlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)’den kadınlar için özel bir eğitim vakti ayırmasını talep etmişlerdir. Ebu Said el-Hudri’nin rivayetine göre, Medineli kadınlar toplanıp Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yanına geldiler ve ona; “*Mescitte erkeklerden bize sıra gelmiyor. Onlar, daima toplantılarınıza gelir, ilim ve dini konuları öğrenirler. Bizim için birgün tahsis edin, gelip sizi dinleyelim ve bilmediklerimizi öğrenelim*” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), onlara ayırdığı bir günde vaaz etti ve tavsiyelerde bulundu..⁵¹¹ Hz. Aişe, kadınların gelip böyle topluca soru sormalarını ve dinlerini öğrenmelerini överek şöyle demiştir: “*Ensar kadınlarının haya duyguları, onları dinlerini öğrenmekten alıkoymuyor.*”⁵¹² Kadınlardaki bu öğrenme merakı ve isteği, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun eşlerine gerek mescitteki derslerde gerekse evlerinde direkt olarak ulaşmayı sağlamıştır.

Öğrenmek istedikleri bir başka konu ise, ibadetlerdir. “O sayılı günlerde oruç tutunuz. Kim hasta olur veya yolculukta bulunursa, tutamadığı günler sayısınca diğer

⁵⁰⁸ (Ahzab, 33/35) ... إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ

⁵⁰⁹ Vahidi, *a.g.e.*, s. 85; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6536.

⁵¹⁰ İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6536.

⁵¹¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 34.

⁵¹² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 148.

günlerde orucunu tutsun...” mealindeki Bakara, 2/184.⁵¹³ ayet ile ilgili olarak İbn Abbas’tan şöyle nakledilir: “Bir kadın Hz. Peygamber (s.a.v.)’e geldi ve şöyle sordu: ‘Benim annem bir ay oruç borcu olduğu halde vefat etti. Ben onun yerine oruç tutayım mı?’ Hz. Peygamber (s.a.v.); “Eğer annenin üzerinde ödemesi gereken bir borç olsaydı, sen de ödeseydin, bu onun adına bir ödeme olur muydu? Kadın, ‘Evet’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.); ‘O halde onun yerine oruç tut’ buyurdu.”⁵¹⁴ Benzer konuda başka bir rivayette ise İbn Abbas, şöyle anlatır: “Bir kadın Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelerek şöyle sordu: ‘Ey Allah (c.c.)’ın Resulü, kullara hacın farz kılınma emri, babama binek üzerinde duramayacak kadar ihtiyarlamış bir halinde iken ulaştı. Ben onun yerine haccedeyim mi?’ Hz. Peygamber (s.a.v.), ‘Evet’ cevabını verdi.”⁵¹⁵

İsmi bildirilmeyen bu hanımların, ölen bir ebeveynin arkasında kalan evladın üzerine düşen görevler konusunda soru sormalarıyla, geriye kalan oruç ya da hac borcunun ödenebileceği anlaşılmıştır. Sorular, ibadetler konusunda bir ayrıntının öğrenilmesi amaçlıdır. İlk rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.)’in soruya soru ile yaklaşması önemlidir. Kadına günlük hayattan bir örnek vererek kıyas yapmasını istemiş, kadın da bu kıyası yaparak doğru cevabı kendisi bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sorulara bu şekilde cevap verme uslubu, direkt olarak cevap vermeden daha etkili bir metot olarak kabul edilebilir. Bu şekilde soru sahibi, cevabı bulma sürecine ortak edilmekte ve öğrenilen bilgi daha kalıcı olmaktadır. İkinci rivayette ise, cevabı direkt olarak vermektedir. Bu iki rivayet, hanımların sordukları sorulara karşı iki farklı şekilde cevap almalarına örnek teşkil etmektedir. Bir başka konu, inandıkları dinin ibadet emirlerini öğrenmeye yönelik olarak gösterdikleri hassas tutumdur. Ayetlerde bildirilen ibadet hükümlerini uygulamada ebeveynlerinin borçları için bile kaygılanmışlardır.

⁵¹³ (Bakara, 2/184) ... أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ.

⁵¹⁴ Kurtubi, *a.g.e.*, II, 285.

⁵¹⁵ Kurtubi, *a.g.e.*, IV, 151.

Hac ve umre konusu ile ilgili olarak Aişe bt. Talha (v. h. 110),⁵¹⁶ Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle sorduğunu nakleder: “*Ey Allah'ın Resulü, kadınlara cihat farz mı?*” Hz Peygamber; “*Onlara içinde vuruşma olmayan cihat farzdır, bu da hac ve umredir.*”⁵¹⁷ Buna göre hac ve umre birer cihattır ve kadın, savaşa gitmekle sorumlu değildir. Hz.Aişe, kadının dini emirler karşısındaki durumunu öğrenme amaçlı bir soru sormuştur. Bu sorusu kaynaklarda Bakara, 2/196.⁵¹⁸ ayetin hac ve umreden bahseden bölümlerinin tefsirinde Müfessir Razi tarafından nakledilmiştir. Cevaba göre kadınların, sosyal konum itibarı ile bazı emirlerden direkt olarak sorumlu olmadıkları anlaşılmaktadır. Sahabe döneminde bu konular, meraklı bir özelliğe sahip olan kadınların ürettiği sorular aracılığı ile ortaya çıkmakta ve aydınlığa kavuşmaktadır. Burada dikkati çeken bir konu, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sorulan soruya “Hayır” şeklinde cevap verebilecekken, cihad sayılabilecek başka bir alternatiften bahsetmesidir. O (s.a.v.), kadınların toplumsal pozisyonlarını düşünerek hepsinin savaşa gitmekle sorumlu tutulamayacaklarına hükmetmiş, soru sahibini, sorulan sorunun amacına uygun ve faydalı olan başka bir alternatifte yönlendirmiştir. Buna göre Hz. Aişe'nin ve diğer müslüman kadınların, aldıkları bu cevaba göre hac ve umreyi cihad bilinci ile yerine getirmesi gereklidir.

Umrede yapılacaklar konusu ile ilgili olarak Hz. Hafsa, Hz. Peygamber ile birlikte bulunduğu bir esnada onun diğer insanlardan farklı davrandığını görmüş ve bunun sebebinin öğrenmek istemiştir. Bakara, 2/196. ayette “Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin..” emri ile ilgili olarak da bu rivayeti Müfessir İbn Kesir'in naklettiği görülmektedir. Hz. Hafsa, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e; “*Ey Allah'ın Resulü, ne oluyor ki, insanlar umrelerini bitirip ihramdan çıktıkları halde sen umreni bitirip ihramdan çıkmadın?*” diye sorar. Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Keseceğim kurbanı*

⁵¹⁶ Aişe, Hz. Ebu Bekir'in torunu, Ümmü Gülsüm'ün kızıdır. Medine'de doğmuş, orada yaşamış hanım tabiiilerden biridir. Künyesi Ümmü İmran'dır. Hz. Aişe teyzesi olduğu için onun ev halkından biridir, ona katiplik yapmış, ondan 17 hadis nakletmiştir. Yahya b. Main onu sika olarak kabul etmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 467; Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 18; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, III, 137.

⁵¹⁷ Buhari, *a.g.e.*, Cihad, 62; İbn Mace, *a.g.e.*, Menasık, 8; Razi, *a.g.e.*, IV, 451.

⁵¹⁸ (Bakara, 2/196) ... وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ ...

*belirledim, onu kesinceye kadar ihramdan çıkmam” buyurdu.*⁵¹⁹ Bu rivayetle bağlantılı olarak Hz. Hafsa, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e şöyle sorar: “*Ey Allah’ın Resulü, insanlara ne oluyor ki umreleri için girdikleri ihramdan çıktılar, sen ihramdan çıkmadın?*” O şöyle buyurdu: “*Ben beraberimde hediye kurbanı getirdim, kurbanlarımı kesmeden ihramdan çıkmam.*”⁵²⁰

Hz. Hafsa, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in davranış şeklini sorgulamış ve davranışının sebebini araştırmıştır. Çünkü diğerlerinin uygulaması ile Hz. Peygamber (s.a.v.)’in uygulamasının ayrı olduğunu farketmiştir. Bunun üzerine aldığı cevapta, kurban kesmeden ihramdan çıkılamayacağını anlayarak, başka bir soru sorma gereği duymamıştır. Bu anlayış seviyesinde olması ve böyle bir bakış açısına sahip olması önemlidir.

“Sana adet gören kadının durumunu soruyorlar...” mealindeki Bakara, 2/222.⁵²¹ ayet ile ilgili olarak “kadınların özel halleri” konusu, üzerinde en çok soru sorulan bir konudur. Bu sorularda da kadınların ibadet etme ya da ibadet yapamama durumlarını açıklığa kavuşturma kaygıları yer almaktadır.

Bu konuda Fatıma bt. Cahş, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e şöyle sordu: “*Hayız kanamam devam ediyor, ben de bir türlü temizlenemiyorum, ne yapayım?*” Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Hayız kanı geldiğinde namazı bırak.*” diye cevap verdi.⁵²² Başka bir rivayete göre Hz. Aişe şöyle nakleder: “Fatıma bt. Ebi Hubeys⁵²³ Resulullah’ın yanına gelerek şöyle sordu: “*Ey Allah’ın Resulü, ben bir türlü temizlenemiyorum, namazı terk edeyim mi?* Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Bu kan adet kanı değildir, damar kanıdır, yıkan, temizlen ve namazını kıl.*” demiştir.⁵²⁴ Başka bir rivayete göre, “*Her vakit*

⁵¹⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 776.

⁵²⁰ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 283; Buhari, *a.g.e.*, Hac, 34; Müslim, *a.g.e.*, Hac, 177; Kurtubi, *a.g.e.*, II, 390.

⁵²¹ (Bakara, 2/222) ... وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَى فَأَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ...

⁵²² Razi, *a.g.e.*, V, 152.

⁵²³ Tam adı, Fatıma bt. Ebi Hubeys b. Muttalib b. Esed’dir. Abdullah b. Cahş’ın eşidir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 245, Zehebi, *Tecrid*, II, 294.

⁵²⁴ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 245; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 194; Buhari, *a.g.e.*, Hayz, 8; Kurtubi, *a.g.e.*, III, 85.

namazı için abdest al”⁵²⁵ demiştir. Aynı konuda Hz. Aişe şöyle nakleder: “Esmâ bt. Şekel Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yanına geldi ve; “*Ya Resulallah, biz hayızdan nasıl temizlenelim?*” diye sordu.⁵²⁶

Kadınların konu ile ilgili olarak başka sorular da sorduklarını görmekteyiz. Zühri, Kasım b. Muhammed’den şöyle nakleder: “Bâdiye bt. Gaylan⁵²⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.)’e geldi ve şöyle dedi: “*İstiaze durumunda her namazda gusül gerekir mi?*” Başka bir rivayette Hz. Aişe şöyle der: “Bâdiye geldi ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’e şöyle sordu: “*İstiaze halinde iken temizlenmeye güç yetiremiyorum, namazımı terk mi edeyim?*” Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Bu kanama hayız değildir.*” dedi.⁵²⁸

Zühri, Urve’den o da Amre bt. Abdurrahman (v. 98/716)’dan⁵²⁹ o da Hz. Aişe’den şöyle nakleder: “Ümmü Habibe bt. Cahş,⁵³⁰ Abdurrahman b. Avf’ın nikahında iken yedi yıl boyunca hayız oldu. Bunu Resulullah’a sordu. “*Bu damardan gelen bir kandır, hayız değildir, yıkan ve namazını kıl*” O da her namaz için abdest aldı.”⁵³¹

Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber (s.a.v.), hayız kanamasında namazın bırakılması gerektiğini, bunun dışındaki kanamaların özür kanaması olduğu için namaza devam edilmesi gerektiğini pek çok hanıma açıklamıştır. Ancak Hz. Aişe’nin bu konuda

---

⁵²⁵ Müslim, *a.g.e.*, Hayz, 62.

⁵²⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 224; Zehebi, *Tecrid*, II, 244.

Müslim, bu hanımın Esmâ bt. Şekel olduğunu düşünür. (Müslim, Hayz, 61) Ancak İbn Hacer, Esmâ bt. Yezid b. Seken’in yanlışlıkla Şekel diye kayıtlara geçtiğini ifade eder. İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 485.

⁵²⁷ Sahabi Gaylan b. Seleme’nin kızı, Abdurrahman b. Avf’ın karısıdır. Zehebi, *Tecrid*, II, 250.

⁵²⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 242.

⁵²⁹ Hz. Aişe’nin önemli kadın talebelerinden biridir. İbn Hibban onun Hz. Aişe hadislerini bilen en iyi kişi olduğunu söyler. Ümmü Seleme’den de hadis nakleder. Zühri ondan istifade ettiğini söylemiştir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 480-481; İbn Hacer, *Tehzib*, XII, 466; Mehmet Zihni, *a.g.e.*, II, 85; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, III, 356-357.

⁵³⁰ Babası Cahş, annesi Ümeyye bt. Abdülmuttalib’tir. Ümmü Habibenin diğer kardeşleri, Zeyneb, Hamne bt. Cahş ve erkek kardeşleri Abdullah ve Ubeydullah b. Cahş’dır. Ümmü Habibe Abdurrahman b. Avf’ın eşidir. İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, VII, 307; Zehebi, *Tecrid*, II, 316.

⁵³¹ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 242.

çok soru soranlara yönelik şu davranışı da dikkat çekicidir: Muaze⁵³² şöyle der: “Hz. Aişe’ye sordum; “*Ay hali olan kadına ne oluyor da orucu kaza ettiği halde, namazı kaza etmiyor?* Hz. Aişe şöyle dedi: “*Sen Haruralı mısın? Resulullah zamanında birimiz hayız gördüğünde namazları kaza ile emrolunmazdık*”.⁵³³ Buna göre bu konuda çok soru soran ve işi zorlaştırmaya çalışan bir yaklaşımı nedeni ile Hz. Aişe, Muaze’yi uyarmıştır.

İlk asırda kadınlar arasında tefsir alanına en çok katkı sağlayanın Hz. Aişe olduğu bir gerçektir. Ancak bazen, hayız konusunda günümüz bilgileri ile uyuşmayan açıklamalar da yaptığı görülmektedir.

Bunlardan biri; hamile kadının hayız kanaması göreceği yönündeki ifadesidir. Hz. Aişe bu konuda şöyle der: “Hamile kadınlar adet görürler, bu sırada namazı bırakmalıdırlar.”⁵³⁴ Gebenin adet kanaması görmesinden bahsetmek de mümkün değildir. Ancak çeşitli kanamalar, ilk aylarda görülebilir, bunlar adet kanaması olarak sayılamaz. Namazı bırakma konusunda ise, bu ifadeye göre yanlış bir sonuca ulaşılmış olmaktadır, adet kanamasında namazını bırakabilen kadın, özür kanamasında bıraktığı namazlarından sorumlu olmaktadır.⁵³⁵

---

⁵³² Basralı Muaze (ö. 83/702), bilgili ve ibadete düşkün bir hanım olarak bilinir. Hz. Aişe ile görüşmüş ve ondan 46 hadis rivayet etmiştir. İbn Hibban onu “sika” olarak kabul eder. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 483; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 269; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, V, 60

⁵³³ Harura, Kûfe yakınlarında bir yerdir. Burada yaşayanlar, ay hali konusunda işi oldukça sıkı tutan ve bir çok meselede işi yokuşa süren bir fırka olarak bilinir. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 232; Müslim, *a.g.e.*, Hayz, 15; Sa’lebi, *a.g.e.*, II, 156. Kurtubi, *a.g.e.*, III, 83.

⁵³⁴ Kurtubi, *a.g.e.*, IX, 286.

⁵³⁵ Menstrüasyon kanamasının başlaması, o ay için kadının üreme fonksiyonunun başarısız olduğu yani döllenme ve gebelik olmadığı anlamına gelir. Adet gecikmesinin en sık sebebi gebeliktir. Bu nedenle, adet gecikmesi olan her kadında öncelikle gebelik olup olmadığı araştırılmalıdır. Gebeliğin ilk aylarında meydana gelen kanamalar, düşük belirtisi, dış gebelik, anormal gebelik ya da enfeksiyon belirtisi olabilir. Bu kanama gebeliğin hangi ayında meydana gelirse gelsin, mutlaka doktor kontrolü gerektirir ve bir patoloji düşündürür. İleriki aylardaki kanama ise, erken doğum belirtisi olarak algılanır. Bkz: Pars Tuğlacı, *Tıp Sözlüğü*, Ar Basım Dağıtım, İstanbul, 1983, s. 465. Erişim: (14.01.2010) www.basakkadin.com, www.doktorsitesi.com.

Hayız müddeti ile ilgili olarak gelen başka bir yanlış bilgi ise şöyledir: Zühri Urve'den o da Amre bt. Abdurrahman'dan o da Hz. Aişe'den şöyle nakleder: “Ümmü Habibe bt. Cahş, Abdurrahman b. Avf'ın nikahında iken yedi yıl boyunca hayız oldu. Bunu Rasulullah (s.a.v.)'a sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Bu damardan gelen bir kandır, hayız değildir, yıkan ve namazını kıl*” dedi. O da her namaz için abdest aldı.”⁵³⁶ Hz. Aişe hayız müddeti ile ilgili olarak da yedi yıl gibi yanlış bir bilgi vermektedir.⁵³⁷

Hz. Aişe, kadınların özel halleri ile ilgili olarak en çok açıklama yapan ve soru cevaplayan bir hanımdır. Buna rağmen bu konuda yanlış bilgiler vermesi, düşündürücüdür. Gebenin hayız görebileceğini düşünmüş olması, muhtemelen düşük olacağını düşündüren kanamaları dikkate almış olmasındandır. Ancak, kadın bu esnada ibadeti bırakıyorsa, borçlu olacak demektir. Hayız müddetinin yedi yıl sürdüğünü ifade etmesi, muhtemelen bu hanımın kanamasının sürekli olmasından kaynaklanmış olabilir. Ancak, yine özür kanamasını yani Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ifadesi ile damar kanamasını, hayız ile karıştırmaktadır.

Hayız ve diğer kanamalar ile ilgili olarak soru gelmesi ve kadınlar tarafından durumun öğrenilmeye çalışılması önemlidir. Kadınlar, ibadet emirlerini yerine getirebilmek için abdest şartını sorgulamışlardır. Bu şekilde “kadınlara özel haller” olarak bilinen konunun, kadınlar tarafından da öğrenilmeye çalışıldığını rivayetlerden anlamaktayız. Hem Hz. Peygamber (s.a.v.)'e hem de hanımlarına sorarak durumlarını

---

⁵³⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 242.

⁵³⁷ Menstruasyon döngüsü, adet kanamasının ilk gününden sonraki adetin ilk gününe kadar olan süre olarak kabul edilir. Normalde bu süre 28 gündür ancak 21 gün ile 35 gün arası normal olarak kabul edilir. Kadın üreme fizyolojisinde rahim ve yumurtalıklarda her ay kadını gebeliğe hazırlayacak şekilde bir takım fonksiyonel ve organik değişiklikler gerçekleşir. Menstruasyon kanamasının başlaması o ay için kadının üreme fonksiyonunun başarısız olduğu yani döllenme ve gebelik olmadığı anlamına gelir. Adet sıklığı (başlangıçtan başlangıca), 21 günden daha sık ve 35 günden daha seyrek olmamalıdır. Adet süreleri genellikle 1 günden 7 güne kadar normal sayılır. Ancak, 7 günden uzun ise mutlaka doktora başvurmak gereklidir. Bu durumda bir patoloji düşünülür. Bkz: *Sağlığımız Herkesin Tıp Ansiklopedisi*, (Haz. Op. Dr. Ergin Eren), Gelişim Yayınları, İstanbul, 1978, VII, 2187; J. A. C. Brown, *Tıp Ansiklopedisi*, (çev. Reyhan Erez), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 323-325. Erişim: (14.01.2010) www.medical.net, www.saglikesitesi.com.

aydınlatmaya çalışmışlardır. Kadınların, en çok bu konuyu öğrenmeye çalıştıklarını ve soru sorduklarını söyleyebiliriz.

Ancak, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayızda abdesti geçersiz kabul ederek, kadının ibadet edemeyeceğini söylemesi ve diğer özür kanamalarında abdesti geçerli kabul ederek ibadete devam edilebileceğini söylemesi, konunun en can alıcı noktasıdır. Ona göre özür kanamaları “damar kanıdır” ve “hayız” değildir ve kadın, ibadete devam edebilir. Oysa kanın, vücutta hangi durumda olursa olsun, damarda taşındığı bilimsel olarak bugün sabittir. Hayızda da kan, damar içinde mevcuttur ve durum özür kanaması ile aynıdır. Kanın damar kanı olup olmadığının ifade edilmesi, asıl amacı açıklamaya yetmemekte ve tıbbi gerçeklere de uymamaktadır. Böylece bu konu, hadis kaynaklı olarak tam anlamıyla izah edilememektedir. Ancak, şöyle düşünülebilir: Hayız kanaması düzenli olarak ayda bir kere ve belli günler müddetince devam eder. Kadının bu günlerde ne yapamayacağını bilmesi kolaydır. Özür kanamalarının zamanı ve miktarı belli değildir. Çok uzun süreli özür kanamaları oluşabilir, bunun sonucunda kadının bu dönemin tamamında ibadeti bırakması gerekecektir. Özür kanının zaman ve miktar olarak belirsizliği, ayrıca hükmen necis kabul edilmemesi ile kadının abdesti geçerli sayılmış ve ibadet edebilmesi sağlanmıştır. Bu durum, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kadınlara tanınmış bir kolaylıktır, diyebiliriz. Bu konu günümüzde de kadınların dini bilgi olarak en çok sorguladıkları ve öğrenmeye çalıştıkları bir konu olmaya devam etmektedir.⁵³⁸

Hanımların öğrenmeye çalıştığı bir başka konu, aile sorunlarıdır. Yaşadıkları sorunları Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek iletmış ve cevap vermesini istemişlerdir.

“Ey Peygamber, hanımlarınızı boşadığınızda onları iddetleri içinde boşayın ve iddetlerini sayın...” mealindeki Talak, 65/1.⁵³⁹ ayette boşanan kadınların durumu ile ilgili olarak Yahya b. Said, Amr'dan nakleder ki, o şöyle demiştir: “Medine'ye geldiğimde Fatıma bt. Kays'ın yanına gittim. O, kocası Ebu Amr b. Hafs'ın Resulullah zamanında kendisini boşadığını bana anlattı. Resulullah onu dışarı göndermişti. Fatıma

⁵³⁸ Necla Şimşek, *Hanım Hanıma Fetvalar*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 101, 151.

⁵³⁹ (Talak, 65/1) ... يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ...

şöyle devam etti: “Kardeşi bana; ‘Evden çık’ dedi. Ben de ona, ‘Süresi gelinceye kadar benim nafaka ve evde kalma hakkım var’ dedim. O; ‘Hayır’ dedi. Resulullah’ın yanına geldim ve; ‘Falanca beni boşadı, kardeşi de beni evden çıkarıyor, nafaka ve evde kalma hakkım olmadığını söylüyor’ dedim. Resulullah onu yanına çağırıp, durumu sordu. O; ‘Ey Allah’ın Resülü, kardeşim onu üç talak ile boşadı’ dedi. Resulullah (s.a.v.) beni yanına çağırdı ve; ‘Kadına nafaka ve kocasının evinde oturma hakkı dönüş imkanı bulunan boşamalar içindir, dönüş imkanı olmayınca kadına ne nafaka vardır, ne de evde oturma hakkı, oradan çık ve falanca kadının evine git’ dedi.⁵⁴⁰

Başka bir rivayete göre Ebu Hafs b. Amr, Hz. Ali ile birlikte Yemen’e gitti. Hanımı Fatıma bt. Kays’a talak sayısından geri kalmış olan üçüncü talak ile onu boşadığına dair haber gönderdi. Nafaka isteyince, “Hamile olman dışında sana nafaka yoktur” dediler. Fatıma, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e giderek olanları anlattı. Hz. Peygamber (s.a.v.); “Nafaka hakkın yoktur” dedi. Bu defa evinden çıkmak ve başka bir yere gitmek için izin istedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) izin verdi. Fatıma; “Nereye gideyim?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.); “İbn Ümmi Mektum’un yanına git” dedi. Fatıma iddetini orada tamamladıktan sonra, onu Üsâme b. Zeyd ile nikahladı.”⁵⁴¹ Başka bir rivayete göre Fatıma; “Benimle sizin aranızda Kur’an hakem olsun. Yüce Allah (c.c.), “Evlerinden onları çıkarmayın..” diye ricat yapma hakkı bulunan koca için emir vermiştir. Peki üç talak ile boşananın durumu nedir? Sizler, “Hamile değilsen nafaka yoktur” diyorsunuz o halde dışarı çıkmaya neden izin vermiyorsunuz?”⁵⁴² Fatıma bu rivayette dışarı çıkmamanın ric’i talakta olduğunu, bundan sonraki ayeti delil göstererek anlatmıştır. Bu rivayetten anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) bain talak ile boşanan kadının dışarı çıkmasına izin vermiştir.

Fatıma bt. Kays, yaşadığı bu olaydan hareketle, “Üç talak ile boşanmış kadına sükna ve nafaka yoktur. Çünkü ben üç talak ile boşanınca Resulullah bu şekilde hükmetmiştir.” şeklinde daha sonra açıklama yapınca, bunu duyan Hz. Aişe;

⁵⁴⁰ Buhari, *a.g.e.*, Talak, 41; Müslim, *a.g.e.*, Talak, 44; Ebu Davud, *a.g.e.*, Talak, 39; Tirmizi, *a.g.e.*, Talak, 5; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 7939.

⁵⁴¹ Kurtubi, *a.g.e.*, XVIII, 153.

⁵⁴² Kurtubi, *a.g.e.*, XVIII, 153.

“Fatıma’nın rivayeti doğrudur, ancak bu genel bir hüküm değildir. Bu, evinin uzak olup, baskına uğrayacağından korkulması, onun dili ile ev halkını rahatsız edeceğinden endişe duyulması sebebiyle sadece ona verilmiş bir ruhsattır.” diyerek Fatıma’nın bu şekilde açıklama yapmasını eleştirmiş, bu hükmü zikretmesinin, onun için bir hayır olmadığını ifade etmiştir.⁵⁴³

“Çocuklarının emzirilmelerinin tamamlanmasını isteyen babalar için anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirirler...” mealindeki Bakara; 2/233.⁵⁴⁴ ayette çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması ve ona bakma hakkı konusunda sahabeden bir hanımın yaşadıkları, ayetin anlaşılması için önemli bilgiler vermektedir. Ebu Hureyre’den gelen bir rivayete göre bir kadın, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e geldi ve şöyle dedi: “Benim eski kocam oğlum benim yanımdan almak istiyor, oysa oğlum bana su taşıyor, işlerimde yardım ediyor, vermek istemiyorum.” Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Onun hakkında kurra çekin*” dedi. Çocuğun babası ise; “*Benim oğlumun üzerindeki hakkım kadar kimin hakkı olabilir?*” diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.v.) çocuğa dönüp; “*Bu annen, diğeri de babandır, dilediğinin elinden tut*” dedi. Çocuk annesinin elinden tuttu, annesi de onu alıp gitti.”⁵⁴⁵ Bu hanım, ayrıldığı kocası ile çocuğun kimin yanında kalacağı konusunda anlaşamaması üzerine, çareyi Hz. Peygamber (s.a.v.)’e başvurmakta bulmuştur. Kendisine yapılan bu baskıya ses çıkarmadığı takdirde, çocuk babanın yanında kalmak durumundadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bulduğu çözüme her ikisi de kabullenmiş, sonuçta çocuk kendi tercihi ile annesinin yanında kalmıştır. Bu soruda, bir kadının yaşadığı velayet gibi önemli bir aile problemi görülmektedir. Ayete göre; boşanma sonucunda çocukların örfü uygun olan miktarda nafakası babaya ait olmasına rağmen, çocuğun kimin yanında kalacağı konusu açık değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.), kadının bu sorusu üzerine durumu açıklığa kavuşturmuştur.

⁵⁴³ Hz. Aişe’nin bu cevabı, Fatıma bt. Kays’ın “üç talak ile boşanan kadına nafaka ve ev hakkı yoktur” şeklindeki düşüncesine karşı çıktığını göstermektedir. Buna göre Hz. Aişe, bu konuda bir genelleme yapılmasına karşı çıkmakta ve Fatıma’nın yaşadıklarının ona özel bir uygulama olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Buhari, *a.g.e.*, Talak, 41-42; Müslim, *a.g.e.*, Talak, 52.

⁵⁴⁴ (Bakara, 2/233) ... وَالْوَالِدَاتُ يُرْضَعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ...

⁵⁴⁵ Kurtubi, *a.g.e.*, III, 164.

Başka bir örnekte ise, Nisa, 4/11.⁵⁴⁶ ayette miras konusu ile ilgili olarak Cabir b. Abdillah'tan gelen bir rivayete göre Sa'd b. Ebi Rebia'nın karısı Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına gelip şöyle dedi: “*Ey Allah (c.c.)'in Resulü, Sa'd öldü, geriye iki kız çocuğu ve kendi kardeşi kaldı. Kardeşi onun tüm mallarına el koydu. Kızlarına bir şey bırakmadı. Kadınlar malları için nikahlanırlar. Bunların durumu ne olacak?*” Hz. Peygamber (s.a.v.) o esnada cevap vermedi. Kadın daha sonra kızları alıp tekrar geldi. “*Sad'ın kızlarının hali ne olacak?*” diye sordu. Resulullah (s.a.v.) bu defa “*Sa'd'ın kardeşini bana çağırın*” dedi. Ona; “*İki kız çocuğuna 1/3 hanımına 1/8 ver, geri kalan senindir.*” dedi.⁵⁴⁷ Rivayete göre bu hanım, yine bir aile sorununu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e aktarınca, çözüm bulmuştur. O dönemde topluma hakim olan “kadına miras yoktur” düşüncesi, İslam dininin gelişi ile değişmek durumunda kalmıştır. Bu değişimde kadınların kendilerine karşı ya da kız çocuklarına karşı haksız uygulamaları dile getirmeleri, hükümlerin hayata geçirilmesinde önemli bir hareket noktasıdır. Bu sayede bireysel bir aile sorununun iletilmesi, toplumsal bir çözüm getirmiştir.

Görüldüğü üzere, aile sorunları içinde boşanma ve hükümleri, miras, velayet sorunları o dönemde kadınların gündemindedir. Bunların, kadına karşı toplumsal ön yargılardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İslam ile birlikte bu temel aile sorunları aşılmaya çalışılmış, bir zihniyet değişikliği hedeflenmiştir. Ancak, bugün kadının bazen aynı konular ile meşgul edilmesi, hedeflenen zihniyet değişikliğine ne kadar yaklaşılabilirdiğini araştırmacılara tekrar düşündürmelidir.

Kadınların merak ettiği diğer bir konu; ölümden sonra yaşam, yani kıyamet anından itibaren haşır, hesap, cennet, cehennem vb. konulardır. Dünya yaşamı kadar ahiret hayatı ve orada insanların başına gelecekleri ayrıntılı olarak soruşturmaları, bu konuları da merak ettiklerini göstermektedir.

En'am, 6/164.⁵⁴⁸ ayette “Hiçbir suçlu, başkasının suçunu yüklenmez” bölümü ile ilgili olarak Zeyneb bt. Cahş,⁵⁴⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle sorar: “*Ey Allah'ın*

⁵⁴⁶ (Nisa, 4/11) ... *يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ* ...

⁵⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 352; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, III, 881; Kurtubi, *a.g.e.*, V, 57.

⁵⁴⁸ (En'am, 6/164) ... *قُلْ أَعْيُرَ اللَّهُ أَبْنِي رِبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَتَّخِذْ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَالِيهَا* ...

*Resulü, salihler aramızda iken, helak edilir miyiz? Hz. Peygamber (s.a.v.); “Zinadan doğan çocuklar çoğalırsa evet” diye cevap verdi.*⁵⁵⁰

Benzer bir rivayeti Kehf, 18/97.⁵⁵¹ “Bu sebeple onlara onu ne aşmaya muktedir oldular ne de ...” ayeti ile ilgili olarak Yecüc-Mecüc konusunda Zeyneb bt. Cahş şöyle nakleder: “Hz. Peygamber (s.a.v.) birgün yüzü kızarmış olarak uykusundan uyandı ve; *“Lailahe illallah, yaklaşan kötülükten vay Arapların haline! Bugün Yecüc Mecüc’ün seddi aynen şu şekilde açıldı”* dedi. Ben; *“Ey Allah’ın Resulü, içimizde salihler bulunduğu halde de biz helak edilir miyiz?”* diye sordum. *“Evet, kötülük çoğalırsa helak edirsiniz”* dedi.⁵⁵²

Başka bir rivayette Ümmü Seleme’den şöyle nakledilir: “Allah Resulü’nü şöyle derken işittim; *“Ümmetim içinde kötülükler açıkça ortaya çıktığı zaman, Allah Teala katından hepsine birden azab gelir.”* Ben; *“Onların içinde salih insanlar yok mudur?”* dedim. O, *“Evet, vardır”* buyurdu. Ben; *“O halde onlara bunu nasıl yapar?”* diye sordum. Resulullah (s.a.v.); *“İnsanların başına gelen onların da başına gelir, sonra onlar Allah’tan bir bağışlanma ve hoşnutluğa ulaşırlar.”*⁵⁵³

Aynı konuda Hz. Aişe şöyle der: “Hz. Peygamber (s.a.v.); *“Yeryüzünde kötülük zahir olduğu zaman Allah Teala yeryüzü ehline baskınını indirir.”* buyurdu. Ben; *“İçlerinde Allah (c.c.)’a itaat edenler var mı?”* diye sordum. O da; *“Evet, sonra onlar Allah (c.c.)’in rahmetine kavuşurlar”* buyurdu.⁵⁵⁴

Zeyneb bt. Cahş, Hz. Aişe ve Ümmü Seleme’nin sordukları soru, hemen hemen aynıdır. Kıyamete yakın bir zamanda kötülük çoğaldığında azabın geleceğini

---

⁵⁴⁹ Hz. Peygamber’in halası Ümeyme’nin kızıdır. Medine’ye göç edenlerdendir. Önce evlendiği Zeyd ile anlaşamaz ve ondan ayrılır. Daha sonra Hz. Peygamber ile evlenir. 50 yaşında iken H. 20 yılında vefat eder. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 101; İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 315; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 308; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, II, 59.

⁵⁵⁰ Kurtubi, *a.g.e.*, VII, 157.

⁵⁵¹ (Kehf, 18/97) *فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْطَاعُوا لَهُ نَقْبًا*

⁵⁵² Buhari, *a.g.e.*, K. Fiten, 1-3; Taberi, *a.g.e.*, XVI, 33; İbn Kesir, *a.g.e.*, X, 5089.

⁵⁵³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 304; Taberi, *a.g.e.*, IX, 229; İbn Kesir, *a.g.e.*, VII, 3275.

⁵⁵⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, VII, 3276.

öğrenince, içlerinde salih olanların durumunu merak etmişlerdir. Bu soru, Allah'ın inançlı ve emre itaat eden müminlere karşı muamelesini meraktan kaynaklanmıştır. Kıyamet sahneleri ile ilgili olarak da aşağıdaki rivayete göre, Hz. Aişe'den başka sorular da gelmeye devam etmiştir:

Hasan el-Basri şöyle rivayet eder: “Hz. Peygamber (s.a.v.) başını Hz. Aişe'nin kucağına koymuş ve uyuklamıştı. Derken Hz. Aişe'nin gözünden akan bir damla yaş Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yüzüne düştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Seni böyle üzüp ağlatan nedir?*” diye sordu. Hz. Aişe; “*Kıyamet günü insanların nasıl haşredileceklerini düşündüm. O gün kimse kimseyi hatırlar mı?*” Hz. Peygamber (s.a.v.) ona; “*İnsanlar, yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşrolunacaklar.*” “*Ogün her bir insanın kendine yeter bir derdi vardır.*” (Abese, 80/37)⁵⁵⁵ *Amel sahifelerinin başında ve sevaplarla günahların tartıldığında kimse kimseye bakmaz.*” buyurdu.⁵⁵⁶ Benzer bir rivayette Hz. Aişe Hz. Peygamber (s.a.v.)'den şöyle nakleder: “*Muhakkak siz kıyamet günü yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşrolunacaksınız*” buyurdu. Hz. Aişe: “*Ey Allah'ın elçisi, erkekler ve kadınlar birbirlerine bakmazlar mı?*” diye sordu. Allah Resulü; “*Ey Aişe, durum onların bunu düşünmeyecekleri kadar şiddetlidir*” buyurdu.⁵⁵⁷ Hz. Aişe, haşr anını düşündüğünde insanların (kadın-erkek) durumunun nasıl olacağını merak etmiş ve bu anın dehşetini anlamaya çalışmıştır. Onun kıyamet, diriliş ve hesap anı ile ilgili gelen sorularından bu konuları ciddi anlamda düşündüğü ve zihin yorduğu anlaşılmaktadır. “O gün yer başka bir yerle değiştirilir, gökler de...” mealindeki İbrahim, 14/48.⁵⁵⁸ ayeti ile ilgili olarak da böyle bir sorusu vardır. Kendisinin rivayetine göre o şöyle der: “Allah Resulü'ne “*O gün yerler başka bir yerle değiştirilir...*” ayetini soranların ilki ben oldum. Dedim ki: “*Ey Allah'ın Resulü, o gün insanlar nerededir?*” Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Sırat üzerindedirler*” buyurdu.”⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ (Abese, 80/37) لِكُلِّ امْرَأٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ

⁵⁵⁶ Müslim, *a.g.e.*, K. Cennet, 56; Taberi, *a.g.e.*, XXX, 65; Razi, *a.g.e.*, X, 291; Kurtubi, *a.g.e.*, XIX, 225; İbn Kesir, *a.g.e.*, XV, 8316.

⁵⁵⁷ İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, IV, 1349; Taberi, *a.g.e.*, V, 273; Salebi, *a.g.e.*, IV, 171; Kurtubi, *a.g.e.*, VII, 43; İbn Kesir, *a.g.e.*, X, 5411.

⁵⁵⁸ (İbrahim, 14/48) يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

⁵⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 35; Taberi, *a.g.e.*, VII, 483; Kurtubi, *a.g.e.*, IX, 383.

Başka bir rivayete göre, Hz. Aişe Allah Resülü'ne; *“Halbuki kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun avucundadır ve gökler O'nun kudreti ile dürülmüş olacaktır. (Zümer, 39/67)*⁵⁶⁰ ayetini sordu ve; *“Ey Allah'ın elçisi, o gün insanlar nerededir?”* diye sordu, Resulullah (s.a.v), *“Bana bunu daha önce soran olmamıştı, onlar cehennemin üstündedirler”* buyurdu.⁵⁶¹ Başka bir rivayete göre; *“Onlar sırat üzerindedirler.”* buyurdu.⁵⁶²

Diğer bir örnekte, Müminun, 23/101.⁵⁶³ ayette *“Sura üfürüldüğü zaman artık aralarında o gün soyları soplaları olmadığı gibi, birbirlerini sorup soruşturamazlar da..”* ifadesi ile ilgili olarak Şabi şöyle der: *“Hz. Aişe Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle sordu: “Ya Resulallah, şimdi biz kıyamet günü birbirimizi tanımayacak mıyız? Çünkü ben Allah Teala'nın; “O gün soyları soplaları...” (Müminun, 23/101) ayetinde böyle görüyorum”* deyince Hz. Peygamber (s.a.v.), *“Üç yerde her nefis her şeyi unuttur. Her insana kitabı verildiğinde, mizan başında ve cehennem köprüsü başında”* buyurdu.⁵⁶⁴ Hz. Aişe, ilgili ayetten surlara üfürülme anından itibaren hiç kimsenin birbirini tanımayacağını anlamış, bu anlamı Hz. Peygamber ile paylaşmıştır. Bu rivayetlerden anlaşılan, Hz. Aişe'nin Kur'an'ı anlamaya yönelik önemli bir gayreti olduğudur. Anladıklarını da Hz. Peygamber'e onaylatarak, doğru anlamaya çalıştığı da görülmektedir.

Şu rivayet de onun öğrendikleri üzerinde düşündüğünü, tekrar anlayamadıklarını sorduğunu göstermektedir: *“Enes'in rivayetine göre Hz. Aişe, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle sordu: “Ya Resulallah, sana bir şey soracağım, erkekler nasıl diriltilecekler?” Hz. Peygamber (s.a.v.); “Çıplak olarak” dedi. Hz. Aişe bunu duydu, bir süre bekledi ve şöyle dedi: “Peki kadınlar nasıl haşrohunacak?” Hz.*

⁵⁶⁰ (Zümer, 39/67) وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

⁵⁶¹ Tirmizi, *a.g.e.*, K. Tefsir, İbrahim Suresi, 14; İbn Mace, *a.g.e.*, K. Zühd, 33; Taberi, *a.g.e.*, XI, 27; İbn Kesir, *a.g.e.*, VIII, 4354.

⁵⁶² Müslim, *a.g.e.*, Münafıkların Özellikleri, 29; Taberi, *a.g.e.*, VII, 482.

⁵⁶³ (Müminun, 23/101) فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ

⁵⁶⁴ Buhari, *a.g.e.*, Rikak, 45; Müslim, *a.g.e.*, Cennet, 56; Nesai, *a.g.e.*, Cenaiz, 118; Razi, *a.g.e.*, XVI, 463; İbn Kesir, *a.g.e.*, X, 5411.

Peygamber (s.a.v.); “Çıplak olarak” dedi. Hz. Aişe; “Kıyamet günü ne fena bir gündür” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.); “Bu senin sorduğun şey hakkında öyle bir ayet indi ki, o gün üzerinde bir elbise var mı, yok mu bu sana eziyet vermeyecek” dedi ve Abese Suresi’ndeki ayeti okudu.”⁵⁶⁵

Benzer bir yaklaşım, Ümmü Seleme’de de görülmektedir. O da yukarıda ifade ettiğimiz gibi öncelikle haşr anında kadınların ve erkeklerin durumunu merak etmiştir. Tekvir, 81/10.⁵⁶⁶ ayetinde “Defterler açılır...” ifadesi ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.), “İnsanlar yalınayak, çıplak haşredilirler.” dediğinde, Ümmü Seleme ona; “Peki kadınlar ne olacak?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.); “Ey Ümmü Seleme, meşguliyetleri kadınlardaki her şeyi unutturur.” buyurdu. Ümmü Seleme, “Meşguliyetleri nedir?” diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.v.); “Defterlerin açılmasıdır, orada zerre kadar da olsa, hardal tanesi kadar da olsa her şey yazılıdır.” dedi.⁵⁶⁷ Görüldüğü üzere, Hz. Aişe’nin ve Ümmü Seleme’nin bu sorularında benzerlik vardır.

Ayrıca, “Orada sedefteki inciler gibi güzel gözlü eşler vardır.” mealindeki Vakıa, 56/22-23.⁵⁶⁸ ayet hakkında Ümmü Seleme’den şöyle dediği nakledilir: “Ey Allah’ın Resulü, bana Allah Teala’nın, ‘Şahin gözlü huriler’ sözü hakkında bilgi ver” dedim. Resulullah; “(حُورٌ) Hur kelimesi beyaz demektir. Ayn kelimesi ise gözü büyük, kaşları şahin kanadı gibi siyah demektir.” Ben, “Allah Teala’nın; ‘Saklı inci misali’ nedir?” dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.); “Onların parlaklıkları, hiçbir elin değmediği sedef içindeki inci parlaklığındadır.” dedi. Ben; “Orada huyları güzel, yüzleri güzel kadınlar vardır” (Rahman, 55/70)⁵⁶⁹ sözü hakkında ne dersin?” diye sordum. Buyurdu ki; “Ahlakı iyi, yüzleri güzel” dedi. “Sanki onlar saklı bir yumurta gibidirler” (Saffat, 37/49)⁵⁷⁰ sözünü bana açıklar mısınız?” dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.); “Yumurtanın içinde kabuktan sonra gördüğün zar inceliğinde bir inceliğe sahiptirler” dedi. Ben,

⁵⁶⁵ Buhari, *a.g.e.*, K. Rikak, 45; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, X, 3400.

⁵⁶⁶ (Tekvir, 81/10) وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ

⁵⁶⁷ Sa’lebi, *a.g.e.*, X, 140.

⁵⁶⁸ (Vakıa, 56/22-23) وَحُورٌ عَيْنٌ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ

⁵⁶⁹ (Rahman, 55/70) فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ

⁵⁷⁰ (Saffat, 37/49) كَأَنَّهِنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ

“Dünya kadınları mı değerlidir yoksa şahin gözlü huriler mi?” diye sordum. “Dünya kadınları hurilerden daha değerlidir, tıpkı elbisenin dış yüzeyinin iç yüzünden daha değerli oluşu gibi” dedi. “Neden?” diye sordum. “Namazları, oruçları Allah Azze ve Celle’ye ibadet etmelerinden dolayı Allah (c.c.), onların yüzlerine nur, bedenlerine ipek giydirmiştir. Renkleri bembeyaz, elbiseleri yemyeşil, süsleri sapsarıdır. Buhurdanlıkları inciden, tarakları altındandır. Onlar şöyle derler: “Biz ölümsüzleriz, katiyen ölmeyeceğiz, müjdeler olsun bizim kendilerine, onların da bize ait olduğu kişilere!” Ben; “Ey Allah’ın Resulü, bizden bir kadın iki, üç, ve dört erkekle evleniyor, sonra ölüp cennete gider ve eşleri de cennete giderse, hangileri onun eşi olacaktır?” diye sordum. Hz. Peygamber (s.a.v.); “Ey Ümmü Seleme, onlar kendilerini muhayyer bırakırlar, kocalarından ahlaki en güzel olanı seçerler ve derler ki, ‘Ey Rabbimiz, bunun ahlaki çok güzeldir, onu benim ile evlendir’ Ey Ümmü Seleme, güzel ahlak dünya ve ahiretin hayrıdır.” dedi.⁵⁷¹ Ümmü Seleme’nin **“huruben”** kelimesini bu şekilde izah ettiği nakledilir.⁵⁷² Ümmü Seleme, ilgili ayetlerden yola çıkarak, cenneti ve orada olanları kısa sorular ile anlamaya çalışmıştır. Soruları içerisinde “niçin” sorusunun da olması, sebep bağlantısına da önem verdiğini, anladıkları arasında muhakeme yaptığı göstermektedir. Ümmü Seleme, cennetteki hayatı, oradaki nimetleri ve özel olarak kadının eşi ile olan durumunu merak etmiş ve bu konuda tercihin kadına bırakılacağını ama güzel ahlakın belirleyici olacağını öğrenmiştir. Sadece Ümmü Seleme’den değil, diğer hanımlardan da ahiretteki eş konusunun sorulduğu anlaşılmaktadır.

Kalem, 68/4.⁵⁷³ ayette güzel ahlak konusu ile ilgili olarak Enes’den gelen bir rivayete göre; Hz. Peygamber’in eşi Ümmü Habibe O’na şöyle dedi: “Bir kadının dünyada iki kocası bulursa, ikisi de ölmüş olsa, kadın ölüp cennet girdiğinde, hangi kocası ile olur?” Hz. Peygamber (s.a.v.); “Ahlaki hangisinin güzel ise onunla olur” dedi.⁵⁷⁴ Cennette hangi eşi ile olacağı konusunun, kadınlar tarafından sorulan sorular arasında önemli bir yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu rivayete göre, Hz. Peygamber’in

⁵⁷¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 7693.

⁵⁷² Taberi, *a.g.e.*, XXVII, 193.

⁵⁷³ (Kalem, 68/4) وَأَنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

⁵⁷⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 8037.

hanımlarının onun ile aynı ortamı paylaşmanın getirdiği rahatlıkla, ayrıntılı konular üzerine sohbet etme ve bilgi alma kolaylığına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Onlar da bu ortamı iyi değerlendirmiş ve sorular sorarak meraklarını gidermişlerdir. Ancak, özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in iki hanımının bu konuyu araştırması, ahirette de O'nun eşi olup olmayacaklarını merak etmiş olabileceklerini de düşündürmektedir.

Sadece Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarının değil, sahabe hanımlardan da ahiret yaşamı ile ilgili konularda sorular gelmiştir. Sahabe Ümmü Hani'nin ahiret yaşamını merak ettiğini gösteren bir soru sorduğu kaynaklarda yer almaktadır. Vakıa, 56/89.⁵⁷⁵ ayette cennetten bahsedilmesi ile ilgili olarak Dürre bt. Muaz, Ümmü Hani'nin şöyle dediğini nakleder: “Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle sordum: *'Biz öldüğümüz zaman birbirimizi ziyaret eder miyiz, birbirimizi görür müyüz?'* Hz. Peygamber (s.a.v.); *'Ruh ağaca konan bir kuş gibi olur, kıyamet günü olunca her ruh bedene girer, birbirimizden haberdar oluruz'* dedi.⁵⁷⁶ Ümmü Hani, bu sorusu ile öldükten sonraki yaşam ile ilgili olarak düşündüğünü göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) cevabında ruhun halini anlatarak, sorulan soruya uygun bir cevap vermiştir.

Kadınların Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bireysel olarak sordukları sorulara bakıldığında; üç konuda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar; ibadet ve kadınlara özel haller, aile problemleri ve ölümden sonraki hayat ile ilgili olarak haşır, hesap, cennet, cehennem vb. başlıklarda yoğunlaşan ahiret yaşamı ile ilgili sorulardır. İlk iki konu, kadının o dönem için içinde bulunduğu şartlar altında “din ve dünya” konusundaki meraklarını ve buna bağlı olarak dini algılama ve yaşama biçimlerini ortaya koymaktadır. Dinin emir ve yasaklarını, ibadet hükümlerini öğrenip uygulamaya çalışırken, ayrıntılı sorular sorarak bu konudaki hassasiyetlerini göstermişlerdir. Bununla birlikte o dönemde kadını, aile merkezli bir yapılanma içinde ve bu yapıyı oluşturan aile fertleri ile yaşadığı sorunlar içinde de görmekteyiz.

Dönemi, bu araştırma esnasında elde ettiğimiz tüm rivayetleri dikkate alarak değerlendirecek olursak, kadın; evlenmeden önce baba, erkek kardeş, erkek akrabalar

⁵⁷⁵ (Vakıa, 56/89) فَرُوحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ

⁵⁷⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 460; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 7720.

ile, evlendikten sonra eşi ile, boşandıktan sonra veya eşinin ölümü ile üvey oğlu ya da eşinin erkek akrabaları ile çeşitli aile sorunları yaşamaktadır. Bunlar evlilik, boşanma, nafaka, velayet, başka biri ile evlilik ve miras konularında yoğunlaşmaktadır. İlgili ayetlerin getirdiği hükümler çerçevesinde ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in açıklamaları ile bu sorunların aşılması yönünde ciddi adımlar atılmıştır. Bunları sorup öğrenmeye çalışan kadınların da, bu adımların uygulamaya yansması aşamasında önemli katkıları olmuştur. Bir diğer konu “din ve ahiret” anlayışlarının şekillenmesini sağlayan sorularıdır. İlgili ayetler çerçevesinde, ölümden sonraki hayat, dirilme ve hesap anı, cennet ve cehennem hayatındaki nimetler üzerine bu konular ile önemli ölçüde ilgilendiklerini gösteren sorular sormuşlardır.

G. Ayetlerin Hükümlerini Kendi Hayatlarında Uygulamaları

Gelen rivayetlere bakıldığında; kadınların ayetler hakkındaki sorularının bir kısmının, günlük hayatta nasıl davranacaklarını öğrenmeye yönelik olduğunu görmekteyiz. Amaçları, öğrendiklerini uygulamak veya uyguladıklarının doğru olup olmadığı konusunda bilgi sahibi olmaktır. Bununla birlikte uygulama aşamasında karşılaştıkları sorunları da aktarmaktadırlar. Ayetlerin hükümlerine uygun olarak yaşamayı hedefleyen hanımlar, doğru bir uygulama için Hz. Peygamber (s.a.v.)'den bilgi almak üzere ona da başvurmuşlardır.

İlk olarak ifade edebileceğimiz konu, *hayız ve örtünme* ile ilgili uygulamalardır. Hanımların hayız ile ilgili konuları ayrıntılı biçimde sorguladığını daha önce ifade etmiştik. Bu konuda Bakara, 2/26.⁵⁷⁷ ayette bahsedilen “Allah (c.c.) haya etmez, çekinmez.” ifadesi ile ilgili olarak Ümmü Seleme, şöyle nakleder: “Ümmü Süleym,⁵⁷⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına gelip; “*Ey Allah'ın Resulü, muhakkak*

⁵⁷⁷ (Bakara, 2/26) *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا...*

⁵⁷⁸ Ümmü Süleym bt. Milhan, Enes b. Malik'in annesi, Ebu Talha el-Ensariye'nin hanımıdır. Hz. Peygamber'in evine gidip ziyaret ettiği hanımlardan biridir. Oğlu Enes'i onun hizmetine vermiştir. Huneyn Savaşı'na katılmıştır. Ümmü Haram bt. Milhan onun kız kardeşidir. Aynı konu Enes b. Malik'in annesi Ümmü Süleym'in de hac yolculuğuna Hz. Peygamber ile birlikte çıkmayı çok istemesine rağmen yeterli binek bulunamadığı için gelememesi üzerine de yaşanmıştır. Hz. Peygamber ona da; “*O halde Ramazan'da bir umre yap. Bu ayda yapılacak umre, benimle birlikte yapılan bir hac karşılığındadır.*” buyurmuştur. Ebu

Allah (c.c.), *haktan çekinmez (haya etmez) dedi ve hayız hakkındaki sorularını sordu.*⁵⁷⁹ Ümmü Süleym, Yüce Allah (c.c.)'ın haya etmeyeceğini ifade ettikten sonra, O (c.c.)'nin bu özelliğinden hareket ederek, kendine özel bir konuda Hz. Peygamber (s.a.v.)'e soru sormaktan çekinmeyeceğini ifade etmiştir. Bu örnekte bir hanımın, ilgili ayette ifade edilen ahlak özelliğini anladığını, kendi dinini öğrenirken de bu ahlaki özelliğin gerektirdiği şekilde davranarak, hayız hükümlerini uygulamak üzere öğrenmeye çalıştığını görmekteyiz.

Hiz. Aişe bu konuda şöyle der: “Resulullah bana mescitten bir seccade getirmemi istedi. Ben; “Hayızlıyım, bu nasıl olur?” dedim. Hiz. Peygamber (s.a.v.); “Getir onu, hayızlı olmak senin elinde olan bir şey değildir.” buyurdu.” İbn Kesir, bu rivayete dayanarak kadının bu halde iken mescitten geçebileceğini söylemiştir.⁵⁸⁰ Ancak başka bir rivayette, Cesre bt. Decace⁵⁸¹ Hiz. Aişe'den şöyle nakleder: “Resulullah (s.a.v.) şöyle dedi: “Ben mescidi hayızlı olan birine ve cünub kimseye helal kılmıyorum.”⁵⁸² Hiz. Aişe, yaşadığı bu olayı nakletmesine rağmen, bu halde iken mescide girilmemesi yönünde bir hadis nakletmiştir. Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in Hiz. Aişe'ye verdiği ilk izin, mescide sadece girip çıkmak ile ilgili olabilir. Ancak, diğer rivayette bu halde olan kişiye mescidin haram olduğunu ifade etmiştir. Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in bu sözü ile mescitte ibadet edilemeyeceğini kastettiğini düşünmek de mümkündür.

Bakara, 2/222.⁵⁸³ ayette tartışılan konulardan biri olan “Hayızlı kadınlardan uzaklaşmak...” konusunda Nüdbe⁵⁸⁴ şöyle anlatır: “Beni ya Meymune⁵⁸⁵ ya da Hafsa,

---

Hureyre, Enes b. Malik ve Zeyd b. Sabit ondan nakillerde bulunmuştur. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 425; Müslim, *a.g.e.*, Fedailu's-Sahabe, 143; İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 427; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VII, 345.

⁵⁷⁹ Kurtubi, *a.g.e.*, I, 242.

⁵⁸⁰ İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 1702.

⁵⁸¹ Hiz. Aişe'nin hanım talebelerinden biridir. Ebu Zerr ondan rivayet nakleder. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 489; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 269; Zehebi, *Tecrid*, II, 255.

⁵⁸² Ebu Davud, *a.g.e.*, Tahare, 92; Kurtubi, *a.g.e.*, V, 207.

⁵⁸³ (Bakara, 2/222) ... وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَدْنَىٰ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ

⁵⁸⁴ İbn Abbas'ın kölesidir. Urve'den rivayetleri bulunur. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 497.

Abdullah b. Abbas'ın hanımının yanına göndermişti. Ben onun evine gittiğimde yatağının, Abdullah b. Abbas'ın yatağından ayrı serildiğini gördüm. Bunun sebebini sorduğumda; *“Ben hayızlıyım, böyle olunca yatağımı ayırırım”* dedi. Ben bunu geri dönüp Hafsa ya da Meymune'ye anlattım. Beni geri gönderip şöyle dememi istedi: *“Müminlerin annesi diyor ki; Yoksa sen Resulullah'ın sünnetinden yüz mü çeviriyorsun? Allah'a yemin olsun ki Resulullah böyle durumda hanımı ile aynı yatakta yatardı.”*⁵⁸⁶ Nüdbe, hayız müddeti boyunca kadının eşi ile yatağının ayrılması durumunu görünce, bu uygulamanın doğru olup olmadığını araştırmaya yönelmiştir. Hz. Hafsa ya da Meymune'den Hz. Peygamber'in hanımlarına karşı böyle bir uygulamasının olmadığını öğrenmiştir. Onlar da ayetin bu şekilde doğru anlaşılmasını sağlamış, sünnetten örnek vererek konuyu delillendirmiş ve açıklığa kavuşturmuşlardır.

Örtünme konusunda da hanımların uygulamada dikkat edilecek noktalara temas ettikleri görülmektedir. Nur, 24/31.⁵⁸⁷ ayette kadınların kimlerin yanında örtünüp örtünmeyeceği konusu ile ilgili olarak Mücahid şöyle der: *“Müminlerin anneleri kölelerinin yanında örtünmeye gerek duymazlardı.”*⁵⁸⁸ Hz. Aişe'nin kölesi Zekvan'a şöyle dediği nakledilir: *“Sen beni kabre koyup, kabirden çıktıktan sonra hürsün”* Yine Hz. Aişe'nin saçlarını tararken kölesinin yanında olduğu rivayet edilir.⁵⁸⁹ Aynı ayetin örtünme emri ile ilgili olarak anlatılan başka bir olaya göre, Hariseoğullarından bazı hanımlar, üzerlerine örtü almadan Esmâ bt. Mersed'in yanına geldikleri için halhalleri ve saç örgüleri görününce Esmâ; *“Bu ne çirkin şeydir!”* diyerek onları uyarmıştır.⁵⁹⁰

---

⁵⁸⁵ Babası Haris b. Hüzn annesi Hind bt. Avf'dır. İsmi, daha önce Berre idi. Resulullah, Meymune olarak değiştirdi. Mekke'de Beni Hilal kabilesindendi. H. 53 senesinde vefat etti. Hz. Meymune daha önce Mesud b. Amr bin Umeyr ile evlenmişti. Ondan ayrılınca Ebu Rühm bin Abdiluzza ile nikahlandı. O da vefat edince dul kaldı. Resulullah, H. 7 yılında onunla evlendi. Meymune Hz. Peygamber (s.a.v.)'den 46 hadis nakletmiştir. H. 61 yılında vefat etmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 132; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VII, 274.

⁵⁸⁶ Taberi, *a.g.e.*, II, 427

⁵⁸⁷ (Nur, 24/31) ... وَقَالَ لِلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُنَّ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ...

⁵⁸⁸ Razi, *a.g.e.*, XVII, 50.

⁵⁸⁹ Razi, *a.g.e.*, XVII, 50.

⁵⁹⁰ İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VIII, 2573; İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 284.

Cilbab emrini uygulamaya çalışan Ümmü Atıyye, Ahzab, 33/53.⁵⁹¹ ayet ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle sorar: “Bizden herhangi birimizin cilbabı yoksa ne yapsın?” Hz. Peygamber (s.a.v.); “Kızkardeşi ona kendi cilbabını giyinmek üzere versin!”⁵⁹²

Ahzab, 33/59.⁵⁹³ ayette dış kıyafetle örtünme emri ile ilgili olarak rivayete göre Temimoğullarının hanımları Hz. Aişe'nin huzuruna üzerlerinde ince elbiseler olduğu halde odaya girdiklerinde Hz. Aişe onlara: “Eğer siz mümin hanımlar iseniz, biliniz ki bu kıyafetler mümin hanımların kıyafetleri değildir.” dedi.⁵⁹⁴ Hz. Aişe, kadınların ayetin emrini bu şekilde uygulamalarını eleştirmiş ve doğru bildiğini onlara anlatmak istemiştir.

Örtünme konusunda başka bir konu, kadının kimlerin yanında bu emre dikkat edeceğidir. Nisa, 4/23.⁵⁹⁵ ayette “Süt akrabalığı” konusunda Urve, Hz. Aişe'nin şu uygulamasını nakleder: “Hicab ayeti nazil olduktan sonra Hz. Aişe'nin süt amcası Eflah, onun yanına gelmek istedi, Hz. Aişe buna izin vermedi ve Resulullah'a sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.); “Yanına gelsin, o senin amcandır.” dedi.⁵⁹⁶ Urve şöyle der: “Aişe, bu sözden dolayı; “Neseb yönünden haram kılmakta olduklarınızı, süt emmeden dolayı da haram kılın” demiştir.⁵⁹⁷

Ümmü Seleme, Nur, 24/31. ayet ile ilgili olarak şöyle der: “Ben ve Meymune Hz. Peygamber'in yanında olduğumuz bir sırada İbn Ümmi Mektum yanımıza geldi. Hz. Peygamber (s.a.v.) bize, “Siz ikiniz o geldiği için örtünün” buyurdu. Bunun üzerine

⁵⁹¹ (Ahzab, 33/53) ... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرِينَ...

⁵⁹² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 84; Kurtubi, *a.g.e.*, XIV, 243.

⁵⁹³ (Ahzab, 33/59) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

⁵⁹⁴ Kurtubi, *a.g.e.*, XIV, 244.

⁵⁹⁵ (Nisa, 4/23) حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأَخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمْ اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ

⁵⁹⁶ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Ahzab Suresi, 246; Taberi, *a.g.e.*, XXII, 95; Sa'lebi, *a.g.e.*, III, 282; Kurtubi, *a.g.e.*, V, 111.

⁵⁹⁷ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Ahzab Suresi, 246; Taberi, *a.g.e.*, XXII, 95; S. Ateş, *a.g.e.*, II, 244.

ben, “*Ey Allah ’ın Resulü, o bir ama değil mi? Bizi görmüyor ki*” diye sordum. Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Ama siz ikiniz kör değilsiniz*” dedi.⁵⁹⁸ Ümmü Seleme ve Meymune, örtünme emrinin gözleri görmeyen birinin yanında da geçerli olduğunu yaşadıkları bu olay sonucunda öğrendiklerinin ifade etmektedirler.

Diğer bir konu ibadetlerdir. Bunun için gerekli olan abdest şartında dikkat edilecekler konusunda titizlik göstermişlerdir. Nisa, 4/43.⁵⁹⁹ ayette abdest konusu ile ilgili olarak Zeyneb es-Sehmiyye,⁶⁰⁰ Hz. Aişe’den şöyle nakleder: “*Resulullah abdest alır, beni öper sonra namaz kılardı, tekrar abdest almazdı.*” Ümmü Seleme’den de benzer bir rivayet gelmiştir.⁶⁰¹ Hz. Aişe ve Ümmü Seleme’nin rivayetlerine göre, bu durumun, abdesti bozacak bir konu olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı ayet ile ilgili olarak gusul abdestinde “*Vücudu ovmak gerekir mi?*” sorusunun cevabı hakkında Meymune şöyle der: “*Hz. Peygamber (s.a.v.); “Su dökünmek veya suya dalıp su vücudun her yerine değişorsa, vücudunu ovmasa bile bu yeterli gelir.*” buyurdu.⁶⁰² Meymune de bu rivayetinde gusul abdestinin nasıl alınacağı konusuna dikkat çekmiştir. Buna göre, su ile bütün vücudun temas etmesi, abdestin tamamlanması için yeterlidir.

Bakara, 2/196.⁶⁰³ ayette bahsedilen hac ve umre ibadeti konusunda Ümmü Hani çok istemesine rağmen, hayız halinde olduğu için Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte hacca gitmekten vazgeçtiği nakledilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunun üzerine; “*Ramazanda yapılan bir umre benimle yapılan bir hacca denktir.*” demiştir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.v.), Ümmü Hani’nin daha sonra yapacağı bir ramazan umresinin bu hac yolculuğuna denk olacağını ifade ederek onu teselli etmiştir. Ancak bu hükmün sadece ona ait olup olmadığı tartışmalıdır. Said b. Cubeyr bunun sadece Ümmü Hani’ye mahsus olduğunu düşünür. İbn Kesir, bunu en iyi Allah bilir, der.⁶⁰⁴

⁵⁹⁸ Razi, *a.g.e.*, XVII, 44.

⁵⁹⁹ (Nisa, 4/43) ... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ...

⁶⁰⁰ Hz. Aişe’nin hanım talebelerinden biridir. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 269.

⁶⁰¹ İbn Mace, *a.g.e.*, K. Taharet, 69; Taberi, *a.g.e.*, V, 123-124.

⁶⁰² Kurtubi, *a.g.e.*, V, 210.

⁶⁰³ (Bakara, 2/196) ... وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ...

⁶⁰⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 772.

Nisa, 4/101.⁶⁰⁵ ayette “ibadetlerde kısaltma” ile ilgili olarak Hz. Aişe şöyle der: “Resullullah ile beraber Medine’den Mekke’ye yönelmişim. Mekke’ye geldiğimde, “*Ya Resulallah, sen namazı kısalttın ben tamamladım, sen oruç tutmadın ben oruç tuttum*” dedim. Resulullah (s.a.v.); “*Güzel yaptın ey Aişe*” dedi, beni kusurlu bulmadı.”⁶⁰⁶ Hz. Aişe yaptığını Hz. Peygamber (s.a.v.)’in uygulaması ile karşılaştırarak sorgulamış ve davranış şeklinin doğru olduğunu öğrenmiştir.

Ümmü Humeyde, “...işleri onları namaz kılmaktan alıkoymaz..” mealindeki Nur, 24/37.⁶⁰⁷ ayet ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelip, “*Ey Allah’ın Elçisi, şüphesiz ben seninle beraber namaz kılmayı seviyorum*” demişti. Allah Resülü; “*Biliyorum ki sen benimle beraber namaz kılmayı seviyorsun, ancak senin odandaki namazın evindekinden, evindeki namazın bölgedekinden, bölgedeki namazın kavminin mescidindeki namazından, kavminin mescidindeki namazın benim mescidimdeki namazdan daha hayırlıdır*” buyurdu. Bu emir ile ona evinde en uzak ve loş bir alanda namaz kılma yeri hazırlandı. Ümmü Humeyde Allah’a kavuşuncaya kadar orada namaz kıları.⁶⁰⁸ Ümmü Humeyde, hayatında namaz kılmak gibi bir ibadetin yer almasını ve bunu mescitte eda etmeyi istediğini ifade etmiştir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kendi evinde kılması yönünde tavsiyesi ile karşılaşmış, bu tavsiyeye uymak için, evinde bir yer hazırlanması ile ömrünün sonuna kadar bu tavsiyeye riayet ederek yaşamını devam ettirmiştir.

Boşanma durumunda neler yapılması gerektiği konusunda bazı problemler ile karşılaşıldığı, cahiliye döneminin özellikleri incelendiğinde görülmektedir. İslam ile birlikte bu konudaki sorunların aşılması ve boşanma hükümlerinin uygulanması için, hanımlar çaba sarfetmiştir. Bu nedenle uygulama anlamında dikkati çeken bir diğer konu boşanmadır. Bu konuda Bakara, 2/229.⁶⁰⁹ ayet ile ilgili olarak İbn Mace,

⁶⁰⁵ (Nisa, 4/101) وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا

⁶⁰⁶ Taberi, *a.g.e.*, II, 578; Razi, *a.g.e.*, VIII, 278.

⁶⁰⁷ (Nur, 24/37) رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالنَّابْصَارُ

⁶⁰⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, 5931.

⁶⁰⁹ (Bakara, 2/229) الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَاِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ ...

Katade'den o, İkrime'den o da İbn Abbas yolu ile naklettiğine göre Cemile bt. Selül, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek şöyle dedi: *“Allah (c.c.)'a yemin olsun ki kocam Sabit'i dini veya ahlaki konusunda ayıplamıyorum, fakat ona olan nefretimden dolayı ona katlanamıyorum.”* Hz. Peygamber (s.a.v.); *“Peki bahçesini geri verir misin?”* diye sordu. Kadın; *“Evet”* deyince Rasulullah Sabit'e bahçesini geri almasını, başka da bir şey istememesini emretti.”⁶¹⁰

Boşanma konusunda Hişam b. Urve, Urve'den, Ümmü Bekir el-Eslemiyye hakkında şöyle nakleder: *“Ümmü Bekir, kocası Abdullah b. Halid b. Usey'den hul yolu ile (fidye vermek yolu ile) boşanmıştı. Onunla beraber bu konudaki hükmü öğrenmek üzere Osman b. Afvan'a geldi. O da, “Hul, bir talaktır, eğer bununla birlikte herhangi bir şey söylemişsen (talak sayısını söylemişsen) o zaman hul o söylediğin şeydir.”* dedi.⁶¹¹ Aynı durumda olan başka bir kadın ile ilgili olarak Mahmud b. Geylan, Rubeyyi bt. Muavviz b. Afra'nın⁶¹² Resulullah zamanında kocasından hul ile boşandığını ifade eder. Resulullah (s.a.v.) kendisine bir hayız müddetince iddet beklemesini emretmiştir.⁶¹³

Başka bir rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında bir erkek karısına; *“Seni barındırmam, senin başkasına helal olmana da izin vermem”* dedi. Kadın; *“Bu nasıl olur?”* dedi. Adam; *“Seni boşarım, iddetinin bitmesi yaklaştı mı, sana dönerim”* dedi. Kadın bu durumu Hz. Aişe'ye şikayet etti. Hz. Aişe durumu Resulullah'a bildirdi. Yüce Allah (c.c.) da erkeğin yeni bir mehir ve veliye ihtiyaç olmadan ricat yapabileceği talak sayısını beyan eden Bakara, 2/229. ayet nazil oldu.⁶¹⁴ Kadının durumunu iletmesi neticesinde buna göre boşanmanın en fazla üç kere olabileceği açığa çıkmıştır. Görüldüğü üzere o dönemde boşanma, kadın üzerinde sosyal ve psikolojik bir baskı unsuru haline dönüşmüştür. Boşanmanın sayısının belli olmadığı o dönemde kadın, ne

⁶¹⁰ İbn Mace, *a.g.e.*, Talak, 22; Sa'lebi, *a.g.e.*, II, 178; Kurtubi, *a.g.e.*, III, 139.

⁶¹¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 914.

⁶¹² Babası Muavviz b. Haris, annesi Ümmü Yezid bt. Kays'dır. Rıdvan beyatine katılmıştır. Bazı savaflara katılmış, su taşıyıp, yaralıları tedavi etmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 447.

⁶¹³ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 915.

⁶¹⁴ İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, II, 418; Sa'lebi, *a.g.e.*, II, 173; Kurtubi, *a.g.e.*, III, 126.

evlilik bağına tekrar kurabilmekte, ne de tamamen koparak başka bir hayata başlayabilme konusunda serbest kalabilmektedir. Bu durumda kendisi, nikah durumu belirsiz bir statüye mahkum edilmektedir.

Kadınların uygulama ile ilgili olarak sorup öğrenmeye çalıştığı diğer bir konu, “yas tutma” durumudur. Kocasını ölen kadından da toplumsal yaşam, bir takım davranışlar beklemektedir. Bu, genelde kadının evlenmeden beklemesi gereken iddet müddeti içerisinde dikkat etmesi gereken bazı hususlardır. Bunlardan birine şu rivayette rastlanır: Bakara, 2/234.⁶¹⁵ ayette geçen kocasını ölen kadının yas tutması ile ilgili olarak Esmâ bt. Umeys’den şöyle nakledilir: “Kocam Cafer b. Ebi Talib şehit olunca nasıl yas tutacağım konusunda Resulullah (s.a.v.) bana şöyle dedi: ‘Üç gün süreyle siyah giy, sonra istediğini yap!’ Ben de öyle yaptım.”⁶¹⁶

Ebu Said el-Hudri’nin kızkardeşi Fürey’a bt. Malik b. Sinan,⁶¹⁷ eşinin ölümü ile yaşadığı bir olayı şöyle haber verir: Resulullah’a gelerek, “Aileme geri dönmek istiyorum” dedim. Kocam kaçan kölelerinin peşinden gitmiş, ancak köleler onu öldürmüştü. Resulullah’a, “Kocam bana sahip olduğu bir mesken ve nafaka bırakmadı” dedim. Oradan ayrılıp, evime döndüğümde, Resulullah beni tekrar yanına çağırdı ve durumumu tekrar sordu, ben de tekrar anlattım. Bana; “İddetin bitinceye kadar evinde kal” buyurdu. Ben de dört ay on gün iddet bekledim. Osman b. Afvan halife olduğunda da bana bu olayı sordu ve benim bu uygulamama göre hüküm verdi.⁶¹⁸ Bu rivayetlere göre, Esmâ bt. Umeys ve Fürey’a, eşlerinin ölümünden sonra nasıl davranacakları konusunda bilgi sahibi değillerdir. Ne kadar bir süre ile ve nasıl yas tutacakları, bu

⁶¹⁵ (Bakara, 2/234) ... وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَيَنَّ بَأْتِئْسَهُنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا...

⁶¹⁶ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 369; Kurtubi, *a.g.e.*, III, 181; S. Ateş, *a.g.e.*, I, 417.

⁶¹⁷ Hazrec kabilesindedir. Babası Malik b. Sinan, annesi Enise bt. Ebi Harice’dir. Meşhur sahabî Ebu Said el-Hudri’nin kızkardeşidir. İlk önce Sehl b. Rafi ile evlenmiştir. Onun vefatından sonra ikinci evliliğini Sehl b. Beşir ile yapmıştır. Onun öldürülmesi nedeni ile bu evliliği de uzun sürmemiştir. Fürey’a’nın öldürülen kocası mal mülk adına miras olarak bir şey bırakmadığı için, bunu sebep göstererek o, iddetini geçirmek üzere ailesine dönmek istemiştir. Ama kendi başına hareket edememiş. Peygamber (s.a.v.)’e danışınca bulunduğu evde dört ay on gün iddet beklemesi gerektiğini öğrenmiştir. İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, I, 1402; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 45-46

⁶¹⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 965.

sürede nasıl giyinecekleri, nafaka ve mesken durumları hakkında bilgi almak üzere Hz. Peygamber (s.a.v.)'e başvurmuşlardır.

Bu konuda vereceğimiz son örnekte kadınların günlük yaşantısında dikkat edeceği uygulamalar ile ilgili olarak bir sorgulama sürecinde oldukları anlaşılmaktadır.

“...Peygamber ne verirse onu alın, neyden menederse ondan uzak durun...” mealindeki Haşr, 59/7.⁶¹⁹ ayet ile ilgili olarak nakledilen bir rivayete göre Alkame, Abdullah b. Mesud'un şöyle dediğini nakleder: “Allah (c.c.), şu kadınlara lanet etmiştir: *“Bedenlerine dövme yapanlar, yaptırınlar, yüzünün tüylerini yolarlar, güzel görünmek için dişlerinin arasını yontanlar, Allah (c.c.)'in yaptığını değiştirenler.”* Abdullah b. Mesud'un bu sözü Esed oğullarından Ümmü Yakub adında bir kadının kulağına gitti. Bu kadın Kur'an'ı okur, anlardı. Ümmü Yakub, Abdullah b. Mesud'a gelip şöyle dedi: *“Senin başkasının saçını insanları aldatmak için kendi saçına ekleyenleri yasaklaman ile ilgili haberler, bana ulaştı. Allah (c.c.)'in kitabında ve Resulullah'ın sünnetinde bir şey bulduğun için mi bunu yasakladın?”* O; *“Evet, Allah (c.c.)'in kitabında ve Resulullah'ın sünnetinde gördüğüm bir şeyden dolayı yasakladım”* dedi. Kadın; *“Allah (c.c.)'a and olsun ki, mushafın iki kapağı arasını inceledim, senin dediğin şeyi göremedim.”* Abdullah; *“Sen orada; ‘Peygamber size neyi verirse onu alın, neden nehyederse ondan sakının’ ayetini görmedin mi?”* diye sorunca kadın, *“Evet”* deyince, Abdullah, *“Ben Resulullah'ın saçta başkasının saçını eklemeyi, yüz kıllarını almayı yasakladığını duydum.”* Kadın; *“Ben senin karın Zeyneb bt. Abdillah es-Sekafi'nin de bunu yapmakta olduğunu görüyorum”* dedi. Abdullah, *“Eve git de bak”* dedi. Kadın eve gitti ve, *“Bir şey göremedim”* dedi. Abdullah; *“Eğer karım böyle yapsa idi, bizi nikah birleştirmezdi. Sen Allah'ın seçkin kulu Hz. Şuayb'ın*

⁶¹⁹ مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَأِذِنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ شَدِيدُ الْعِقَابِ

şu sözünü bilmez misin? 'Ben size yasakladığım şeyi, kendim işleyerek size ters düşmem.' (Hud, 11/88)⁶²⁰ diye cevap verdi.⁶²¹

Aslında kadının itirazı Kur'an'da böyle bir bilginin olmadığı yönündedir. İbn Mesud, anlattıklarını hadise dayalı olarak anlattığını ifade etmek yerine, ayetten delil getirme yoluna giderken, sünnete uyulması gerektiği yönündeki ayeti delil olarak göstermekte ve soru soran kadını ikna etmeye çalışmaktadır. Kadının tüm ayetleri okuduğunu ve böyle bir şeyi göremediğini ifade etmesi önemlidir ve doğrudur. Kur'an'da bu konularda bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak kadının, konuşanın kimliği altında ezilmeden öğrenmek istediğini açıkça ifade etmesi ve fetvanın kaynağını istemesi çok önemlidir. Bu fetvayı İbn Mesud veriyorsa, "Araştırmaya gerek yok!" dememiştir. Ancak verilen kaynak ile ikna olmuş görünmektedir. Ümmü Yakub, yasaklamanın dayanağını araştırırken ayet-sünnet kaynağını aramıştır. Bu, uygulamayı bütün olarak gördüğünün bir kanıtıdır. Ayrıca bu rivayet, o dönemde kadınların İslamı yaşama bilinci açısından çok önemli bir veridir. Ancak cevap, soru ile yeterince uyumlu değildir, çünkü yasaklama kaynağını ayetten değil, sadece sünnetten almaktadır. Buna rağmen, Ümmü Yakub cevaptan ikna olmuştur. Ayrıca Ümmü Yakub'un cevap verenin hanımının uygulamasını da merak etmesi önemlidir, söylem değil, uygulamadaki mevcut durumu da sorgulamıştır ve söylenilene uygun olduğunu görünce cevabı kabullenmiştir. Ümmü Yakub'un, her şeye rağmen Kur'an'ın muhtevasına hakim olduğu düşünülebilir.

Bu bölümde verdiğimiz örneklerden anlaşıldığı üzere, İslam'a uygun bir hayat modelini yaşamaya çalışan hanımlar, ayetlerin hükümlerini öncelikli olarak anlamaya çalışmış, daha sonra nasıl uygulayacakları konusuna yoğunlaşmışlardır. Bu uygulamalar esnasında ayrıntılara dikkat çekmeleri önemlidir. Başkalarının hükümleri nasıl uyguladıklarını da gözlemleyerek sorgulamaları, işin doğrusunu öğrenme isteklerinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda özellikle hayız, hayız halinde yasak olanlar, ibadetler,

⁶²⁰ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيْتَةٍ مِّن رَّبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنَاخِلَ قَوْمِي إِلَىٰ مَا أَنهَآءَكُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أَنِيبُ (Hud, 11/88)

⁶²¹ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Haşr Suresi, 304; Müslim, *a.g.e.*, Libas, 120; Taberi, *a.g.e.*, XXVIII, 68; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 7809.

ibadet için bir hazırlık olan abdest ve dikkat edilecekler, boşanma süreci ve haksız uygulamalar, eşin vefatından sonra yas tutma ve günlük hayatta kadınların dikkat edeceği konulardaki uygulamalar, hanımların yoğunlaştığı konulardır. Bu konuların, genellikle kendilerini ilgilendiren hususlar olduğu dikkati çekmektedir.

H. Ayetleri Kendi Görüşlerine Delil Getirmeleri

Bazı hanımların günlük hayatlarında, karşılaştıkları sorunları aşmada ya da gördükleri yanlış uygulamaları uyarırken, ayetlerden delil getirerek karşıdaki kişiyi ikna etmeye çalıştıkları görülmektedir.

Öncelikle Hz. Aişe, çok değişik konularda konuşurken, konu ile ilgili ayetten hareket edebilmektedir. En'am, 6/103.⁶²² ayet ile ilgili olarak gelen bir rivayete göre İbn Abbas; *"Hz. Peygamber (s.a.v.), mirac gecesinde Rabbini gördü."* deyince Hz. Aişe ona itiraz ederek şöyle dedi: *"Hayır, çünkü Yüce Allah (c.c.); 'Gözler O'nu idrak edemez..' buyurmuştur."* Razi, bu görüşü doğru bir görüş olarak niteler.⁶²³ Mesruk'tan gelen bir rivayete göre aynı konuda Hz. Aişe'nin şöyle dediğini nakleder: *"Kim Muhammed'in Rabbi'ni gördüğünü zannederse, yalancıdır. Zira Allah Teala, 'Gözler O'na erişemez..' buyurmuştur."* İbn Kesir şöyle der; *"Hz. Aişe, bu ayete göre O (c.c.)'nu bu dünyada görmek mümkün değildir, görüşüne sahiptir."*⁶²⁴ Bu rivayetlerden anlaşılan, Hz. Aişe'nin ru'yetullah konusunda konuşurken, ilgili ayete dayanarak görüşünü destekleyebildiğidir.

Berzah aleminden bahseden Müminun, 23/100.⁶²⁵ ayet ile ilgili olarak İbn Ebi Hatim, Hz. Aişe'den şöyle nakleder: *"Kabir ehlinden günahkar olanlara yazıklar olsun. Kabirlerinde onların yanına simsiyah yılanlar girer, bir yılan başucunda, diğeri ayak ucundadır. Ortada bir araya gelinceye kadar onu kemirirler. İşte Allah Teala'nın hakkında; 'Tekrar diriltilecekleri güne kadar arkalarında onları geriye dönmekten*

⁶²² (En'am, 6/103) لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

⁶²³ İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, IV, 1362; Kurtubi, *a.g.e.*, VII, 55; Razi, *a.g.e.*, X, 87.

⁶²⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, VI, 2788.

⁶²⁵ (Müminun, 23/100) لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمَنْ وَرَّانَهُمْ بَرَزَخُ إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ

alıkoyan bir berzah vardır” buyurduğu berzaktaki azab budur.”⁶²⁶ Hz. Aişe, kabir hayatındaki azabı açıklarken, görüşünü desteklemek üzere bu ayetten istifade etmektedir.

Zühri, Hz. Aişe’den bahsederken şöyle der: “İnsanlar arasında tereddütleri izale edip, yol gösteren hep Aişe olmuştur.”⁶²⁷ Said b. Hişam verdiği bir karar konusunda geçirdiği tereddütü Hz. Aişe ile şöyle paylaşır: “Ben sana bekar kalmak konusunu soruyorum, bu konuda ne dersin?” Hz. Aişe, “Sakın bunu yapma, Yüce Allah’ın; *‘Biz, Senden önce de peygamberler gönderdik ve onlar için zevceler ve çocuklar kıldık.’* (Ra’d, 13/38) dediğini duymadın mı? Öyleyse bundan uzak dur.” demiştir.⁶²⁸

Hz. Aişe ile ilgili olarak verebileceğimiz son örnek, onun hayatının belki de en sıkıntılı günleri olan ifk hadisesinin yaşandığı günlerde, ayetlerden örnek verebildiği şu rivayettir: Ebu Vail, şöyle nakleder: Bana Mesruk şöyle dedi: “Bana Aişe’nin annesi Ümmü Ruman⁶²⁹ şöyle dedi: “Aişe’yi ateşli hastalık yakalamış olup, benim yanımda olduğu bir sırada Hz. Peygamber (s.a.v.) içeri girdi: *“Belki Aişe’nin bu hastalığı kendisi hakkında söylenmekte olan sözden dolayıdır.”* dedi. Bu sırada Aişe yatağından doğruldu ve şunları söyledi: *“Benim durumum ile sizin durumunuz, Yakub ile oğullarının durumu gibidir: ‘Sizin vasıfladığınız o sözlere karşı kendisinden istenilecek olan ise, ancak güzelce sabırdır.’* (Yusuf, 12/18)⁶³⁰

Hz. Aişe, bu şekilde Kur’an’da “iffetli kadın” imgesi olarak anılır. Onun sayesinde ahlaki bir davranışa dikkat çekilmiş, “iffet” kavramı daha iyi anlaşılmıştır. Bir başka konu, Hz. Aişe’nin zor zamanlarda Kur’an kıssalarını kendi hayatına uyarlayarak başına gelenlere sabredip, Kur’an’daki peygamber duaları ile dua edebilmesidir.

⁶²⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, 5672.

⁶²⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 349.

⁶²⁸ Tirmizi, *a.g.e.*, Nikah, 2; Nesai, *a.g.e.*, Nikah, 4.

⁶²⁹ Mekke’de ilk müslüman olan hanımlardandır. Mekke’de eşi vefat edince Hz. Ebu Bekir ile evlenir. Ondan Aişe ve Abdurrahman adında iki çocuğu olur. H. 6 yılında vefat etmiştir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 276.

⁶³⁰ (Yusuf, 12/18) *وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبِرْ جَمِيلًا وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ*

Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Nur Suresi, 11, Yusuf Suresi, 167; İbn Kesir, *a.g.e.*, VIII, 4043.

Hiz. Hafsa da Hiz. Peygamber (s.a.v.)' in söylediklerini dinlediği bir esnada O'nun bir cümlesinin Kur'an'dan bildiği bir konu ile uyuşmadığını görmüş ve bunun sebebini sorgulamıştır. Meryem, 19/71.⁶³¹ ayet ile ilgili olarak Hiz. Hafsa'dan gelen bu rivayete göre, Resulullah (s.a.v.): “şayet Allah, dilerse Bedir ve Hudeybiye'de bulunmuş hiç kimsenin ateşe girmeyeceğini umuyorum” buyurdu. Ben; “Allah Teala; ‘Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur’ buyurmuyor mu?’ (Meryem, 19/71) dedim. O (s.a.v.), şöyle cevap verdi: “Sonra Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmuyor mu? ‘Biz takvaya erenleri kurtaracağız, zalimleri de orada diz üstü ckmş olarak bırakacağız. (Meryem, 19/72)’⁶³² Hiz. Hafsa'nın, Meryem, 19/71. ayet gereğince, cehennemi hiç görmeyecek olanların varolabileceğini düşünmemiştir. Ancak kendisine bir sonraki ayet hatırlatılınca, ikna olmuştur. Görüşlerine ayeti delil olarak vermesi önemlidir, sorusuna cevap olarak gelen delilin de geçerli olduğunu anlaması, ayetlerde bahsedilen konulara vkıf olduğunu göstermektedir.

Bu konudaki son örneğimiz, Hiz. Ömer'i dinleyen ve onun konuşmasında yanlış bir ifadeye rastlayarak onu uyaran bir hanımın rneklığidir. Nisa, 4/20.⁶³³ ayette bahsedilen “kantar kantar mehir” konusunda Mesruk'tan gelen bir rivayete göre, birgün Hiz. Ömer cemaate şöyle seslendi: “Kadınlara vereceğiniz mehir kırk ukıyyeden fazla olmasın. İsterse Yezid b. El-Huseyn el-Haris'in kızı olsun. Her kim bundan daha fazla verirse, bu fazlalık beyt'l-mala alınacaktır.” Kadınlardan uzun boylu, burnu biraz basık bir kadın ayağa kalktı ve; “Senin böyle bir şeye yetkin yok,” dedi. Hiz. Ömer; “Neden?” diye sorunca Kadın; “nk Yüce Allah (c.c.); ‘Onlardan birisine yüklerle mehir vermiş olsanız bile, ondan geri hiçbir şey almayın’ (Nisa, 4/20) buyurmaktadır.” Bunun zerine Hiz. Ömer: “Bir kadın isabet etti, bir adam yanıldı” dedi.⁶³⁴

Bu olayda dikkatimizi ceken hususları şöyle ifade edebiliriz:

-Hiz. Ömer'in meclisinde kadınlardan bulunmaktadırdır.

⁶³¹ (Meryem, 19/71) وَإِن مِّنكُمْ إِلاَّ وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا

⁶³² İbn Kesir, a.g.e., X, 5171.

⁶³³ (Nisa, 4/20) وَإِن أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا اتَّخَذُوهُنَّ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا

⁶³⁴ Kurtubi, a.g.e., I, 286; İbn Kesir, a.g.e., IV, 1609.

-Kadınlar, o dönemde söylenenleri dinleyip, görüşlerini açıklayabilmişlerdir.

-Burada söz alan kadının kendi görüşünü ayete dayandırarak açıklaması önemlidir. Görüşü, ancak bu şekilde isabetli bulunmuştur.

-Hz. Ömer, söz alan kadını dinlemiş ve hatasını anlayıp görüşünden vazgeçmiştir. Açıkça da kadının isabetli olduğunu dile getirmiştir.

-Bu olay, ilk asırda kadınlarda saf Kur'an kültürünün ne kadar canlı olduğunu ispatlamaktadır.

Bu bölümde Hz. Aişe'nin, Hafsa'nın ve Hz. Ömer'e itiraz eden kadının kendi görüşlerine ayetlerden delil getirdikleri görülmektedir. Gerçekten bu yaklaşım, bu kadınların yaşadıklarını öncelikle Kur'an aydınlığında yorumlamaya çalıştıklarını gösterir. Bu, ayetlerden yaşamsal destek aldıklarının bir delilidir. Onlar için ayetlerin mesajı, hayat için önemli bir başvuru kaynağıdır.

I. Ayeti Yanlış Anlayıp ve Yanlış Uygulamaları

İletişimde gönderen, mesaj ve alıcı olmak üzere üç unsur bulunur. İletişimin hedefi mesajı doğru olarak aktarmaktır. Ancak bu üç unsurun mevcut olması, iletişimi olanaklı kılsa bile, iletişimde hedef olan mesajın her zaman doğru olarak anlaşılmasını sağlamayabilir. İletişimde başarı, anlatılmak istenilen ile anlaşılanın içerik olarak örtüşmesidir. Dolayısıyla, iletişim etkenlerinin varolması, anlamayı da hemen sağlasa idi, anlama ve yorumlama problemleri her zaman varolmazdı.⁶³⁵ Bu nedenle, mesaj alanın "anladım" demesi, her zaman mesajı asıl manası ile anladığı anlamına gelmemektedir.⁶³⁶

Kadınlar için, o dönemde ayeti anlamak ve uygulamak en önemli gaye idi. Ancak yanlış anlama olduğunda bu durum yanlış uygulamayı da beraberinde getirmiştir. Ayrıca ayet hakkında bilgi sahibi olmamak da kadınları kötü duruma düşürmüştür.

---

⁶³⁵ Dücane Cündioğlu, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*, s. 70.

⁶³⁶ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 372.

Bu konuda verebileceğimiz ilk örnekte, Bakara, 2/225.⁶³⁷ ayette bahsedilen yeminler ve adaklar ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştu: “Allah’a isyan için yapılan adak yerine getirilmez, kul sahip olmadığı bir şeyi adayamaz.” Şu olay bu hadisin söylenmesine sebep olmuştur. “Ensardan bir kadın, beytü’l-mala ait olan Adba adlı deve ile birlikte esir edilmişti. Bir gece bağını çözüp bu deveye bindi ve sürdü. Adamlar durumu fark edince, kadının peşine düştüler. Deve üzerinde iken kadın, eğer kurtulursa bu deveyi kurban edeceğini adadı. Deve onu Medine’ye sağ salim ulaştırdı. Deveyi keseceği sırada halk: “Bu Hz. Peygamber (s.a.v.)’in devesidir, kesemezsin” deyip, durumu Hz. Peygamber (s.a.v.)’e bildirdiler. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Subhanallah, ne kötü adak adamış. Allah, kendisini kurtardığı taktirde deveyi keseceğini söylemiş, sadaka verilirken günah işlenemez, kişi sahip olmadığı bir şeyi sadaka olarak veremez.”⁶³⁸ Kadının adak konusundaki bilgisizliği, kendisini bu yanlış duruma düşürmüştür. Zor bir anında, bilgisizce bir söz söylemiş ve bunu yerine getirmek durumunda kalmıştır. Bu tür olayların yaşanmış olması, kadınların hepsinin de dini bilgi seviyesinin aynı olmadığını düşündürmektedir.

Zühri, Said b. el-Müseyyeb’den o Süleyman b. Yesar’dan Bakara, 2/235.⁶³⁹ ayet ile ilgili olarak şöyle nakleder: “Esedli Tüleyha bt. Ubeydillah, Sakifli Ruşeyd’in nikahında idi. Kocasını onu boşadı. Tüleyha, iddet müddeti dolmadan başka biri ile nikahlandı. Olayı duyan Hz. Ömer, hem onu hem de yeni kocasını kırk sopa ile cezalandırdı ve birbirlerinden ayırdı.”⁶⁴⁰ Tüleyha, iddet konusundaki bilgisizliği nedeni ile böyle bir duruma sebep olmuştur. Ancak, onunla evlenen kişinin de bu konuda bilgi sahibi olduğunu söylemek mümkün değildir.

Müminun, 23/6.⁶⁴¹ ayet ile ilgili Katade’den gelen bir rivayete göre o şöyle anlatır: “Bir kadın kölesi ile münasebette bulunmuş, ve; “Sağ ellerinin malik oldukları

⁶³⁷ (Bakara, 2/235) لَّا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَفُورٌ حَلِيمٌ سَتَذُكُرُونَهُنَّ وَلَسِنَّ لَأَنْتُمْ أَعْدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْرَمُوا

⁶³⁸ Müslim, *a.g.e.*, Nezir, 3; S. Ateş, *a.g.e.*, I, 392.

⁶³⁹ (Bakara, 2/235) وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عِلْمَ اللَّهِ

⁶⁴⁰ Kurtubi, *a.g.e.*, III, 195.

⁶⁴¹ (Müminun, 23/6) إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ

müstesnadır” ayetini te’vil ettim, ona dayandım” demişti. Bu kadın Ömer b. Hattab’a getirildi, onun hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ashabından bazıları; “Allah’ın kitabından bir ayeti, te’vil edilmeyecek bir yönde te’vil etti” dediler. Hz. Ömer, köleyi sürgün etti, saçlarını kesti ve kadına; “Bundan sonra sen, hür olanlara haramsın” dedi. Başka bir ceza vermedi.”⁶⁴² Söz konusu kadın, ayetin hükmünün kadınlar ile ilgili olmadığını bilerek ya da bilmeyerek bu duruma düşmüştür. Ancak bu ayetin teviline dayanarak böyle davrandığını açıklaması, yanlış anladığının bir göstergesidir.

Bu örnekler, ayetlerin mesajını anlamak kadar yanlış anlamamanın ve yanlış uygulamanın da mümkün olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de hanımlar için, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in açıklamaları, Kur’an konusunda en önemli kaynaktır. Bu amaçla da gelip O’na ve hanımlarına sorular sormuş, mescide gelerek Hz. Peygamber (s.a.v.)’in açıklamalarını dinlemiş ve mesajı yanlış anlamaktan çekinmişlerdir. Ancak, hepsinin aynı anlayışta ve hassaslıkta olmadığı bu örneklerden anlaşılmaktadır.

İ. Kur’an Okumaya ve Öğrenmeye İstekli Olmaları

Kur’an’ı öğrenmek ve öğretmek farz-ı kifayedir. Bu bölümde kastedilen, Kur’an’ın yüzünden okunması ve ezberlenmesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bir taraftan tebliğ vazifesini yerine getirirken, diğer taraftan da sahabeyi Kur’an’ı okumaya ve ezberlemeye teşvik etmiştir. O’na göre, müslümanın hayırlı bir insan olabilmesi de Kur’an’ı bilmesine bağlıdır. Hz. Aişe şöyle rivayet eder: “Rasulullah’ın yanında bir adamdan hayırla bahsedildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.); “Onun Kur’an öğrendiğini gördünüz mü?” dedi.⁶⁴³

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), nazil olan ayetleri hem kadınlara hem erkeklere okumuştur.⁶⁴⁴ Kadınlar için bu konuda, ayrı bir ders günü tahsis ettiği de bilinmektedir.⁶⁴⁵ Mücahid bu konuda şöyle der: “Hz. Peygamber (s.a.v.)’e bir vahiy nazil olduğunda onu önce erkeklerin sonra da kadınların huzurunda bu vahyi ezberden

⁶⁴² Kurtubi, *a.g.e.*, XII, 107; İbn Kesir, *a.g.e.*, X, 5547.

⁶⁴³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 66.

⁶⁴⁴ İbn İshak, *es-Sire*, s. 128.

⁶⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 34.

okurdu.”⁶⁴⁶ Ancak Necati Tetik, kıraat ilminin ta’limi konusunda yaptığı araştırmasında kadınlar her ne kadar gayret gösterebilirler de ta’limde erkeklerin ön planda olduğunu düşünmektedir. O bu konuda şöyle der: “Hz. Peygamber, erkeklere hem toplu hem de münferit ta’lim usulünü uygulamıştır. Abdullah b. Mes’ud ve Ubey b. Ka’b bu çeşit öğretime muhatab olanların örneklerini oluşturmaktadırlar. Bu durum, vahyin nüzulüne şahit olan kadınlara ve çocuklara nazaran erkeklere daha çok öğrenme şansı doğurmuştur. Erkekler, ta’lim konusunda birinci planda olmuş, bu konuda büyük gayret sarfetmişlerdir.”⁶⁴⁷

Kadınları Kur’an’dan ayet okumaya teşvik eden bir takım unsurlar vardır. Bunların başında ism-i azam ile dua edebilme isteği gelmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v)’den gelen açıklamalara dikkat kesilmişlerdir. Esmâ bt. Yezid b. Seken, Bakara, 2/255.⁶⁴⁸ ayet hakkında şöyle der: “Ben Resulullah (s.a.v.)’ın Ayet el-Kürsi ve Al-i İmran 3/1-2.⁶⁴⁹ ayeti hakkında şöyle dediğini işittim: *“Bu ikisinde Allah’ın ism-i azamı vardır. Onlar hayy ve kayyumdur.”*⁶⁵⁰

Ayrıca kadınlar ya Kur’an okuyor ya da okuyanlara dikkat kesiliyor, ne zaman ne okuduklarını tespit ediyorlardı. Bu amaçla, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Cuma ve bayram hutbeleri, Kur’an ezberlemek için en iyi ders meclisleridir. Hatta bu meclislerde sure ezberlediğini açıklayanlar da vardır. Amre bt. Abdirrahman’dan şöyle nakledilir: “Ben, ‘*Kaf, çok şerefli Kur’an’a yemin ederim ki..*’ ayeti ile başlayan Kaf Suresi’ni Rasulullah’ın ağzından Cuma günü bu sureyi minberde okumasıyla ezberlemiştir.”⁶⁵¹ Cuma namazlarında cemaatle namaza iştirak eden hanımlardan biri olan Amre, sadece dinlemekle kırkbeş ayetten oluşan bu sureyi ezberlemiştir. Ezberin yazılı bir metine dayanmadan yapılabilmesinin zorluğu ortadadır ve bu gayreti önemlidir. Ayrıca Cuma

⁶⁴⁶ İbn İshak, *a.g.e.*, s. 128.

⁶⁴⁷ Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. H. Asra Kadar Kıraat İlminin Ta’limi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s. 42.

⁶⁴⁸ (Bakara, 2/255) ... اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ...

⁶⁴⁹ (Al-i İmran, 3/1) الْم اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

⁶⁵⁰ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 1003; S. Ateş, *a.g.e.*, I, 447.

⁶⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 435; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, VII, 406; Kurtubi, *a.g.e.*, XVIII, 115.

namazlarına katıldıkları, hutbeyi dinledikleri de anlaşılmaktadır.⁶⁵² Abdullah b. Ömer'in kölesi Nafi'nin nakline göre Safiyye bt. Ebi Ubeyde, Ömer b. Hattab'ı sabah namazında Kehf Suresi'ni okurken işittiğini ifade etmektedir.⁶⁵³

H. Aişe'den hadis öğrenen Bünane bt. Ebi Yezid b. Asım el-Ezdi, Kur'an kâriyelerinden biri olarak kaynaklarda yer almaktadır.⁶⁵⁴ Hafsa bt. Sirin, kendi döneminde hadis, Kur'an kıratı ve fıkıh alanında şöhret yapmış bir kadındır. On iki yaşında iken Kur'an okuduğu rivayet edilir. Ağabeyi İbn Sirin, Kur'an'da bir müşkil ile karşılaşırca, "*Gidin, Hafsa'ya sorun, bakın ki Kur'an'da o bunu nasıl okuyor?*" derdi. Ayrıca Hafsa'nın her gece Kur'an okuduğu rivayet edilmektedir.⁶⁵⁵ Yine Kur'an okuyarak ibadet eden hanımlardan biri Muâze'dir. Her gece Kur'an'dan bir bölümü hiç aksatmadan okuduğu nakledilir.⁶⁵⁶ Bu şekilde bahsedilmek için, bunun birkaç gece yapılan bir ibadet olmadığını ifade etmek gerekir. Bir kadından kaynaklarda böyle bahsedilmesi, mutlaka bu yaklaşımı ile dikkat çekmiş olmasına bağlıdır. O halde Hafsa bt. Sirin ve Muâze, bu yönüyle diğer kadınlardan farklı bir portre çizmektedirler. Aynı zamanda H. Aişe'nin, H. Hafsa'nın ve H. Ümmü Seleme'nin bu alanda da örnek oldukları bilinmektedir. Her biri, ilk kadın hafızlardır.⁶⁵⁷ Ümmü Varaka'nın da imamlık yaptığı düşünülecek olursa onun da hıfzının iyi olduğu ifade edilebilir.⁶⁵⁸

Bu bilgilere dayalı olarak akla gelen başka bir soru; "Kadınlara bu tür bilgileri hangi mekanlarda elde etmişlerdir?" sorusudur. İlk asırda kadınların Kur'an öğrenme ve öğretme yani eğitim faaliyetleri için, düzenli bir eğitim mekanı kullandıklarından bahsetmek mümkün değildir. Rivayetlerden anlaşıldığına göre kadınlar için eğitim, daha çok mescitte ve evlerde devam etmiştir.

---

⁶⁵² İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 216.

⁶⁵³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 472; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 342.

⁶⁵⁴ H. Aişe'den hadis öğrenmiştir. Mehmet Zihni, *a.g.e.*, I, 115; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, I, 148,

⁶⁵⁵ H. 101 yılında vefat etmiştir. Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, I, 272.

⁶⁵⁶ H. 101 yılında vefat etmiştir. İsbahani, *Hilyetü'l-Evliya*, Beyrut, 1387/1967, V, 439.

⁶⁵⁷ Suyuti, *a.g.e.*, I, 124.

⁶⁵⁸ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 241.

Evler, önemli bir eğitim mekanıdır. Bunun ilk örneği, olarak hicretten önce vahyin başlangıcının beşinci yılında Hz. Ömer'in Müslüman olması esnasında kız kardeşinin evindeki yazılı sayfaları istemesidir. Hicretten sekiz yıl önce Hz. Ömer, kızkardeşi Fatıma'nın evinde Taha ve Tekvir Sureleri'ni içeren yazılı metinleri görmüştür. Buna göre Fatıma bt. Hattab,⁶⁵⁹ kocası Said b. Zeyd ile beraber evlerinde Habbab b. Eret'den Kur'an öğrenmektedir.⁶⁶⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarının evleri, hem kendileri için hem de sahabe hanımlar için ilk asırda bir eğitim mekanı olarak kullanılmıştır. Rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber'in hanımları, onun ev halkından olmanın avantajı ile çok yakından vahiy sürecini takip etmişler, ayetler hakkında anlamadıkları yerleri sorabilmişlerdir. Onların dışında sahabe hanımların da, sorunlarını iletmek üzere ya da soru sormak üzere, Hz. Peygamber'in hanımlarının evlerine gelebilmişlerdir.⁶⁶¹

Diğer bir mekan, mescittir. Bu nedenle mescide gidebilmek, kadınlar için okula gitmek ve bilgi almak anlamlarına gelmektedir. Mescide gidememek ise, bilginin paylaşıldığı bu ortamdan uzak kalmak anlamına gelmektedir. Bu sebepler ile kadınlar, namazı cemaat ile kılmak ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sohbetlerini dinlemek üzere mescide gitmeyi önemsemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de burada kadınlara ayrıca sohbetler düzenlemiştir. Hatta bayram ve Cuma namazlarına devam etmelerini ve hutbeyi dinlemelerini özellikle istemiştir.⁶⁶² Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre kadınlar, şafak vakti evden çıkıp, Allah'ın Elçisi ile birlikte sabah namazını kılmaya devam etmişlerdir.⁶⁶³ Başka bir rivayette o şöyle der: "Mümin hanımlar, Allah Resülü ile birlikte sabah namazında hazır bulunurlar, sonra başlarından aşağıya örtülü olarak geri dönerlerdi de alaca karanlıkta tanınmazlardı."⁶⁶⁴ Bu rivayetlere göre kadınlar,

---

⁶⁵⁹ Hz. Ömer'in kızkardeşi, Said b. Zeyd'in eşidir. Hz. Ömer'den önce müslüman olmuştur. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 267.

⁶⁶⁰ İbn Hişam, *es-Sire*, I, 368; Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 238; Zencani, *Tarihu'l-Kur'an*, s. 43

⁶⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 352; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, III, 881; Kurtubi, *a.g.e.*, V, 57.

⁶⁶² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 84-85.

⁶⁶³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 16.

⁶⁶⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, 5932.

cemaatle namaza katılmak suretiyle Hz. Peygamber ile görüşüyor ve ondan dinleri hakkında bilgi alıyorlardı.⁶⁶⁵ Yani cemaate katılan kadınlar, o gün inen ayetleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dilinden duyabiliyor, takip edebiliyorlardı. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v.) de “*Allah'ın kadın kullarını mescitlerden menetmeyiniz.*” buyurmuştur.⁶⁶⁶

Kadınlar ve mescit konusundaki bir başka nokta, “hayızlı iken mescide gitmek”, “mescide giderken giyilecek kıyafet” gibi konu başlıkları altındaki tartışmalardır. Ümmü Atıyye'den gelen bir rivayete göre, Resulullah, hayız halindeki kadınların bayramlarda mescide gelmelerini istiyordu. Onlar mescitten uzak durur, geride müslümanların duasına katılırlardı. Erkeklerin tekbirleri ile tekbir getirir, dua ederlerdi.⁶⁶⁷ Yine aynı konuda gelen başka bir rivayete göre, Hafsa bt. Sirin şöyle der: “Biz genç kızları mescide çıkmaktan menederdik. Ümmü Atıyye Basra'ya gelip yerleştiğinde, kızkardeşinin savaşta yaralılara ilaç yapıp, hastalara baktığını söyledi ve kızkardeşinin Hz. Peygamber'e, “*Birimizin cilbabı yoksa mescide gelmemesinde bir beis var mı?*” diye sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, “*Arkadaşı cilbablarından birini ona versin de o da müslümanların hayır meclislerinde bulunsun*” dediğini söyledi. Ben Ümmü Atıyye'ye, “*Bunu sen Resulullah'tan işittin mi?*” diye sordum. O, “*Evet*” dedi.”⁶⁶⁸ Bu rivayetler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kadınların sosyal hayata katılımı yönünde teşviklerini ve ısrarlı tutumlarını göstermektedir. O, mescide gelmeyi engelleyecek hiçbir mazereti kabul etmemektedir. Bu nedenle mescide devam etmeye gayret gösteren bir başka hanım da Ümmü Seleme'dir. Rivayete göre Ümmü Seleme, evinde saçlarını taratırken mescitten Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, “*Ey insanlar!*” diye seslendiğini duymuş, saçını taramakta olan kadına, “*Bırak sonra tararsın*” demişti. Kadın, “*O erkekleri çağırıyor, kadınları değil*” deyince Ümmü Seleme, “*Ben de insanım, biz kadınlar insan değil miyiz?*” diyerek Hz. Peygamber (s.a.v.)'i dinlemeye

⁶⁶⁵ Buhari, *a.g.e.*, K. İlim, 39; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 12, 205.

⁶⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 16;

⁶⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 84.

⁶⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 84.

mescide gitmişti.⁶⁶⁹ Çevre ve yaygın kalıp zihniyet, kadını başka bir alt kültür unsuru olarak algıladığı için, hatta bir kadın, “ey insanlar” hitabına dahil olup olmadığına karar verememiştir. Kur’an kültürüne sahip olan Ümmü Seleme ise, kadını olması gereken konumda algılaması nedeniyle, bu hitapla kendisinin de çağrıldığını düşünerek mescide gitmekten geri kalmamış, çağrıya icabet etmiştir.

Burada dikkatimizi çeken bir konu, kadınların böyle bir yaşam şekli oluştururken bir baskı ya da engelleme ile karşılaşmadıklarıdır. Özellikle Hz. Peygamber tarafından mescide gelmeleri için teşvik edilmişlerdir. Ancak her sahabenin kadınların bu halinden aynı derecede memnun olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle ataerkil otoritenin temsilcisi olarak görebileceğimiz Hz. Ömer, kadınlar ile ilgili konularda sert çıkışları ile dikkat çeker. Onun zihnindeki “kadın figürü” dinini öğrenmeye ve yaşamaya çalışan bir insan figürü olmaktan uzaktır.⁶⁷⁰ Bu konuda gelen bir rivayette ise, “Biz Kureyş topluluğu kadınlarımıza hakimiyet kuran bir kavimdik. Medine’ye geldiğimizde, kadınlarının erkeklere hakimiyet kurduğu bir kavim bulduk. Onların hanımlarından öğrenerek bizim hanımlarımız da onlara uydu.” demiştir.⁶⁷¹ Hz. Ömer’in bu tutumu, karısı Atike bt. Zeyd b. Amr⁶⁷² tarafından tenkid edilmiştir. Hz. Peygamber’in teşvikinden faydalanarak farz namazları mescitte kılmaya özen gösteren Atike, Hz. Ömer’in eleştirisine maruz kalır. Hz. Ömer, Atike’nin mescitte namaz kılmasından memnun olmadığını ve bundan vazgeçmesini söyler. Atike şöyle cevap verir: “Allah’a yemin ederim ki, beni ayet ya da hadis ile ikna etmedikçe namazlarımı mescitte kılacağım.” Hatta Hz. Ömer’in mescitte şehit edildiği esnada bile Atike’nin orada bulunduğu rivayet edilmektedir.⁶⁷³

---

⁶⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV, 297.

⁶⁷⁰ İbnü’l-Cevzi, *Kadınlar Kitabı*, (çev. Yusuf Ziyaoğlu), Şule Yayınları, İstanbul, 2000, s. 143.

⁶⁷¹ Buhari, *a.g.e.*, Nikah, 83.

⁶⁷² Annesi Ümmü Kürz bt. el-Hadrami’dir. Müslüman olur, Medine’ye hicret eder. Önce Hz. Ebu Bekir ile evlenir. Onun ölümünden sonra Zeyd b. hattab ile evlenir. Onun Yemame’de şehit olmasından sonra Hz. Ömer ile ibadetine karışmaması şartı ile evlenir. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 265.

⁶⁷³ Buhari, *a.g.e.*, K. Cuma, 13; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 40.

Görüldüğü üzere kadınlar için evler, özellikle vahiy sürecinin ilk dönemlerinde önemli eğitim mekanlarıdır. Burada, nazil olan ayetler hakkında bilgi almaya çalışmışlardır. Daha sonra mescit, bir öğrenme mekanı olduğu kadar, gördükleri yanlışlıklara itiraz ettikleri, rahatça görüşlerini dile getirdikleri mekanlar olarak karşımıza çıkar. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mescide kadınların da gelmesini teşvik etmesi, onların da öğrenme ve anlama sürecinin bir parçası olmalarını sağlamak amaçlıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımları için, hem evlerinin Resulullah'ın yaşam mekanı olması, hem de evlerinin mescide bitişik olması, vahiy sürecini çok yakından takip etmelerini sağlayacak bir ortam oluşturmuştur. Diğer hanımlar da mescide gidebildikleri ölçüde, öğrenme ve soru sorabilme kolaylığını yaşayabilmişlerdir.

J. Kur'an Ayetlerinden Psikolojik Olarak Etkilenişleri

Kur'an ayetlerini okuyup öğrenmedeki gayretlerinin yanısıra, kadınların bazı ayetlerin manasından duygusal olarak etkilendikleri ve çeşitli psikolojik tepkiler verdikleri görülmektedir.

Bu konuda verebileceğimiz ilk örnek, Hicr, 15/44.⁶⁷⁴ ayette geçen “cehennemin yedi kapısı vardır..” konusu ile ilgilidir. Hz. Bilal şöyle anlatır: “Hz. Peygamber (s.a.v.) mescidde tek başına namaz kılıyordu. Bedevi arap bir kadın onun arkasında namaza durdu. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu kadını fark etmedi. *'Onun yedi kapısı vardır, her kapıya onlardan ayrılmış belli bir pay vermiştir'* ayetini namazda okudu. Kadın bayılıp yere düştü. Hz. Peygamber (s.a.v.) onun bayılırken çıkardığı sesi duydu. Namazı bırakıp su getirilmesini istedi. Yüzüne su döktü, kadın ayıldı, kendine geldi. Hz. Peygamber (s.a.v.); *'Ey Kadın ne oldu?'* diye sordu. Kadın; *'Bu okuduğun Allah'ın bir buyruğu mu yoksa sen kendin mi söylüyorsun?'* diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.); *'Bu okuduğum Kur'an'dandır.'* dedi. Kadın; *'Peki benim azalarından her biri cehennemin kapılarından birisinde mi azab göreceksin?'* Hz. Peygamber (s.a.v.); *'O kapılardan her biri için onlardan ayrılmış bir pay vardır. Bu kapılardan girecek olanlara kendi amellerince orada azab vardır.'* dedi. Bunun üzerine kadın; *'Allah'a yemin ederim ki, ben fakir bir kadını, malım yok, sadece yedi kölem var, seni şahit tutuyorum ey*

⁶⁷⁴ (Hicr, 15/44) لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ كُلُّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ

Allah'ın Resulü, bu yedi kölenin her birini cehennem kapılarından bir kapı karşılığında Yüce Allah'ın rızası için azad ediyorum” dedi. Bunun üzerine Cebrail gelip şöyle dedi: “Ey Allah'ın Resulü, o bedevi kadına Yüce Allah'ın bütün cehennem kapılarını ona haram kıldığını, buna karşılık cennetin bütün kapılarını da ona açtığını müjdele!”⁶⁷⁵

Ayeti duyduğunda çok etkilenen bu hanım, azab korkusundan bayılmış, kendine geldiğinde ise, bu okunanın bir ayet olup olmadığını sormuştur. Yaşadıklarını yorumladığımızda, bu ayetleri duyduğu anda mesajdan anladığı ile hissettiği korku yüzünden, bilincini kaybedecek kadar etkilenmiş ve böyle bir tepki vermiştir.

Hz. Aişe'nin Kur'an'a karşı ünsiyetinin ve sevgisinin ne derece olduğunu ifade etmeye yetecek şu rivayet önemlidir. “O, uyumak için yatağa çekildiğinde, “*el-Mecid'i getirin*” derdi ve bunun üzerine Mushaf getirilir, onu alır, göğsüne bastırır, o şekilde uyurdu.”⁶⁷⁶ Hafız olan Hz. Aişe, Kur'an'a mushaf olarak da yakın olma isteği ile dolu bir yüreğe sahiptir. Huzuru, ona yakınlıkla elde ettiği için böyle davrandığını ifade edebiliriz. Onun ayetleri okuyunca manasından psikolojik olarak etkilendiği de bir gerçektir. Ahzab, 33/33.⁶⁷⁷ ayette bahsedilen “evlerinizde oturun...” ayeti ile ilgili olarak rivayete göre Hz. Aişe, bu ayeti okuduğu zaman başörtüsü islanıncaya kadar ağlardı.⁶⁷⁸ Bu ağlamanın sebebi, ayetten anladığı anlama göre davranmamış olmanın getirdiği bir pişmanlık ve bundan duyduğu üzüntü olabilir. Bu nedenle üzüntüsünü ağlayarak göstermiştir.⁶⁷⁹

“Evlerinizde oturun” emri ile ilgili olarak Hz. Sevde'ye de; “*Niçin haccetmiyor, umre yapmıyorsun?*” dediklerinde; “*Ben hem haccettim, hem de umre yaptım ama Allah (c.c.) bana evimde oturmamı emretti.*” diyordu. O odasının

⁶⁷⁵ Kurtubi, *a.g.e.*, X, 31.

⁶⁷⁶ Kurtubi, *a.g.e.*, XI, 233.

⁶⁷⁷ (Ahzab, 33/33) وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

⁶⁷⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 81; Sa'lebi, *a.g.e.*, VIII, 32.

⁶⁷⁹ Kadınlar arasında günah işlemekten dolayı ve ahirette azab ile karşılaşmaktan duyulan üzüntü ve korku nedeni ile ağlayarak tepki verme yaklaşımı, oldukça yaygındır. Bkz. Selma Başar, *a.g.e.*, s. 142.

kapısından cenazesi çıkarılıncaya kadar çıkmamıştır.”⁶⁸⁰ Bu hanım, herşeyden önce, ayetten anladığı anlama uygun olarak hareket etmeyi, yaşamsal bir amaç haline getirmiştir.

Zümer, 39/23.⁶⁸¹ ayette geçen Kur’an okuyanların özellikleri ile ilgili olarak Esmâ bt. Ebi Bekr şöyle der: “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ashâbı kendilerine Kur’an okunduğu vakit Yüce Allah’ın onları nitelendirdiği gibi idiler. Gözleri yaşarır, derileri ürperirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e; “*Bazıları Kur’an okunduğu vakit baygın yere düşmektedir*” denildiğinde, “*Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah (c.c.)’a sığınırım.*” dedi.⁶⁸² Esmâ, sahâbenin ayetler okunduğu zaman çeşitli psikolojik tepkiler verdiklerini ve etkilendiklerini anlatmaktadır. Ayetleri işittikleri zaman, teorik akıl yürütmelerden daha önce, dinledikleri ayetlerin anlamından psikolojik olarak etkilendikleri anlaşılmaktadır. Esmâ, bu hali tarif ederken, sanki daha sonrası ile geçmişi karşılaştırmakta ve Kur’an’ın ancak bu şekilde dinlenmesi gerektiğini anlatmaktadır. Ayet ile arada kurulacak bu irtibat ona göre, anlam-duygu/his birlikteliğine dayalı olmalıdır. Bu rivayette dikkati çeken başka bir konu, etkilenmede bir ölçü olarak şuuru kaybetmenin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından hoş karşılanmamış olmasıdır.

Hafsa bt. Sirin, kaynaklarda kaybettiği oğlu Huzeyl’den bahsederken, şunları söyler: “Ben bu çocuk sebebi ile, tarifsiz bir sevinç duyardım. Kış geldiğinde ocağı namaz kıldığım yerin hemen arkasına kurar, ben namazda iken oturur, ateşi yakardı. Odunları öyle güzel hazırlardı ki, yanarken duman çıkarmaz, ne sıcaklığı ne de kokusu bana eziyet verirdi. Bu çocuk vefat ettiğinde Allah’ın verdiği sabırla buna dayanabildim. Ama boğazıma takılan, hiç açılmayan bir gam ve bir keder ile yaşıyordum. Artık gözümün aydınlığı yeryüzünde yoktu. Bir gece Nahl Suresi’ni okurken şu ayete geldim: ‘*Allah’ın ahdini az bir karşılığa değiştirmeyin. Şayet anlayan kimseler iseniz, şüphesiz Allah katında olan sevap sizin için daha hayırlıdır. Sizin yanınızdaki dünya malı tükenir, Allah katındaki rahmet bâkidir, tükenmez. Elbette*

⁶⁸⁰ Sa’lebi, *a.g.e.*, VIII, 43; Kurtubi, *a.g.e.*, XIV, 180.

⁶⁸¹ (Zümer, 39/23) اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا تَفْشَعُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ تَلِينَ جُلُودَهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ

ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضَلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

⁶⁸² Kurtubi, *a.g.e.*, XV, 249.

sabırlı davrananlara, yapmakta olduklarının en güzeli ile mükâfatlarını vereceğiz.' (Nahl, 16/95-96)⁶⁸³ Bu ayetleri tekrar tekrar okudum. İçimdeki hüznün dağıldı, boğazıma takılan keder yok oldu."⁶⁸⁴ Hafsa bt. Sirin, yaşadığı bu özel tecrübeye göre kederini, ayetin manasını düşünerek ve anlamaya çalışarak yenmiştir. Onun ayeti tekrar tekrar okuması, kendisini psikolojik olarak bir rahatlatma girişimidir. Bu şekilde mananın derinliğine vardıkça, üzüntüsünü aşmayı başarabilmiştir. Burada Kur'an'ın, gönüllere huzur veren boyutunu görmekteyiz. Sıkıntılı anda Kur'an okuyarak rahatlatma, ondan günlük hayatta pratik olarak istifade etmenin bir yoludur. O esnada karşısına çıkan bir ayetin manası, Hafsa bt. Sirin'i bulunduğu ruh halinden çıkarmaya yetmiş, bu şekilde evlat acısını unutturmuştur.

Örneklerde görüldüğü üzere hanımlar, ayetlerin manasından psikolojik olarak etkilenmişlerdir. Bu da Kur'an'ın mesajından ruhsal açıdan istifade ettiklerini göstermektedir. Kur'an'ı yüzünden okumak, bu nedenle onlar için önemli bir ibadettir ve kadınların günlük yaşamlarında belli vakitlerde, belli miktarda Kur'an okumaları, onların ayetlerden ruhsal açıdan da istifade etme isteklerinin bir sonucudur.

K. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Kur'an Hakkındaki Açıklamaları

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en yakın çevresi olan hanımları, onunla ortak yaşam alanını paylaşanlar olarak hayatının her evresini, yaşadıklarını, yaşam tarzını takip ediyorlardı. O'nun hayatının pek çok farklı kesiti, bu nedenle kadınlar sayesinde gün yüzüne çıkmış, açıklığa kavuşmuştur. Bu rivayetlerden bir kısmı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in namazlarında ya da günlük yaşamında ne zaman hangi ayetleri okuduğu yönündedir. Böylece, O'nun Kur'an okuyuşunu da yakından takip ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Ümmü Hani'den gelen bir rivayete göre, o şöyle demiştir: "Ben evimde iken Resulullah (s.a.v.)'ın Kur'an okuyuşunu işitebiliyordum."⁶⁸⁵

⁶⁸³ (Nahl, 16/95-96) وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ مَا يَنْفَعُكُمْ بِمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

⁶⁸⁴ İsbehani, *Hilyetü'l-Evliya*, V, 447.

⁶⁸⁵ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, 194.

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in namazlarında okuduğu sureler ile ilgili olarak hanımlardan çeşitli rivayetler gelmektedir. Bu nakillerin bir kısmı Hz. Aişe'den nakledilmiştir. O şöyle der: "Resulullah gece namazı kılarken Bakara, Al-i İmran, Nisa surelerini okuyor, müjde ayetlerine gelince dua ediyor ve o müjdeyi istiyor, azab ayetlerine gelince dua ediyor ve Allah'a sığınıyordu."⁶⁸⁶ Başka bir rivayetinde; "Resulullah, vitir namazında A'la, Kafirun, İhlas, Felak ve Nas Suresi'ni okurdu." demiştir.⁶⁸⁷ Başka bir rivayette ise; "Nasr suresi nazil olduktan sonra, Resulullah her namazında artık bunu okuyordu."⁶⁸⁸ demiştir.

Bu konuda konuşan hanımlardan biri de Ümmü Seleme'dir. Ümmü Seleme şöyle der: "Resulullah, Tur Suresi'ni akşam namazında okurdu."⁶⁸⁹ O'nun akşam namazında okuduğu sureler hakkında gelen bir rivayete göre, İbn Abbas şöyle der: "Annem Ümmü Fadl, benim Mürselat Suresi'ni okuduğumu duydu ve; "Ey oğlum, bu sureyi okumakla bana bir şeyleri hatırlattın. Bu Resulullah'tan duyduğum son suredir. Onu akşam namazında okuyordu." dedi.⁶⁹⁰

Ümmü Hişam bt. Harise,⁶⁹¹ sabah namazında da Hz. Peygamber'in Kaf suresini okuduğunu rivayet etmiştir.⁶⁹² Esmâ bt. Ebi Bekr, Hz. Peygamber (s.a.v.)'i namaz sonrasında Kur'an okurken işittiğini şu şekilde ifade eder: "Allah Resulü'nü Kur'an okurken işittim. O; "Şu halde Rabbinizin hangi niteliklerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 55/13)⁶⁹³ ayetini okumaktaydı."⁶⁹⁴

⁶⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 92.

⁶⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 406; Taberi, *a.g.e.*, XXX, 164; İbn Kesir, *a.g.e.*, XV, 8410.

⁶⁸⁸ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Nasr Suresi,1; Müslim, *a.g.e.*, K. Salah, 220; Taberi, *a.g.e.*, XXX, 367; Sa'lebi, *a.g.e.*, X, 321; Razi, *a.g.e.*, XXIII, 524.

⁶⁸⁹ Buhari, *a.g.e.*, K. Tefsir, Tur Suresi, 1; Taberi, *a.g.e.*, XXVII, 22.

⁶⁹⁰ Buhari, *a.g.e.*, Megazi, 83; Müslim, *a.g.e.*, Salat, 35; Taberi, *a.g.e.*, XXIX, 246; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 8227.

⁶⁹¹ Annesi Ümmü Halid'dir. Ümmü Hişam Hz. Peygamber (s.a.v.)'e beyat eden bir hanımdır. İbn Sad, *a.g.e.*, VIII, 442.

⁶⁹² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 463; Müslim, *a.g.e.*, Cuma, 52; Ebu Davud, *a.g.e.*, Salat, 229; Taberi, *a.g.e.*, XXV, 152.

⁶⁹³ (Rahman, 55/13) *فَيَايَ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ*

⁶⁹⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 7629.

Cesre bt. Decace'den gelen bir rivâyete göre, o şöyle demiştir: “Ebû Zerr’in şöyle söylediğini işittim: ‘*Rasûlullah (s.a.v), bir gece namaza kalktı sabah oluncaya kadar tüm namazında bir ayeti tekrarlardı durdu. O ayet Mâide 5/118. ayet idi: ‘Eğer sen onlara azâb edersen onlar senin kullarıdır, şayet onları affedersen sen güçlülerin en güçlüsüsün ve yaptığın her şeyi yerli yerince yaparsın.*’⁶⁹⁵

Ümmü Seleme, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Kabe’yi tavafı esnasında da Tur Suresi’ni okuduğunu rivayet eder.⁶⁹⁶ Başka bir rivayette Zeyneb bt. Ebi Seleme, annesi Ümmü Seleme’nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Allah Resulü’ne şikayette bulunup; “*Ben hastayım*” dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Binimli olarak insanların arkasına tavaf yap*” dedi. Ben tavaf ederken Allah Resulü Beytullah’ın yanında namaz kıldırıyor ve; “*Andolsun Tur’a, satır satır dizilmiş Kitab’a..*” ayetlerini okuyordu.”⁶⁹⁷

Hz. Aişe, Resulullah’ın Cuma günleri mescitte okuduğu ayetlere dikkat çekmiştir. O, bu konuda şöyle der: “Resulullah ne zaman minbere çıkmışsa, onun mutlaka; “*Ey iman edenler, Allah (c.c.)’tan korkun ve doğru söz söyleyin*” (Ahzab, 33/70)⁶⁹⁸ ayetini okuduğunu işitmişimdir.”⁶⁹⁹ Ümmü Hişam bt. Harise de Resulullah (s.a.v.)’in her Cuma hutbe öncesinde Kaf Suresi’ni okuduğunu rivayet eder.⁷⁰⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in günlük yaşamında hangi ayetleri okuduğu da bu rivayetlerden anlaşılmaktadır. Hz. Aişe bu konuda şöyle der: “Hz. Peygamber (s.a.v.), Zümer ve İsrâ Sureleri’ni okumadan uyumazdı.”⁷⁰¹ Hastalandığı zaman okudukları ile ilgili olarak ise; “Muavvizeteyni okur, kendisine üflerdi. Hastalığı ağırlaşınca ellerine ben okur, vücudunu meshederdim.” demiştir.⁷⁰²

⁶⁹⁵ İbn Mace, *a.g.e.*, İkametü’s Salat, 179.

⁶⁹⁶ Müslim, *a.g.e.*, Hac, 258; S. Ateş, *a.g.e.*, IX, 75.

⁶⁹⁷ Buhari, *a.g.e.*, Sahih, K. Tefsir, Tur Suresi, 374; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, 7505.

⁶⁹⁸ (Ahzab, 33/70) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

⁶⁹⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6611.

⁷⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 463; Müslim, *a.g.e.*, Cuma, 52; Taberi, *a.g.e.*, XXV, 152.

⁷⁰¹ Sa’lebi, *a.g.e.*, VIII, 220.; Kurtubi, *a.g.e.*, XV, 232; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6895.

⁷⁰² Buhari, *a.g.e.*, K. Fedaili’l-Kur’an, 14; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, X, 3473; Taberi, *a.g.e.*, XXX, 390; Kurtubi, *a.g.e.*, XX, 253; Razi, *a.g.e.*, XXIII, 583; İbn Kesir, *a.g.e.*, XV, 8807.

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in Kur'an okuma uslubuna da dikkat eden hanımlar, bu konuda da açıklama yapmışlardır. Ümmü Seleme'den nakledildiğine göre Resulullah'ın Kur'an okuyuşu ona sorulduğunda; "O, Kur'an'ı ayet ayet bölerek okurdu." demiştir.⁷⁰³ Başka bir rivayette; "Resulullah Kur'an okurken her ayette durarak okurdu. "Elhamdülillahi rabbilalemin" der sonra dururdu, sonra errahmanirrahimi okur, tekrar dururdu."⁷⁰⁴ Hiz. Hafsa da bu konuda açıklama yapan hanımlardan biridir. O şöyle der: "Resulullah (s.a.v.), Kur'an'ı iyi anlamak için tane tane ve yavaş yavaş okurdu. Bir sureyi öyle okurdu ki, o sureyi kendisinden daha uzun olan bir sureden daha uzun hale getiriyordu."⁷⁰⁵

Hanımların, Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in kendi ibadetlerinde, mescitte cemaatle ibadetler esnasında ve sonrasında ya da günlük yaşamında hangi ayet ve sureleri okuduğunu takip ettikleri anlaşılmaktadır. Hiz. Aişe, Ümmü Seleme, Hafsa, Esmâ bt. Ebi Bekr, Ümmü Hişam ve Ümmü Fadl, bu yönde açıklama yapan hanımlardır. Ümmü Seleme ve Hafsa'nın, O'nun Kur'an okuyuş uslubu hakkında da bilgi vermeleri, özellikle bu konuya da dikkat ettiklerini göstermektedir.

L. Besmele Hakkındaki Görüşleri

Ayetler üzerindeki tartışmalara yönelik olarak kadınlardan rivayetler gelmektedir. Bu konudaki bir tartışma besmelenin bir ayet olup olmadığıdır. İbn Ebi Müleyke, Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini nakleder: "Hiz. Peygamber (s.a.v.), Fatiha Suresi'ni okurken "besmeleyi (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) bir ayet saydı."⁷⁰⁶ Bunun tam tersi anlamda başka bir rivayete göre ise, yine Ümmü Seleme şöyle der: "Resulullah Fatiha'yı okudu ve "Bismillahirrahmanirrahim, Elhamdülillahi Rabbi'l-alemin" ayetini (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ) bir ayet saydı."⁷⁰⁷

⁷⁰³ İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 8163.

⁷⁰⁴ Tirmizi, *a.g.e.*, K. Kıraat, 1; Ebu Davud, *a.g.e.*, K. el-Huruf, 1; Taberi, *a.g.e.*, XXIX, 134.

⁷⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 288; Müslim, *a.g.e.*, K. el-Müsafirun, 118; Tirmizi, *a.g.e.*, K. el-Mevakit, 158; Taberi, *a.g.e.*, XXIX, 134.

⁷⁰⁶ Razi, *a.g.e.*, I, 277; S. Ateş, *a.g.e.*, I, 68.

⁷⁰⁷ Sa'lebi, *a.g.e.*, I, 114.

Bu rivayetlerden hareket eden mezheb imamları konu hakkında görüş bildirmişlerdir. Ebu Hanife, bismelenin müstakil bir ayet olduğunu, Fatiha'dan önce gizli okunmasının sünnet olduğunu düşünür. İmam Şafi bismelenin sureye dahil olduğunu ve “besmele” okumanın farz olduğunu söyler, İmam Malik ise bismelenin ayet olmadığını, bu nedenle ne açıktan ne de gizli okumanın caiz olmadığını söyler.”⁷⁰⁸

Müfesiirlere göre ise, durum şöyledir: İbn Kesir, “Bu rivayet, İbn Cüreyc yolu ile İbn Ebi Müleyke'den gelir. Bu ravi zinciri zayıftır. Ancak aynı rivayeti Darekutni, Ebu Hureyre'den merfu olarak nakleder. Bu konuda benzer bir rivayet de Hz. Ali ve İbn Abbas'dan da gelmiştir. Buna göre namazda besmeleyi açıktan ya da gizli okuyanın namazı sahihtir. Görüşler birbirine yakındır.”⁷⁰⁹ diyerek ihtilafların çok farklı olmadığını ifade etmiştir. Elmalı'ya göre, “O halde besmele Fatiha'dan ayrı bir ayet değilse, ayetin bir kısmı olur. Bu nedenle namazda okunması farzdır.”⁷¹⁰ S. Ateş ise, “Besmele surelerden değildir, müstakildir” görüşüne sahiptir.⁷¹¹

Yine Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre; “Hz. Peygamber (s.a.v.) namaza başlarken tekbir aldı, “elhamdülillahi rabbi'l-alemin” ayetini okudu.”⁷¹² Şafii bu rivayete dayalı olarak şunları söyler: “Hz. Aişe'nin nakli, bismelenin Fatiha'dan bir parça olup olmadığı konusunda tek başına delil olamaz, besmeleden hiç bahsetmemiştir. Ümmü Seleme nakli ise, bu konuda bir delildir. Besmele Fatiha'dan bir ayettir. Okunması farzdır.”⁷¹³ İmam Malik ve Ebu Hanife ise, bismelenin Fatiha'dan bir ayet olmadığı görüşündedirler.⁷¹⁴

Ümmü Seleme, rivayetleri ile, hem bismelenin bir ayet olduğu görüşüne hem de bir ayet olmadığı şeklindeki görüşe kaynaklık etmiştir. Bu konuda aynı kişiden birbirinin tam zıttı manada rivayetlerin gelişi ilginçtir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in

---

⁷⁰⁸ S. Ateş, *a.g.e.*, I, 69.

⁷⁰⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, II, 37-38.

⁷¹⁰ Elmalı, *a.g.e.*, I, 37.

⁷¹¹ S. Ateş, *a.g.e.*, I, 69.

⁷¹² Razi, *a.g.e.*, I, 283.

⁷¹³ Razi, *a.g.e.*, I, 284.

⁷¹⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, II, 36.

uygulamasının her iki yönde de olduğu düşünülebilir. Hz. Aişe ise, rivayeti ile bismelenin bir ayet olmadığı ve gizli okunması yönündeki alimlerin görüşlerine kaynaklık etmiştir. Her ikisi de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en yakınındaki kadınlar olarak, gözlemlerini aktarmışlar, konu hakkında mezheb imamlarının ve müfessirlerin görüşlerinin şekillenmesinde rivayetleri ile etkili olmuşlardır.

M. Lahn Hakkındaki Rivayetleri

Kur'an nüshalarının yazılması aşamasında ortaya çıkan önemli sorunlardan birisi, mushafların yazımında katiplerin yanılması sorunudur.⁷¹⁵ Kur'an'da lahn meselesinin ortaya çıkmasında Hz. Aişe'den gelen rivayetin önemli bir yeri vardır. Söz konusu rivayette, çeşitli ayetlerde vahiy katiplerinden kaynaklanan bir takım yazım hatalarının mevcut olduğu ifade edilir. Ancak alimler, ilahi irade korumasındaki ayetlerde lahn olamayacağı görüşünden hareketle, söz konusu rivayeti, sübut (isnad) ve delalet (metin) açısından tenkite tabi tutmuşlar, lahn iddialarını da gramer izahları ile çözmeye çalışmışlardır. Müsteşrikler ise, bu rivayeti kesin doğru kabul ederek, kendi görüşlerine delil olarak kullanmışlardır.⁷¹⁶

Bu konudaki rivayetler, Hz. Aişe ve Hz. Osman başta olmak üzere, İbn Abbas, Urve, Said b. Cübeyr ve Katade'den gelen rivayetlerdir.

Hz. Aişe rivayeti şöyledir: “Hişam b. Urve'nin nakline göre, babası Urve b. Zübeyr, Hz. Aişe'ye Taha, 20/63,⁷¹⁷ Nisa, 4/162,⁷¹⁸ Maide 5/69.⁷¹⁹ ayetlerindeki lahnler hakkında soru sordu. Taha, 20/63. ayette “**innenin ismi**” olan “**hazani**” (هَذَانُ) kelimesinin mansub olarak “**hazeyni**” (هَازِينِ) şeklinde yazılması gerekirken merfu, Nisa, 4/162. ayette “**el-mukimine**” (الْمُقِيمِينَ) kelimesinin kendisinden önceki “**er-rasihune**” (الرَّاسِخُونَ)'ye atfen merfu olması gerekirken mansub, Maide 5/69. ayette “**es-sabiune**” (الصَّابِئُونَ) kelimesinin ayetin başındaki “**innenin ismi**” ne matuf olarak “**es-sabiine**”

⁷¹⁵ Zerkani, *a.g.e.*, I, 388.

⁷¹⁶ Mustafa Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2002, s. 50-51.

⁷¹⁷ (Taha, 20/63) ... قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ يُرِيدُ أَنْ ...

⁷¹⁸ (Nisa, 4/162) ... لَسْكَنَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ ...

⁷¹⁹ (Maide, 5/69) ... إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنُّصَارَى ...

(الصابنين) şeklinde olması gerekirken merfu olarak yazılmasının nedeni ile ilgili bu soruyu Hz. Aişe, “Ey kardeşimin oğlu, bu katiplerin işidir. Onlar Kur’an’ın yazımında hata yapmışlardır.” şeklinde cevaplamıştır.⁷²⁰ Kurtubi şöyle bir ek bilgi de verir: “Hz. Aişe bu kelimeyi “es-sabiine” (الصابنين) şeklinde okumuştur.”⁷²¹ Yani Hz. Aişe, yanlış olarak yazıldığına inandığı kelimeyi doğru bildiği şekli ile mansub olarak okumuştur.

Razi’ye göre söz konusu rivayet son derece zayıftır, Kur’an’da lahn yoktur.⁷²² Suyuti, bu rivayet için; “Senet yönünden Buhari ve Müslim’in sıhhat şartlarına göre sahihtir” kaydını düşer.⁷²³ Zerkani, “Hz. Aişe’den bu tür rivayetlerin geldiği bilgisi yanlıştır” demiştir.⁷²⁴ Ayrıca yine Hz. Aişe’ye atfedilen başka rivayetler de vardır:

“Benu Cumah’ın mevlası Ebu Halef, Ubeyd b. Umeyr ile birlikte Hz. Aişe’ye gelir ve ona; “Kur’an’da bir ayeti Hz. Peygamber (s.a.v.)’in nasıl okuduğunu merak ediyorum.” der. Hz. Aişe hangi ayet olduğunu sorduğunda Ebu Halef, “Mü’minun 23/60.⁷²⁵ ayette “yetune ma etev” (يأتون ما اتوا) mi yoksa “yutune ma atev”

(يأتون ما اتوا) şeklinde mi okunuyor?” diye sorar. Hz. Aişe; “Sence hangi okuyuş daha güzel?” diye sorar. Ebu Halef, ilk okuyuşun daha güzel olduğunu söyleyince, Hz. Aişe; “Resulullah’ın okuyuşu da böyleydi. Zaten ayet de böyle nazil oldu, ancak imlada katipten kaynaklanan bir değişiklik var.” demiştir.⁷²⁶

Müfessir S. Ateş’e göre, bu tür rivayetleri tamamen yok saymak mümkün görünmemektedir.⁷²⁷ Zemahşeri, Razi ve Ebu Hayyan gibi pek çok müfessir, lahnı tümünden reddetse de diğer alimler, rivayetleri görmezden gelemedikleri için lahn konusunu bir şekilde açıklamaya çalışmışlardır. Hz. Aişe ile ilgili rivayetler, Buhari ve

⁷²⁰ Ferra, *Meani’l-Kur’an*, Beyrut, 1980, II, 183; Taberi, *a.g.e.*, VI, 25; Kurtubi, *a.g.e.*, XI, 216; Razi, *a.g.e.*, XV, 544; Suyuti, *a.g.e.*, I, 388.

⁷²¹ Kurtubi, *a.g.e.*, XI, 216.

⁷²² Razi, *a.g.e.*, XI, 106.

⁷²³ Suyuti, *a.g.e.*, I, 388.

⁷²⁴ Zerkani, *a.g.e.*, I, 393.

⁷²⁵ (Müminun, 23/60) ... وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا

⁷²⁶ Suyuti, *a.g.e.*, I, 392.

⁷²⁷ S. Ateş, *a.g.e.*, I, 42.

Müslim'in şartlarına uygun olsa da tevatür okuyuşlara ters olduğu için, sahih kabul edilmemişlerdir.⁷²⁸

Diğer taraftan Taha, 20/63.⁷²⁹ ayette “*hazani*” sözcüğü, (هَذَانُ) mushafın hattında “*elifsiz*” ve “*yasız*” yazılmıştır. Hz. Aişe burayı “*in hazeyni lesahirani*” (ان هذين لساحران) olarak okumuştur.⁷³⁰ Zerkani bu konudaki görüşünü şöyle açıklar: “Eğer Hz. Aişe burada bir hata olduğuna inansa idi bunu katibe değil, “*in*” edatını şeddeli, “*hazani*” (هَذَانُ) kelimesini de “*elifli*” olarak okuyana bu hatayı nispet ederdi. Oysa onun bu şeddeli okuyanlara hata nispet ettiğini hiç kimse nakletmemiştir. Kaldı ki bu kıraatler üzerinde icma olmuştur. Dolayısıyla inkar edilmeleri mümkün değildir.”⁷³¹

Buhari ve Müslim'in sıhhat şartlarına uygun olduğu belirtilen Hz. Aişe rivayetine itibar edildiği takdirde, birkaç ayette katiplerden kaynaklanan genel gramer kaidelerine aykırı yazılmış bazı kelimelerin bulunduğu söylenebilir. Bu kelimeler, yanlış yazılmış olsa dahi anlamı bozacak bir yapıya sahip değildir. Bu tür rivayetlerin senetlerindeki problem nedeni ile alimler, bunların delil olamayacağını belirtmekle birlikte, sahih kabul edilmeleri durumunda ne anlama geleceklerini de tespiti çalışmışlardır. Buna göre Suyuti şöyle der. “Fasih konuşan ve bunda da ısrarla sebat gösteren sahabenin dilde lahinde bulunmaları asla düşünülemez. Kaldı ki bunun, onların Hz. Peygamber (s.a.v.)’den nazil olduğu şekilde öğrendikleri, tespit ve hıfzettikleri Kur’an hakkında olması asla mümkün değildir. Üstelik sahabenin hepsinin aynı hataya düşmeleri de mümkün değildir. Diyelim böyle bir hatada bulundular, bu hatayı fark edip ondan dönmedikleri, Hz. Osman’ın da onu bu hatalı haliyle okuyup da değiştirmedigi nasıl düşünülebilir?”⁷³²

⁷²⁸ Zerkani, *a.g.e.*, I, 393.

⁷²⁹ (Taha, 20/63) ... قَالَوا اِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيْدَانِ ...

⁷³⁰ Ferra, *a.g.e.*, II, 183.

⁷³¹ Zerkani, *a.g.e.*, I, 393.

⁷³² Suyuti, *a.g.e.*, I, 183.

Sonuç olarak şöyle söylenilebilir:

1-Yazımında gramer olarak hata olduğu söylenen bu ayetler ile ilgili rivayetlerin metin ve senet bakımından delil değeri taşımadıkları tespit edilmiştir. Bunlar zayıf rivayetler olup, bazı alimler tarafından çürütülmüştür.

2-Burada asıl anlam, lahn kavramına yüklenen anlamdır. Lahn hata olarak anılırsa, rivayetlerin içinden çıkılamamaktadır. Ancak, “dil, şive, lehçe, okuyuş” anlamı verilirse, yazı ile uyuşmayan okumalar anlamına gelir.⁷³³

Bize göre de, Hz. Aişe bu rivayetlerde “lahn” tartışmalarında metnin tahrifini ima eden ve metin üzerinde şüphe oluşturmaya çalışan yaklaşımlara bir anlamda katkı sağlamıştır. O, bu sözü ile lehçe veya kıraat farklılığına dikkat çekmiş olabilir. Aksini düşünmek, metin üzerinde şüphe yaratılmasına neden olmaktadır.

N. İsrailiyyat Rivayetleri

İsrailiyyat, İsraili bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hadise manasındadır. Tefsire girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e, sahabe ve daha sonraki nesillere dayandırılan her türlü haberdur. İslam dinine yabancı olan her şey, israiliyyata dahildir.⁷³⁴ Bu rivayetler arasında, İslam düşüncesine aykırı olmayan ve değişik topluluklara ait olan olaylar ya da açıklamalar da bulunmaktadır.

Fatıma bt. Kays’ın, bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.)’den dinlediğini söylediği şu kıssa örnek olarak verilebilir. Fatıma bt. Kays şöyle der: “Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte namaz kıldım. Ben kadınlar safında idim. Resulullah namazı bitirince güler yüzle minber üzerinde oturdu ve; *“Kimse namaz kıldığı yerden ayrılmayın”* dedi ve şöyle devam etti: “Temim ed-Dari hıristiyan bir kişi idi, geldi ve beyat edip İslama girdi. Bana öyle bir olay anlattı ki benim sizlere Deccal hakkında söylemekte olduğum şeylere uygun düşmüştür. Bana anlattığına göre kendisi kalabalık bir topluluk ile beraber bir gemiye binmiş, bir ay yolculuktan sonra bir adaya gelmişler. Temim ed-Dari

⁷³³ Mehmet Emin Maşalı, *Kur’an Metninin Yapısı*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2004, s. 276-279.

⁷³⁴ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1979, s. 6.

ve yanındakiler, bu adada dabbeye (yaratığa) rastlamışlar. Bu yaratık; “Bana Şam’ın hurma ağaçlarından haber verin, meyve veriyorlar mı?” diye sormuş. “Evet veriyor” demişler. “Onların meyve vermeme zamanı yaklaşıyor” demiş. Sonra; “Taberiye gölünde su var mı?” diye sormuş. Onlar, “Evet, var” demişler. “Haberiniz olsun, onun suyunun çekilme zamanı yaklaşmıştır” demiş. Sonra, “Bana ümmilerin peygamberinden haber verin, ne yapıyor?” diye sorunca onlar; “Mekke’den çıktı, Medine’ye geçti.” demişler. O, “Şimdi size kendimi anlatayım, ben o deccalim, bana buradan çıkmak için izin verilecek zaman yaklaşıyor. İzin verilince buradan çıkar, kırk gecede gitmedik şehir bırakmam. Ancak, Mekke ve Medine müstesnadır. Buralar bana haram kılınmıştır. Ben oralara girmek istedikçe bana bir melek engel olur.” demiş. Resulullah; “Temim’in yaşadığı bu olay, benim size Deccal ile ilgili olarak söylediğim şeyler ile aynıdır.” dedi. Fatıma bt. Kays; “İşte ben bu hadisi Resulullah’tan aynen böyle ezberledim” dedi.⁷³⁵

Ravi Fatıma bt. Kays, kadınların safında kıldığı namazdan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.)’i dinlemiş ve duyduklarını aktarmıştır. Naklettiği bu rivayette, hıristiyan bir topluluğun yaşadığı bir olay anlatılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in değerlendirmesine göre bu olay, onun Deccal hakkında verdiği bilgilere de uygundur. Bu nedenle de mescitte toplananlara Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından aktarılmıştır. Fatıma bt. Kays, dinlediği bu rivayeti ezberleyerek naklettiğini ifade ederek, sözlü olarak bilgi aktarımında ezberleme gücünün gereğini de ortaya koymuştur.

Hud, 11/25.⁷³⁶ ayette bahsedilen Nuh kıssası ile ilgi olarak Hz. Aişe, Hz. Peygamber (s.a.v.)’den şunları anlatır: “Nuh, kavminin yanında bin yıl kaldı. Bunun elli yılını Yüce Allah’a davet ile geçirdi. Zamanının dolduğu haberini alınca bir ağaç dikmesi vahyedildi. O ağaç büyüyüp kuruduğu zaman onu kesti ve bir gemi yapmaya başladı. Kavminden olanlar onun yanından gelip geçiyorken; “Karada bir gemi yapıyor, bu nasıl yüzecek!” diyorlardı.”⁷³⁷

⁷³⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 373; Müslim, *a.g.e.*, Fiten, 119; Tirmizi, *a.g.e.*, Fiten, 66.

⁷³⁶ (Hud, 11/25) وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ

⁷³⁷ Taberi, *a.g.e.*, VII, 35; Sa’lebi, *a.g.e.*, V, 167.

Nuh tufanı ile ilgili anlatılanlar arasında Hz. Aişe'den yine şu rivayet de gelir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) bana şöyle dedi: 'Nuh, geminin yapımını bitirdiğinde Yüce Allah (c.c.)'in emri ile Tennur kaynamaya başladı, sokaklarda sular çoğaldı, bir anne yavrusunun hayatından endişe etmeye başladı, dağa çıkmak istedi, sular dağın üçte birine kadar yükseldi, kadın daha da yukarı çıktı, sular dağın üçte ikisine kadar da yükseldi, kadın dağın tepesine çıktı, sular oraya kadar da çıkınca, kadın çocuğu eli ile havaya kaldırdı, en sonunda sular çocuğu götürdü.'⁷³⁸ Bu rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Aişe ile yaptığı sohbetlerde ona geçmiş peygamberler ve ümmetleri hakkında bilgi vermektedir. Bu tür rivayetler, İslam anlayışına ters olmayan israili rivayetler olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümdeki tespitlerimize göre, Fatıma bt. Kays ve Hz. Aişe'den gelen açıklamalar dışında İsraili rivayet olarak değerlendirebileceğimiz rivayetler bulunmamaktadır. İsraili haberlerin yoğunlaştığı yaratılış, arz, gök, arş, nur, alem, melek, geçmiş milletler vb. konularda kadın ravilerden gelen rivayetler yok denebilecek kadar azdır. Bunun sebebi için, "kadınlar, bu tür ayrıntılı konularla ilgilenmemiş ve soru sormamışlardır" demek mümkündür.

M. Fezailu'l-Kur'an Hakkındaki Rivayetleri

Fezailu'l-Kur'an; Kur'an'ın üstünlüğü ile ilgili ayetleri ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilen rivayetleri bir araya toplayıp değerlendiren ilim dalıdır.⁷³⁹ Bu konuda hanımlardan gelen rivayetlere bakıldığında, surelerin faziletine yönelik bazı rivayetlerin olduğu görülmektedir.

Ümmü Gülsüm bt. Ukbe b. Ebi Muayt'dan nakledildiğine göre Resulullah şöyle buyurmuştur: "İhlas Suresi, Kur'an'ın üçte birine denktir."⁷⁴⁰

Yine İhlas Suresi ile ilgili olarak Hz. Aişe şöyle der: "Resulullah bir kişiyi seriye ile birlikte göndermişti. O kişinin kıldırıldığı namazlarda, namazların son rekatında

⁷³⁸ Abdullah Aydemir, *a.g.e.*, s. 287.

⁷³⁹ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 432.

⁷⁴⁰ Buhari, *a.g.e.*, Fedailu'l-Kur'an, 13; Müslim, *a.g.e.*, Müsafirun, 259; Tirmizi, *a.g.e.*, Fedailu'l-Kur'an, 11; İbn Kesir, *a.g.e.*, XV, 8743.

hep İhlas Suresi'ni okuduğu bilgisi yolculuktan döndüklerinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ulaştı. Resulullah ona; “Neden böyle yapıyorsun?” diye sordu. Adam; “Çünkü bu sure Rahman'ın sıfatıdır ve ben onu okumayı çok seviyorum” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.); “Allah Teala da seni seviyor” dedi.”⁷⁴¹

Al-i İmran, 3/14.⁷⁴² ayette “kantar kantar...” (وَالْقَنَاطِيرَ الْمُقَنْطَرَةَ) lafzı ile ilgili olarak İbn Ebi Hatim, Ümmü'd-Derda (v. 81/700)'nın⁷⁴³ Hz. Peygamber (s.a.v.)'den şöyle dediğini nakleder: “Her kim bir gece içinde Kur'an'dan beşyüz ayeti okursa, sabah kantarlarca ecri olur, bu kantar yüksek bir tepe büyüklüğündedir.”⁷⁴⁴

Kureyş Suresi'nin fazileti ile ilgili olarak Ümmü Hani bt. Ebi Talib, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den şöyle nakleder: “Allah Teala, kureyşlileri yedi özellik ile üstün kılmıştır: Ben onlardanım, nübüvvet onlardadır, Mekke'nin hacipliği, Mekke'de su dağıtma görevi onlardadır. Allah (c.c.), fil ordusuna karşı onları muzaffer kılmıştır. Onlar on yıl kendilerinden başkası Allah'a ibadet etmezken sürekli olarak Allah'a ibadet etmişlerdir. Allah (c.c.) onlar hakkında Kur'an'da bir sure indirmiştir. Bu sure, Kureyş Suresi'dir. İşte bu Kureyş'in faziletleridir.”dedi ve sonra Kureyş Suresi'ni okudu.⁷⁴⁵

Hiz. Aişe, Ümmü Gülsüm bt. Ukbe, Ümmü'd-Derda ve Ümmü Hani bt. Ebi Talib, fezailü'l-Kur'an konusunda Hz. Peygamber (s.a.v.)'den duyduklarını aktaran sahabe hanımlardır. Bu durumu Kur'an okumaya olan düşkünlükleri ile açıklamak mümkündür. Başkalarını da okumaya teşvik edici bir tavırları olduğu da söylenebilir.

⁷⁴¹ Müslim, *a.g.e.*, Müsafirun, 263; Tirmizi, *a.g.e.*, *Fedailü'l-Kur'an*, 11; Taberi, *a.g.e.*, XXX, 382; Kurtubi, *a.g.e.*, XX, 247; İbn Kesir, *a.g.e.*, XV, 8740.

⁷⁴² (Al-i İmran, 3/14) رُزِينَ لِلنَّاسِ حُبَّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرَ الْمُقَنْطَرَةَ مِنَ الْذَهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ (Al-i İmran, 3/14) ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبَإِ

⁷⁴³ Asıl adı Huceyme bt. Huyey el-Evsabiyye, Kerime bt. Ebi Haddad ya da Hayre bt. Ebi Hafrad olarak bilinir. Ebu'd-Derda'nın hanımıdır. Hiz. Aişe'den hadis öğrenen hanımlardan biridir. Zamanının çoğunu mescitte geçiren, Kur'an dinlemeyi seven bir kadın olarak tanıtılır. İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 429; Mehmet Zihni, *a.g.e.*, I, 68; Ömer Rıza Kehhale, *a.g.e.*, V, 204-207.

⁷⁴⁴ İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, II, 608.

⁷⁴⁵ Vahidi, *a.g.e.*, s. 260; Sa'lebi, *a.g.e.*, X, 299; İbn Kesir, *a.g.e.*, XV, 8683.

Ancak, teşvik edici olmak için uydurma hadis rivayeti eleştirisi alan bu alan, tedbirle karşılanan rivayetlere sahiptir. Yoğun bir biçimde kadınlardan rivayetlerin gelmeyişi de bu alan ile çok fazla ilgilenmediklerini ortaya koymaktadır.

III. İLK ASIRDA TEFSİR ALANINDA KADINLAR ARASINDAN ÖNE ÇIKAN İSİMLER

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, vahiy sürecinin canlı şahitleri olarak kadınlar, aktardıkları bilgiler ve kendi görüşleri ile tefsir alanında önemli bir kaynak durumundadır. Özellikle, vahyin direkt muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.v)'in hanımları ve onlar içerisinde özellikle Hz. Aişe'nin önemli bir payı vardır. O, bu dönemde aktif bir öğrenme süreci yaşamış, yaptığı tartışmalar ve sorduğu sorular ile bıkmadan cevap aramıştır. Ayetleri anlama esnasında, çelişkili gibi görünen hususları bizzat sormuş ve sorgulamıştır. Hatta bazı konularda Resulullah'a ilk defa soru soran kişinin kendisi olduğunu da ifade etmiştir. Bu sayede de başka kimsenin daha önce bilmediği bilgilere ulaşmıştır. Resulullah'ın vahiy alması durumundaki halleri, onun aile hayatı ve ibadeti, Hz. Aişe'den gelen nakillere dayanmaktadır. Bunlar yaşanırken onun yaptığı gözlemler, gözlemlerine dayalı olarak yaptığı değerlendirmeler ve bunları Kur'an açısından yorumlaması, hanımlar arasında onu özel kılan unsurlardır. Bu açıdan Hz. Aişe'den gelen merfu tefsir rivayetleri, tefsir için önemli bir malzeme oluşturmaktadır.

Onu önemli kılan bir diğer husus, bilgisel anlamda sahabe ile giriştiği istişareler ve tartışmalardır. Literatürde "istidrak" olarak ifade edilen bu eyleme göre Hz. Aişe, eleştiri kültürünün oluşmasına katkı sağlamıştır.⁷⁴⁶ Hz. Aişe için Kur'an'ı anlamada bir metottan bahsedilecek olursa, eleştirel yöntemi benimsediği söylenebilir. Kendi düşüncelerini açıklarken de ayetten delil getirmesi bu yaklaşımın bir sonucudur. Akli yorumlar yapması, zaman zaman içtihattan kaçınmaması, onu diğer hanımlar arasında öne çıkaran en önemli unsurlardır. Ebu Musa el-Eşari, onun hakkında şöyle der: "Bize hangi konuda bir müşkil gelse, onu Aişe'ye arzederdik ve görürdük ki, bunu

---

⁷⁴⁶ Bünyamin Erul, *Hz. Aişe'nin Sahabe'ye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 12.

çözecek bir bilgiye mutlaka sahiptir.”⁷⁴⁷ İbn Şihab ez-Zühri, “Aişe insanların en bilgilisi idi, bu nedenle sahabenin önde gelenleri meselelerini ona sorar ve öğrenirlerdi”⁷⁴⁸ demiş ve şöyle eklemiştir: “Şayet bütün kadınların ilmi yan yana gelse, Aişe’nin ilmi hepsine üstün gelirdi.”⁷⁴⁹

Hz. Aişe, Hafsa, Ümmü Seleme, Ümmü Habibe ve Meymune’nin ravi olarak tefsir alanına katkıları mevcuttur. Hz. Aişe,⁷⁵⁰ Hafsa⁷⁵¹ ve Ümmü Seleme’ye⁷⁵² nispet edilen mushafların olması, bu üç hanımın ilim ile daha çok meşgul olduğunu göstermektedir. Sahabeden Ümmü Varaka’nın da Kur’an’ı cem ettiği bildirilmiştir.⁷⁵³

Sahabi hanımların Hz. Peygamber (s.a.v.)’den tefsir rivayetlerine baktığımızda ise, Esmâ bt. Yezid, Esmâ bt. Umeys, Esmâ bt. Ebi Bekir, Ümmü Hani bt. Ebi Talib, Ümmü Atıyye, Fatıma bt. Kays, Ümmü Fadl, Ümmü Kays, Rübeyyi bt. Muavviz, Havle bt. Hakim, Ümmü Süleym, Sübey’a el-Eslemiyye ön plandadır. Bunların dışında Ebu Seleme, Fatıma bt. Kays’ın boşanması hakkında kendisinden bilgi almış ve bunu yazmıştır.⁷⁵⁴

Sahabe neslinden sonra tabiinden olan hanımlar arasında Safiyye bt. Şeybe, Safiyye bt. Ebi Ubeyde, Aişe bt. Talha (v. 110/728), Muaze bt. Abdillâh (v. 101/719), Hafsa bt. Sirin (v. 101/719) ve Amre bt. Abdirrahman (v. 98/716) isimleri, rivayetleri açısından önde gelmektedir. Amre bt. Abdirrahman, Hz. Aişe’nin terbiyesinde yetişmiş bir öğrencisidir. Daha sonra da onun en güvenilir ravilerinden biri olarak nitelendirilmiştir.⁷⁵⁵ O, Hz. Aişe’nin vefatından sonra da bir bilgi kaynağı olmaya

---

⁷⁴⁷ Tirmizi, *a.g.e.*, Menakıb, 63.

⁷⁴⁸ İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 374.

⁷⁴⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 349.

⁷⁵⁰ Hz. Aşe’nin mushafı olduğuna dair rivayetler için bkz: Buhari, *a.g.e.*, Fedailu’l-Kur’an, 6; Müslim, *a.g.e.*, Mesacid, 207; Ebu Davut, *a.g.e.*, Salat, 5; Tirmizi, *a.g.e.*, Tefsiru’l-Kur’an, 3; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 73.

⁷⁵¹ İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 95; Sa’lebi, *a.g.e.*, II, 196.

⁷⁵² İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 98

⁷⁵³ İbn Ebi Davud, *a.g.e.*, s. 94-95.

⁷⁵⁴ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, VI, 413.

⁷⁵⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 480.

devam etmiştir. Ömer b. Abdülaziz, Medine valisi Muhammed b. Amr b. Hazm'e şöyle der: "Etrafı iyice araştır, Resulullah'ın bir hadisi, bir sünneti veya Amre'ye ait bir beyan bulursan bunu bana bildir. Çünkü ben, ilim derslerinin zayı olmasından endişe ediyorum."⁷⁵⁶ Bu rivayette Amre'nin önemli bilgi kaynağı olduğu vurgulanmıştır. İbn Medini onun hakkında şöyle der: "Amre, Hz. Aişe'nin hadis bilgisine sahip, önemli alimlerden biridir."⁷⁵⁷ O, Hz. Aişe dışında Habibe bt. Sehl, Hamne bt. Cahş, Ümmü Hişam bt. Harise ve Ümmü Seleme'den de rivayet nakleder. Fatıma bt. Münzir ve İbn Şihab ez-Zühri onun ilminden istifade etmiştir. Amre H. 98 yılında vefat ettiğinde Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Aramızda Hz. Aişe'nin bilgisine sahip başka biri kalmadı. O, hayatı boyunca bilgisini aktarmayı bir vazife bildi."⁷⁵⁸

Bu hanımlar arasında Safiyye bt. Şeybe, en çok Hz. Aişe, Ümmü Seleme ve Ümmü Habibe'den rivayet nakletmiştir. Safiyye bt. Ebi Ubeyde ise; Hz. Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme'den rivayet nakletmiştir. İcli onun hakkında; "Medineli sika bir ravi" demiştir. İbn Hibban da onun sika olduğunu söylemiştir.⁷⁵⁹ Ümmü Seleme'nin kızı Zeyneb bt. Ebi Seleme (v. 73/692), annesinden, Hz. Aişe, Zeyneb bt. Cahş ve Ümmü Habibe'den rivayet nakletmiştir. Medine'de görüşüne başvurulan bir kadın olarak tanıtılmaktadır.⁷⁶⁰

Kadınlar arasında ravi olmaları yönüyle cerh ve ta'dil edilen hanım sayısı azdır. Bizim rivayetlerini incelediğimiz sahabe ve tabiin döneminde yaşamış hanımlar içerisinde Buhari, Cesre bt. Decace'nin rivayetlerinin bazılarını garib bulmuştur.⁷⁶¹ Darekutni, Zeyneb es-Sehmiyye olarak bilinen Zeyneb bt. Muhammed b. Abdilllah b. Amr b. el-As'ın meçhul olduğunu söylemiş, İbn Abdilber de benzer bir açıklama yapmıştır.⁷⁶²

---

⁷⁵⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 480.

⁷⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Beyrut, 1984, XII, 466.

⁷⁵⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 480; İbn Hacer, *a.g.e.*, XII, 466.

⁷⁵⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 548.

⁷⁶⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 543.

⁷⁶¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 534.

⁷⁶² İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 543-544.

SONUÇ

Tezimizin ilk bölümünde Kur'an tarihinin en önemli konularından biri olan vahiy ve vahiy şekilleri konusunda açıklama yapan hanım Hz. Aişe'dir. O, olayı gözlemleyen biri olmamasına rağmen, daha sonra öğrendiği bu bilgileri zihinlerde o sahneyi canlandıracak şekilde ve etkili bir biçimde anlatmış, olayın kaynaklarda yer almasını sağlamıştır.

İlk inen ayetler konusunda Hz. Aişe'den gelen bilgiler, genel kabule göre de Alak Suresi'nin ilk beş ayetidir. Son nazil olan ayet konusunda görüş birliği yoktur. Ümmü Seleme'nin de Al-i İmran, 3/195. ayet ile ilgili görüşü kabul görmemiştir. Ancak Hz. Aişe'nin ve Ümmü Seleme'nin, ayetlerin nüzül sırası ile ilgili bir takım bilgiler vermeleri, bu konuların farkında olduklarını göstermeleri açısından önemlidir.

Kur'an'ın yazılış sürecinde kadınlar, nazil olan ayetleri takip etmişler, bir kısmı ezberleme yoluna gitmiştir. Ancak, resmi yazım işinde ise, vahiy katibi olarak yer almadıkları görülmektedir.

Hz. Hafsa'nın Kur'an Tarihi'nde çok önemli bir görev üstlenmiş olduğu açıktır. Mushafı çoğaltma işleminde Hz. Ebu Bekir döneminde toplatılan nüshaya dayanılmış olması, Hz. Hafsa'nın bu nüshayı koruyabilmiş olmasına bağlıdır. İlk nüsha, Hz. Osman döneminde yapılan istinsah faaliyetine kaynaklık etmesi açısından önemlidir. Ayrıca, ilk nüshayı ölünceye kadar koruyarak, Kur'an metnini korumada önemli bir katkı sağlamıştır. Çoğaltılan nüshaların akibeti konusunda ise, Amre bt. Kays, Hz. Aişe ile birlikte Medine Nüshası'ndan bahsetmektedir. Bu rivayet de tarihi bir veri sağlamaktadır.

Ayrıca, Hz. Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme'nin kendilerine birer mushaf yazdırmaları ile ilgili bilgiler, Kur'an tarihi açısından önemlidir. Zira onlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den duydukları açıklamaları bu mushaflara kaydederek onun tefsirinin günümüze ulaşmasını sağlamışlardır.

Kur'an ilimlerine yönelik olarak ilk ele aldığımız konu, yedi harf meselesidir. Bu alanda Ümmü Eyyüb dışında başka bir isme rastlanmadığı için, kadınların yedi harfin ne olduğu konusundaki düşüncelerini öğrenemiyoruz.

Nüzul sebebi konusunda kadınların, olaylar üzerine söz söyleyebilen, söz söyleyebilmesi ile de tarihin oluşumuna yol açan bir “özne” konumunda olduklarını görüyoruz. Vahiy sürecinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte aynı olgusal ortamı paylaşan kadınların, kendi hayatlarında yaşadıkları günlük olaylar esnasında karşılaştıkları sorunlar ve kadınların doğru ya da hatalı davranışları, ayetlerin iniş sebebi olarak bir ortam oluşturmuştur. Hanımlar arasında Enise bt. Ka'b, Ema bt. Ebi Bekr, Ema bt. Umeys, Ema bt. Mürşide, Ema bt. Yezid, Ümmü Umare, Ümmü Gülsüm bt. Ukbe, Sübey'a bt. el-Haris, Ümeyme bt. Bişr, Ümmü Atıyye ve Havle bt. Sa'lebe'yi nüzul sebebi alanına hizmet edenler olarak örnek verebiliriz. Diğer taraftan nüzul ortamında aktif bir rol üstlenen kadınların, sorunlarını iletmede ne kadar rahat oldukları, yapacakları işlerin İslama uygunluğunu merak ettikleri, durumlarını araştırma yoluna gittikleri ve bir haksızlığa uğradıklarında çözümü için haklarını aradıkları görülmektedir. Asıl önemli fonksiyonları da bu yöndedir. İlk asırda nüzul sebepleri açısından kadınlar, dini içselleştirmiş, meraklı, istekli ve gayretli bir kişilik profili çizmektedirler.

Bu alanda incelediğimiz diğer bir konu muhkem-müteşabih konusudur. Ümmü Seleme ve Hz. Aişe'nin tefsirde bu tür konulardan haberdar olmaları, hatta görüş bildirmeleri, bize ayetler hakkındaki bilgilerinin önemli bir boyutta olduğunu göstermektedir. Onların bu düşünceleri, daha sonra müteşabih ilminin ve kelimelerinin oluşumunda da etkili olmuştur.

Nesh konusu ile ilgili olarak rivayetlerden anlaşıldığı üzere, Hz. Aişe ve Ümmü Seleme nesh konusunda bir takım nakillerde bulunmuşlardır. Ancak, tahrif iddialarına hizmet eden rivayetlerin Hz. Aişe'ye nispet edildiği görülmüştür. Diğer rivayetlere baktığımızda Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'nin daha sonra nesh ilminin ortaya çıkışına kaynaklık eden ayetleri nasih-mensuh kalıbı çerçevesinde ele aldıkları açıkça görülmektedir.

Mekki-Medeni ayetler konusunda bilgiler aktarıp daha sonra gelişecek olan bu ilme kaynak bilgi sağlayan bir hanım olarak da Hz. Aişe'yi görmekteyiz. Pek çok konuda olduğu gibi diğer hanımlardan soru ya da bilgi gelmeyen konularda, ondan bilgi nakledildiği görülmektedir. Ayetlerin iniş dönemlerini ve gece-gündüz gibi günün hangi saatinde nazil oldukları yönünde görüş bildirmiştir.

Ümmü Seleme, vakıf ve ibtida konusundan haberdardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Kur'an okuyuşundan örnek verebilecek kadar da O'ndan Kur'an dinlemiştir.

İkinci bölümde; "Kur'an, kadın ve onun yorumsal katkısı" üçgeni içinde ilk asır için söyleyebileceğimiz şey; kadının Kur'an ile kurduğu direkt bağlantıdır. Anlama gayretinde ayet-hadis, en önemli kaynaklardır ve çok değişik yorumlar henüz devreye girmemiştir. Genelde de ayete, hadise ve tarihi verilere dayalı olarak açıklamalarda bulunmuşlardır. Ayrıca kadınların, Kur'an'ı anlamaya yönelik düzenli bir metotlarının olduğunu ve bu metoda göre hareket ettiklerini söylemek de mümkün değildir. Bu, temelde varoluşsal bir etkinliktir ve ayetleri okudukları ya da duydukları andan itibaren başlar. Ayetleri anladıkça, geliştirdikleri yaşam modeli zenginleşmiş, hayatlarına dine uygun unsurları dahil edebilmişlerdir. Bu nedenle Kur'an'ı anlamak, onu yaşamsal olarak tecrübe etmekle aynı anlamdadır. Bunu da bilinçli olarak yapmışlardır ve bu bilinç sayesinde ayetleri anlamış, uygulamada hata yapmamaya gayret göstermişlerdir. Hepsinin aynı anlayış seviyesinde olmaması nedeni ile, hata yapmaları ve ayetleri yanlış anlamaları durumunda ise, Hz. Peygamber (s.a.v.), onun hanımları ve daha sonra sahabe tarafından uyarılmışlardır. Temelde bu dönemde kadınların anlama faaliyeti için, ayetlerin manasından uygulamaya yönelik olarak faydalanmaya dayalı, ayetler ile sürekli olarak bir diyalog içinde, "anlama-uygulama" bağıntısını kuran bir faaliyet olduğunu söylemek mümkündür.

Ayet-hüküm ilişkisi kapsamında, Yüce Allah (c.c.)'in müminlerden yapılmasını istediği ya da istemediği fiilleri niteleyen "farz, vacib, mübah, haram ve helal" hükümlerinden bahsedenler Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'dir. Diğer hanımların, onlardan bu konuları sorup öğrenmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Hanımların ayetlerin hükümlerini öğrenerek kendi hayatlarında uygulamaya çalışmaları, dinlerine uygun bir

hayat şekli geliştirme düşüncelerinin bir sonucudur. Hz. Aişe ve Ümmü Seleme ise, dini hükümler hakkında açıklama yapabilen, sorulara cevap üretebilen bir konumdadırlar. Ahkam ayetlerinin uygulanabilirliğine yönelik açıklamalar yapanlar ise, Hz. Aişe ile birlikte Ümmü Seleme'nin ve Ümmü Fadl'dır. Hükümün fıkhi terimlerle açıklanması, uygulama şeklinin açıklığa kavuşturulması ve ayetin nüzülünden sonra meydana gelen tartışmalarda ayete ek olarak hükümler getirilmesi, ayetler üzerinde ve günlük yaşamda uygulanabilirlik noktasında özellikle Hz. Aişe'nin önemli bir zihinsel mesai harcadığını göstermektedir.

Soru sorma ve bilmediğini öğrenme yaklaşımı, kadınlar için önemli bir öğrenme biçimidir. Ancak başkalarının ayetler hakkındaki sorularını cevaplamak, o konu hakkında bilgi birikimi gerektiren bir durumdur. Hz. Aişe ve Ümmü Seleme, kendilerine çeşitli konularda gelen sorulara ayet, hadis ve tarihi bağlam bilgilerine dayalı olarak cevap üretmişlerdir. Bu iki hanım dışında soru sorularak, görüşlerine başvurulmuş başka bir hanıma rastlamıyoruz. Bu anlamda sahabe tarafından bilgisi kabul gören hanımlar, Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'dir. İlk asırda ayetler hakkında açıklama yapabilen ve görüşü kaynak olarak kabul edilen, bir başka anlamda "müfessir" olduklarını söyleyebileceğimiz hanımlar da bu nedenle Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'dir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e yakın olma avantajı ile elde ettikleri bilgiler sayesinde, Kur'an'ı anlama ve açıklama konusunda ileri bir seviyededirler. Bu anlamda Hz. Aişe'nin ilk asırda "tenkit zihniyeti" geliştiren bir hanım olduğunu söylemek mümkündür. Ümmü Seleme'nin de karşılaştığı yanlış anlaşılmaları giderdiği görülmektedir.

Dinleri hakkında doğru bilgi elde etmek için çaba sarfeden kadınlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sık sık değişik konularda sorular sormuşlardır. O'na sormadıklarını ise, hanımlarına sorarak, öğrenme ve öğrendiklerini uygulama yönüne gitmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise onlara verdiği cevaplarda direkt olarak cevabı verdiği gibi bazen soru ile cevap vermiş ve bir şeyin yapılmasını teşvik etmiştir. Sorularını değerlendirdiğimizde; aile sorunları içinde boşanma ve hükümleri, miras, velayet sorunlarının kadınların gündeminde olduğu görülür. Bunların, kadına karşı toplumsal ön yargılardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İslam ile birlikte bu temel aile

sorunları aşılmaya çalışılmış, bir zihniyet değişikliği hedeflenmiştir. Ancak, bugün kadının bazen aynı konular ile meşgul edilmesi, hedeflenen zihniyet değişikliğine ne kadar yaklaşılabildiğini araştırmacılara tekrar düşündürmelidir. Kadınların merak ettiği diğer bir konu; ölümden sonra yaşam, yani kıyamet anından itibaren haşr, hesap, cennet, cehennem vb. konulardır.

Kadınların Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bireysel olarak sordukları sorulara bakıldığında meraklarının üç konuda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar; ibadet ve kadınlara özel haller, aile problemleri ve ölümden sonraki hayat ile ilgili olarak haşr, hesap, cennet, cehennem vb. başlıklarda yoğunlaşan ahiret yaşamı ile ilgilidir. İlk iki konu, kadının o dönem için içinde bulunduğu şartlar altında “din ve dünya” konusundaki meraklarını ve buna bağlı olarak dini algılama ve yaşama biçimlerini ortaya koymaktadır.

Bir diğer konu, “din ve ahiret” anlayışlarının şekillenmesini sağlayan sorularıdır. İlgili ayetler çerçevesinde, ölümden sonraki hayat, dirilme ve hesap anı, cennet ve cehennem hayatındaki nimetler üzerine bu konular ile önemli ölçüde ilgilendiklerini gösteren sorular sormuşlardır.

Bu arada kadınların günlük hayatlarında, karşılaştıkları sorunları aşmada ya da gördükleri yanlış uygulamaları uyarırken ayetlerden delil getirerek karşıdaki kişiyi ikna etmeye çalıştıkları da görülmektedir. Bu bölümde Hz. Aişe'nin, Hafsa'nın ve Hz. Ömer'e itiraz eden bir kadının kendi görüşlerine ayetlerden delil getirdikleri görülmektedir. Gerçekten bu yaklaşım, kadınların yaşadıklarını öncelikle Kur'an aydınlığında yorumlamaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu, ayetlerden yaşamsal destek aldıklarının bir delilidir. Onlar için ayetlerin mesajı, hayat için önemli bir başvuru kaynağıdır.

Ayrıca hanımlar, ayetlerin manasından psikolojik olarak etkilenmişlerdir. Bu da Kur'an'ın mesajından ruhsal açıdan istifade ettiklerini göstermektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en yakın çevresi olan hanımları, onunla ortak yaşam alanını paylaşanlar olarak hayatının her evresini, yaşadıklarını, yaşam tarzını takip etmişlerdir. O'nun hayatının pek çok farklı kesiti, bu nedenle kadınlar sayesinde gün

yüzüne çıkmış, açıklığa kavuşmuştur. Bu rivayetlerden bir kısmı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in namazlarında ya da günlük yaşamında ne zaman hangi ayetleri okuduğu yönündedir. Böylece, O'nun Kur'an okuyuşunu da yakından takip ettikleri anlaşılmaktadır. Hz. Aişe, Ümmü Seleme, Hafsa, Esmâ bt. Ebi Bekr, Ümmü Hişam ve Ümmü Fadl, bu yönde açıklama yapan hanımlardır. Ümmü Seleme ve Hafsa'nın, O'nun Kur'an okuyuşu uslubu hakkında da bilgi vermeleri, özellikle bu konuya da dikkat ettiklerini göstermektedir.

İlk asırda kadınlar arasında tefsir alanına en çok kadın sağlayanın Hz. Aişe olduğu bir gerçektir. Ancak bazen, günümüz tıbbi bilgileri ile uyuşmayan açıklamalar yaptığı görülmektedir.

Kadınların ayrıca Kur'an öğrenme, öğretme ve yorumlama yani eğitim faaliyetleri için, düzenli bir eğitim mekanı kullandıklarından bahsetmek mümkün değildir. Rivayetlerden anlaşıldığına göre kadınlar için eğitim, daha çok mescitte ve evlerde devam etmiştir.

Yenilenme ve değişim, eskiden ve yanlış olandan uzaklaşıp, doğruya ve yeniye doğru toplumsal bir yönelişin en hareketli dönemi olarak tarif edebileceğimiz vahiy süreci ve ilk asır, hanımlar açısından da öğrenme ve uygulama faaliyetlerinin yoğun olduğu bir dönem olarak dikkat çeker. Müslüman kadınlara örnek bir model oluşturma gayreti içinde olan ümmühatü'l-müminin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yakın takipçisi olarak pek çok konunun aydınlanmasına vesile olmuşlardır. Zira buna ihtiyaç vardır. Kadının dinini öğrenmesinde ona yardımcı olacak, sorularını ve sorunlarını iletecek bir yardımcıya ihtiyaç olmuştur ve bu ihtiyacı ümmetin anneleri karşılamışlardır. Onlar, haya edildiği için, açıktan sorulamayan soruları dinleyip, cevaplamışlardır.

Buna rağmen resmi tefsir tarihinde kadınların "özne" olamadıklarını söylemek durumundayız. Hatta kendileri hakkında uydurulan rivayetlere, kuvvetli bir biçimde ses çıkaramamışlardır. Ancak Hz. Aişe, tek başına kuvvetli bir sestir. Buna rağmen Hz. Aişe (r.a.), pek çok müellif tarafından ismi müfessir olarak hemen zikredilen bir hanım olamamıştır.

Günümüzde hanım âlim olarak hatıra kolay kolay bir isim gelmezken, tefsir ilminde ilk asırda bir nebze de olsa kadın ağırlığından söz etmek mümkündür. Bu dönemde Hz. Aişe, oldukça itibarlıdır. Müslüman erkek ve kadınların ona gidip soru sorması, normal karşılanmıştır. Hanımlar için bu dönemde dikkati çeken, ilim ve sosyal hayata katılımlarının İslami değerlerle çelişmediği, ancak onların İslam'a uygun yaşayıp, İslami kural ve değerlere karşı tavır almadıkları, sosyal bir fonksiyonu yerine getirirken dinin gerektirdiği şahsi fazileti de ihmal etmedikleridir. Ayrıca kadın ve erkek arasındaki doğal farklılığa rağmen, birinin diğerine göre manevi, ahlaki ya da entellektüel açıdan alt seviyede olduğunu gösteren bir işaret de görülmemektedir.

O halde hanımlar, eserlerde isimleri yer almadığı için yeterince tanınmamışlardır. Biyografik kaynaklardaki bilgi eksiklikleri, onların akademik ve sosyal hayattaki rollerinin gözden kaçmasına sebep olmuştur. Bunun neticesinde de İslâm toplumunda kadın âlim ve araştırmacıların bulunmadığı gibi yanlış yargılar oluşmuştur. Ancak böyle düşünmek, kadının zihinsel potansiyelini görmezden gelmek ile aynı anlamı ifade etmektedir. Bu nedenle tefsir tarihinde bazı yargıların ve bilgilerin değişmesi gereklidir.

Bu anlamda söylenebilecek son söz, ilk asırdaki kadının ilim öğrenme çabasıyla, yeni zihinsel yapılanmada daha etkin ve zengin açılımlarla katılımı, dinin pratik anlamda güncellenmesinde ve sağlam olarak bir yaşam biçimine dönüşümünde önemli bir unsur olmuştur. Bu dönemde yazılı tefsir tarihinde olmamalarına rağmen, zihinsel varlıklarını gerçekleştiren kadın örnekleri mevcuttur. Yetersizlikler, tutarsızlıklar ve kadın imajı üzerindeki yozlaşmaya rağmen, ilk asırda hanımlar, Kur'an'ı öğrenme, anlama/yaşama ve öğretme anlamında bir özgüven yükselişi örneği sunmuşlardır.

KAYNAKLAR

AHMED b. Hanbel (v. 241/855), *el-Müsned*, I-V, İstanbul, 1402/1982.

AKARSU, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1998.

ALBAYRAK, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul, 1993, 2. Baskı.

-----*Kur'an'ı Anlamak, Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak*, Kur'an Sempozyumu I, Ankara, 1995.

el-ALUSİ, Şihabuddin Seyyid Mahmud (v. 1270/1854), *Ruhu'l-Me'ani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*, I-XXX, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, trs.

AMULİ, Cevadi, *Celal ve Cemal Aynasında Kadın*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.

ARKOUN, Muhammed, *Kur'an Okumaları*, (trc. Ahmet Zeki Ünal), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

AYDEMİR, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1979.

AYDÜZ, Davut, *Tefsir Tarihi Çeşitleri Konulu Tefsir*, Işık Yayınları, İstanbul, 2004, 2. Baskı.

el-AYNİ, Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed (v. 855/1451), *Umdetu'l-Kari li Şerhi Sahihi'l-Buhari*, I-XXV, İstanbul, 1308.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006.

ATALAY, Orhan, *20.yy Tefsir Akımı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2004.

ATEŞ, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.

ATEŞ, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, İstanbul, bty.

-----*İşari Tefsir Okulu*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1974.

-----*Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.

-----*Kur'an'da Nesh Meselesi*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1996.

el-A'ZAMİ, Muhammed Mustafa, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi*, (trc. Ömer Türker, Fatih Serenli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

-----*İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimiz'in Hadislerinin Tedvin Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

BAŞAR, Selma, *Gönül Dünyamızda İz Bırakan Zahide Hanımlar*, Gülyurdu Yayınları, İstanbul, 2008, 3. Baskı.

BAŞAR, Serpil, *Kasımî'nin Mehasinu't-Te'vil Adlı Tefsirinde Esbabü'n-Nüzul Sorunu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), D.E.Ü.S.B.E., İzmir, 2001.

el-BEĞAVİ, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud (v. 516/1122), *Me'alimu't-Tenzil*, I-IV, Beyrut, 1423/2002.

el-BELAZURİ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (v. 279/892), *Fütuhu'l-Buldan*, Kahire, 1932.

el-BEYHAKÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali (v. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübra*, I-X, Haydarâbâd, 1344/1966.

el-BEYZAVÎ, Kadi Nasıruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer (v. 685/1286), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, İstanbul, 1285.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (v. 1391/1971), *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*, I-III, Ankara, 1960.

BOLELLÎ, Nusrettin, *Kadınların Hadis İlmindeki Yeri*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1998.

BROWN, J. A. C. Brown, *Tıp Ansiklopedisi*, (çev. Reyhan Erez), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

el-BUHARÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim (v. 256/870), *el-Camiu's-Sahih*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı (v. 1337/1725), *Ruhu'l-Beyan*, (trc. Heyet), Damla Yayınevi, İstanbul, 1997, 3. Baskı.

el-CASSAS, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi (v. 370/981), *Ahkamu'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Sadık Kamhavi), I-V, Beyrut, 1405/1985.

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1989.

-----*Tefsir Tarihi*, I-II, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996.

-----*“Garibu'l-Kur'an”* T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XIII, İstanbul, 1997.

CEVİZCİ, Ahmet, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000,

CÜNDİOĞLU, Düccane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

eI-CÜRCANİ, Ali b. Muhammed eş-Şerif (v. 201/816), *et-Ta'rifat*, Beyrut, 1995.

ÇELİK, İbrahim, *Örnekleriyle Tefsir Tarihi ve Usulü*, Rehber Ajans, Bursa, 2000.

ÇETİN, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.

-----“*Ayet*” T.D.V. İslam Ansiklopedisi, IV, İstanbul, 1987.

-----*Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 2001.

-----*Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıratlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

DAĞDEVİREN, Alican, *Kur'an'da Sorular ve Cevaplar*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006.

ed-DARİMİ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (v. 255/869), *es-Sünen*, İstanbul, 1401/1981.

DAVUDOĞLU, Ahmet, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, I-X, İstanbul, 1975.

DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2001.

-----*Kur'an'ın Temel Konuları*, M.Ü.İ.F.V Yayınları, İstanbul, 2003, 2. Baskı.

-----*Kur'an'da Toplumsal Düzen*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

-----*Kur'an ve Yorum*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.

-----**Konulu Tefsire Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.

DERVEZE, Muhammed İzzet (v.1984), **et-Tefsiru'l-Hadis**, Beyrut, bty., 2. Baskı.

DRAZ, Muhammed Abdullah (v. 1958), **En Mühim Mesaj Kur'an**, (trc. Suat Yıldırım), İzmir, 1994.

-----**Kur'an'a Giriş**, (trc. Salih Akdemir), Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2000.

DUMAN, Mehmet Zeki, **Beyanü'l-Hak**, I-III, Fecr Yayınevi, Ankara, 2006.

DUMLU, Ömer, **Kur'an Tefsirinde Yöntem**, İzmir, 1998.

DUMLU Ömer, ELMALI Hüseyin, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı (Meâl)**, D.E.Ü.İ.V. Yayınları, İzmir, 2001.

EBU DAVUD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak (v. 275/889), **es-Sünen**, I-V, İstanbul, 1401/1981.

EBU HAYYAN, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Hayyan el-Endülüsü (v. 745/1344), **el-Bahru'l-Muhit**, I-XI, Beyrut, 1412/1992.

EBU ŞAKKA, Abdülhalim, **İslam Kadın Ansiklopedisi (Tahriru'l-Mer'e)**, (çev. Şaban Haklı), I-IV, Denge Yayınları, İstanbul, 1996.

EBU ZEHRA, Muhammed, **İslam Hukuku Metodolojisi**, (trc. Abdülkadir Şener), Fecr Yayınevi, Ankara, 1994, 6. Baskı.

EBU ZEYD, Nasr Hamid, **İlahi Hitabın Tabiatı**, (çev. M. Emin Maşalı), Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2001.

EREN, Cüneyt, *Kur'an-ı Kerim'i Anlamaya Yönelik Metotlar*, Eken Yayıncılık, Erzurum, 2002.

ERUL, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2005.
----- *Hz. Aişe'nin Sahabe'ye Yönelttiği Eleştiriler*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2002.

FAYDA, Mustafa, "*Aişe*", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, II, İstanbul, 1987.

FAZLURRAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'an*, (terc. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.

el-FERRA, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad (v. 202/822), *Meani'l-Kur'an*, I-III, Beyrut, 1980.

FİDAN, Hafsa, *Kur'an'da Kadın İmgesi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2006.

GÖKA, Erol, TOPÇUOĞLU, Abdullah, AKTAY, Yasin, *Önce Söz Vardı*, Vadi Yayıncılık, Ankara, 1996.

GÖRGÜLÜ, Ülfet, *İslam Hukukunun Kadının Siyasal Haklarına Bakışı*, D.E.Ü.S.B.E., (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2005.

GÖRMEZ, Hatice, *Hz. Aişe'nin Tefsir Rivayetleri*, A.Ü.S.B.E., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

GÜNEŞ, Arif, *Kur'an-ı Kerim'in Ortaya Çıkış Süreci*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2000.

GÜNGÖR, Mevlüt, *Kur'an Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul, 1996.

el-HAKİM, el-Hafız Ebu Abdillah en-Nisaburi (v. 405/1014), *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, I-IV, Beyrut, bty.

HAMİDULLAH, Muhammed, (v. 2002), *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1993.

HAŞİMİ, Mehmed Ali, *Kur'an ve Sünnete Göre Kadın Şahsiyeti*, (çev. Dr. H. İbrahim Kutlay, Hamdi Arslan, Nurettin Yıldız), Risale Yayınları, İstanbul, 2007.

HATEMİ, Hüseyin, *Kadının Çıkış Yolu*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, 2. Baskı.

HAYLAMAZ, Reşit, *Hız. Aişe*, Işık Yayınları, İstanbul, 2009, 9. Baskı.

el-HULVİ, Mahmud Cemaleddin, *Lemezat-ı Hulviyye*, (haz. Mehmet Serhan Tayşi), M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1993.

İBN ABDİLBER, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillah b. en-Nemeri (v. 463/1071), *el-İstıab fi Marifeti'l-Ashab*, I-IV, Mısır, 1939.

İBNU'L-ARABİ, Ebu Bekir Muhammed b. Abdillah (v.543/1148), *Ahkamu'l-Kur'an*, I-IV. byy., bty.

İBNÜ'L-CEVZİ, *Kadınlar Kitabı*, (çev. Yusuf Ziyaoğlu), Şule Yayınları, İstanbul, 2000.

İBN EBİ DAVUD, Ebu Bekir Abdillâh es-Sicistani (v. 316/929), *Kitabu'l-Mesahif*, Daru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

İBNU'L-ESİR, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali eş-Şeybani (v. 630/1233), *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, I-V, Kahire, 1970.

İBN EBİ HATİM, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razi (v. 327/938), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), I-XIV Beyrut, 1999, 2. Baskı.

İBN HACER, Şehabuddin Ahmed b. Ali el-Askalani (v. 852/1449), *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, Mısır, 1939.

-----*Tehzibu't-Tehzib*, I-XII, Daru's-Sadr, Beyrut, 1984.

-----*Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahihi'l-Buhari*, I-X, Beyrut, 1990.

İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Cemaluddin Abdülmelik Humeyri (v. 218/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I-IV, Beyrut, 1936.

İBN İSHAK, Muhammed b. Yesar (v. 151/768), *es-Siretu İbn İshak*, Rabat, 1976.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail (v. 774/1372), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, 1952.

İBN MACE, Muhammed b. Yezid Ebi Abdillâh (v. 273/887), *es-Sünen*, Mısır, 1952.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fazl Cemaleddin b. Muhammed (v. 711/1311), *Lisanü'l-Arab*, I-XV, Beyrut, 1954.

İBN SA'D, Ebu Abdillâh Muhammed (v. 230/845), *et-Tabakatü'l-Kübra*, I-VIII, Leiden, 1925.

İSBEHANİ, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh (v. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatu'l-Asfiya*, I-X, Beyrut, 1387/1967.

İSFEHANİ, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Ahmed b. Ragıb (v. 502/1108), *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Beyrut, trs.

İZUTSU, Toshihiko (v. 1993), *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, 1975.

eL-KADİ, ABDÜLFETTAH, *Esbabü'n-Nüzul*, (terc. Salih Akdemir), Fecr Yayınevi, Ankara, 1986.

KARAKAYA, Mehmet Murat, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 2003.

KARAMAN, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku-1*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1993.

KARSLI, İbrahim Hilmi, *Kur'an Yorumlarında Kadın*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.

KASTALLANİ, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Ebi Bekr (v. 923/1517), *İrşadü's-Sari li Şerhi Sahihi'l-Buhari*, I-X, Beyrut, 1304.

KATTAN, Mennau'l-Halil (v. 1345/1926), *el-Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1973.

- KAYA, Remzi, *Kur'an'da Nesih*, Bursa, 2001.
- KEHHALE, Ömer Rıza, *A'lamu'n-Nisa*, Beyrut, 1982, 4. Baskı.
- KESKİOĞLU, Osman (v. 1410/1989), *Nüzülünden Günümüze Kur'an Bilgileri*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993.
- KILAVUZ, Saim, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1985.
- KILIÇ, Sadık, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, İzmir, 1993.
- el-KİRMANİ, Abdurrahman b. Muhammed b. Yusuf b. Ali (v. 768/1384), *el-Kevakibu'd-Dürer fi Şerhi'l-Buhari*, Kahire, 1356.
- KOTAN, Şevket, *Kur'an ve Tarihselcilik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2001.
- KOÇ, Mehmet Akif, *Bir Kadın Müfessir Aişe Abdurrahman ve Kur'an Tefsirindeki Yeri*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998.
- el-KURTUBİ, Ebu Abdillah Muhammed (v. 671/1277), *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, I-XX, Kahire, 1967.
- KUZUDİŞLİ, Bekir, *Hadis Rivayetinde Aile İsnadları*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007.
- KÜÇÜK, Ahmet, *Kur'an'da Toplumsal Sınanma*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.
- MALİK b. ENES, Ebu Abdillah (v. 179/795), *el-Muvatta*, I-II, Mısır, 1938.

- MAŞALI, Mehmet Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı, Mushaf Tarihi ve İmlası*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2004.
- MEHMED ZİHNİ EFENDİ, *Meşahiru'n-Nisa*, I-II, İstanbul, h. 1294.
- MERİÇ, Nevin, *Fetva Sorularında Değişen Kadın Yaşamı*, Elest Yayınları, İstanbul, 2004.
- MUHSİN, Amine Vedud, *Kur'an ve Kadın* (çev. Nazife Şişman), İstanbul, 1997.
- MÜSAİD, Müslim Abdullah, *Gelişme Döneminde Tefsir* (çev. Prof. Dr. Muhammed Çelik), Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006.
- MÜSLİM, b. Haccac, Ebu'l-Huseyn en-Nisaburi (v. 261/874), *el-Camiu's-Sahih*, I-IV, Beyrut, 1972.
- en-NESAİ, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *es-Sünenü'l-Kübra*, I-VIII, Mısır, 1930.
- en-NEVEVİ, Ebu Zekeriyâ Yahya b. Şerefuddin (v. 676/1277), *Şerhu Sahihi Müslim*, I-XVIII, Mısır, 1339.
- Şerhu'l-Buhari*, Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut, bty.
- NÖLDEKE, Theodor, *Kur'an Tarihi*, (çev. Muammer Sencer), İlke Yayınları, byy., 1970.
- OKİÇ, M. Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- ÖZDEŞ, Talip, *Kur'an ve Cinsiyet Ayırmıcılığı*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2005.

-----*Kur'an ve Nesh Problemi*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2005.

ÖZSOY, Ömer, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2004.

ÖZTÜRK, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2002.

-----*Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004.

-----*Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005.

-----*Kıssaların Dili*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2006.

ÖZTÜRK, Levent, *Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001.

PAÇACI, Mehmet, *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.

PALABIYIK, Hanefi, *Cahiliye Dönemi ve İslamın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı, 27, Erzurum, 2007.

er-RAZİ, Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer Fahrudin (v. 606/1209), *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefatihü'l-Gayb)*, I-XXII, İstanbul, 1308.

RİCKMAN, H. P., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, (çev. Mehmet Dağ), Etüt Yayınları, Ankara, 1992.

es-SABUNİ, Muhammed Ali, *Kur'an İlimleri (et-Tıbyan fî Ulumi'l-Kur'an)*, (çev. Zeynel Abidin Tatlılıoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.

es-SALİH Subhi (v.1398/1978), *el-Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1968.

es-SA'LEBİ, Ebu İshak Ahmed el-İmam (v. 427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyan*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, I-X, Beyrut, 2002.

SAVAŞ, Rıza, *Hz. Muhammed (s.a.v.) Döneminde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul, 1991.

-----*Hz. Aişe'nin Evlenme Yaşı İle İlgili Farklı Bir Yaklaşım*, D.E.Ü.İ.F. Dergisi, 4, İzmir, 1995.

-----*Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul, 1996.

-----*İlk Dönem İslam Toplularında Kadının Konumu*, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2004.

SERİNSU, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzül'ün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul, 1994.

-----*Kur'an Nedir*, Şule Yayınları, İstanbul, 1996.

SOYSALDI, Mehmet, *Nüzülünden Günümüze Kur'an ve Tefsir*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2001.

SUYUTİ, Cemaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir Muhammed (v. 911/1505), *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, I-II, Kahire, 1951.

-----*Şerhu'l-Buhari*, Rıyad, 1998.

-----*Lübabu'n-Nükul fi Esbab'ün-Nüzul*, Beyrut, 1980.

SÜLÜN, Murat, ÇELİK Ömer, *Türkiye Kur'an Makaleleri Bibliyografyası*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1999.

SÜRER, Esengül, *Kadınlarla İlgili Kur'an Yorumlarının Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Denemesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü.S.B.E., Ankara, 2002.

eş-ŞATIBİ, Ebu İshak İbrahim b. Musa (v. 790/1388), *el-Muvafakat fi Usuli's-Seria*, I-IV, Beyrut, 1997.

ŞEN, Ziya, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

ŞİMŞEK, M. Sait, *Kur'an'da İki Mesele (Müteşabih ve Nesh)*, Selam Yayınları, Konya, 1987.

-----*Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2001, 2. Baskı.

ŞİMŞEK, Jale, *Hanım Hanıma Fetvalar*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005.

et-TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (v. 310/922), *Camii't-Beyan an Te'vili Ay'il-Kur'an*, I-XXX, Kahire, 1954.

TARHAN, Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005, 12. Baskı.

TETİK, Necati, *Başlangıçtan IX. H. Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.

et-TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa (v. 279/892), *es-Sünen*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

TOPALOĞLU, Bekir, *İslamda Kadın*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1995.

TUĞLACI, Pars, *Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, I-II, Pars Yayınevi, İstanbul, 1971.

-----*Tıp Sözlüğü*, Ar Basım Dağıtım, İstanbul, 1983.

TUKSAL, Hidayet Şefkatli, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2000.

TÜTÜN, Sevgi, *Taberi'de Hz. Aişe'den Yapılan Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), D.E.Ü.S.B.E., İzmir, 1999.

el-VAHİDİ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (v. 468/1075), *Esbabü'n-Nüzul*, Mısır, 1968.

YAŞAR, Hüseyin, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (v. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, bty.

YILDIRIM, Suat, *Ana Hatlarıyla Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

-----*Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, I-II, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006.

WATT, W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, (trc. Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.

-----*Modern Dünyada İslam Vahyi*, (trc. Mehmet S. Aydın), Ankara, 1982.

ZARZUR, Adnan, *Ulumu'l-Kur'an*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Mısır, 1991.

ez-ZEHEBİ, Hafız Şemseddin el-Vadani Muhammed b. Osman (v. 748/1347), *Tecridu Esmâ's-Sahabe*, Daru'l-Mearif, I-II, Beyrut, bty.

ez-ZEHEBİ, Muhammed Huseyn (v. 1399/1978), *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I-III, Mısır, 1976.

ez-ZEMAHŞERİ, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer (v. 538/1143), *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, I-IV, Beyrut, bty.

ez-ZENCANİ, Ebu Abdillah (v. 1340/1941), *Tarihu'l-Kur'an*, Beyrut, 1969.

ez-ZERKANİ, Muhammed Abdülazim (v. 1367/1948), *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, I-II, Kahire, 1953.

ez-ZERKEŞİ, Bedruddin Muhammed b. Abdillah (v. 794/1391), *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Kahire, 1957.

ZEYD, Mustafa, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, byy. 1383/1963.

Erişim: www.basakkadin.com (14.01.2010)

www.doktorsitesi.com (14.01.2010)

www.saglikesitesi.com (14.01.2010)

www.medical.net (14.01.2010)